کیمبل پوری بولی

(تاریخ و تذکرہ)

ارشد سیماب ملک

کیمبل پوری بولی

(تاریخ و تذکرہ)

(چھاچھی و گھیبی لہجہ)

ذوق پبلی کیشنز اٹک

سبھے حق راکھویں

کتاب ناناں : کیمبل پوری بولی (تاریخ وتذکرہ)
(چھاچھی وگھیبی لہجہ)

لکھاری : ارشد سیماب ملک

ورقے : ۲۰۸

پہلی وار : ۲۰۲۰ء

مُل : ۳۰۰

چھپواک : ذوق پبلی کیشنز اٹک

خط پتر : ارشد سیماب ملک النور پلازہ اٹک

malikarshadak@yahoo.com

منظور عارف

ڈاکٹر مرزا حامد بیگ

پروین ملک

پروفیسر غلام ربانی فروغ

ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد

مشتاق عاجز

توقیر چغتائی، طاہر اسیر تے ثقلین عباس انجم نے ناں جنھاں ماں بولی آں مان بخشا

ونڈویتر

پہلی گل

کیمبل پور (اٹک) ناناں علمی تے ادبی حوالے نال کوئی اُپراناں نئیں۔اس خطے چ ایہجیاں ہستیاں گزریاں ون جنھاں نی شہرت سمرقند، بخارا تے پورے ہندوستان چ عربی، فارسی ادب تے تدریس نے حوالے نال ہئی۔ اردو ادب نی خدمت چ اس ضلع نے ادیباں تے شاعراں نا بہوں سارا حصّہ وئے پروفیسر غلام ربانی عزیز، ڈاکٹر غلام جیلانی برق ،نذر صابری، پروفیسر فتح محمد ملک، ڈاکٹر سعداللہ کلیم، دیویندر اسر، وقار بن الٰہی، خلش ہمدانی ، محمد اظہار الحق ، ڈاکٹر مرزا حامد بیگ، احمد جاوید ، احمد داؤد، علی تنہا، ڈاکٹر ایوب شاہد، محمد حمید شاہد، ڈاکٹر عبدالعزیز ساحر، مشتاق عاجز تے ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد جئے ادیباں اردو ادب تے نہ مٹنے آلے نقش چھوڑے ون۔

عربی ،فارسی توں ہٹ کے پنجابی ادب نا ذکر کیتا ونجے تے گیانی گُرمکھ سنگھ مسافر، جسونت سنگھ ونتا، پروین ملک، توقیر چغتائی تے ایہجے کئی ناں ملنے ون جنھاں پنجابی ادب آسے اپنے حصے نا کم کیتا تے عالمی ادب چ اس ضلع نا ناں اُچا کیتا۔اساں نی ای بدنصیبی رہی اے جے اِتھے نے ادیباں تے شاعراں نی اپنی مقامی بولی چ ادب تخلیق کرنے دئیں بہوں گھٹ توجہ رہی اے برے ای بی نئیں آکھا ونج سکنا جے اساں نی مقامی بولی نا دامن شعر و ادب توں خالی رہیا۔ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد اوراں نی محنت تے کھوج اساں نے علاقے نی چھاچھی بولی نا مان ودھایا تے قاضی نادر دین، شاہ مہتاب، شاہ ولایت، مُلا عبدالمجید، گلاب خان، فضل احمد جئے شاعر چھاچھی نی پہچان بنے۔

ای گل اَساں آسے بہوں وڈی اے جے ڈاکٹر صاحب چھاچھی بولی آں پاکستانی زباناں چ شامل کرایا تے اَساں واں ای پتا لگا ہئ اپنی بولی بی کوئی شے ہئے وے، تے اس نی مٹھاس کی ہونی اے۔

گھیبی تے چھاچی چ ادب تخلیق ہون نی وجہ نال زیادہ گل بات اِنھاں دوہاں بولیاں نے بارے چ ای کیتی وینی اے۔ کجھ سنگی کیمبل پوری آں گھیبی، چھاچھی، جنگی، جندالی توں بی ہک وکھرا لہجہ آکھن لگ پین۔ کجھ نا آکھنا وے جے کیمبل پوری چ گھیبی، چھاچھی، جندالی، جنگی وغیرہ سارے لہجیاں شامل ہو وینین اس آسے سارے ضلع نی زبان کیمبل پوری ای سَدی ویسی۔ گل اِتھے تک تاں سمجھ آنی وے برے جے اگراسی گل اِتھے ای مُکا چھوڑاں تاں وت پنجابی زبان نی ذیل چ لہجیاں تے بولیاں نی ونڈ نی بی کیہڑی لوڑ ہئی جے لسانیات نے ماہر تے کھوج کار اویں وت اپنا سِر کھپانے رئین؟ نِری پنجابی ای آکھ چھوڑنا بہوں نئیں کرنا ہیا؟ ای گل آکھ چھوڑنا سب توں سوکھا کم اے برے لہجیاں نی اہمیت آں سمجھنا بہوں ضروری تے اوکھا جیہا کم اے، اس نی مثال اَساں چھاچھی بولی نے حوالے نال لسانیات نے نامی گرامی ماہراں تے کھوج کاراں نے غلط اندازیاں توں مل وینی جس ناں ذکر ڈاکٹر صاحب اپنی کتاباں بی کیتا۔ اس آسے اسی کیمل پوری نی ذیل چ گھیبی، جندالی تے چھاچھی جئے جینے جاگنے لہجیاں توں کنی کترا کے کیہجوں لگ سکنے آں؟ ای گل ضرور اے بئی اِنھاں لہجیاں نے میل جول توں اسی کئی لفظ دوہے لہجے چ بی شامل کر چھوڑنے آں ای اساں نی کسی لہجے یا بولی آں ورتنے چ کم علمی تے ہوسکنی برے اس نال بولی نی اہمیت گھٹ نئیں ہوسکنی ناں ای اسی ہک مکمل بولی یا لہجے آں نظر انداز کر سکنے آں۔ اس علاقے نی بولی آں کیمبل پوری ناناں ضرور دینا چاہی نا برے اس نی ذیل چ شامل بولیاں واں نظر انداز نئیں کر سکنے آں۔ کیوں جے گھیبی، جندالی تے چھاچھی چ لہنے تے چڑھنے ناں فرق اے۔۔اِساں اسی ہک ای لہجہ کیں ویلے بی نئیں آکھ سکنے آں۔

اٹک نی قدیم تاریخ آں ساہمنے رکھاں تاں وت اِساں اٹکی بولی آکھ سکنے ہئیاں کیوں جے کیمبل پوری ناناں دے کے (اٹک قدیم) ''قلعہ اٹک بنارس'' نی تاریخی تے موجودہ

حیثیت، ضلع اٹک نے موجودہ نائیں نی حیثیت بی کوئی گھٹ نہیں ہئی۔ ادب چ شاکر اٹکی نی شعری تاریخی حیثیت، خواجہ محمد ذاہد اٹکی، عمر اٹکاں والا، چن اٹکی تے حکم سنگھ اٹکی جئے ناں بی نظری توں لنگھنے ون۔ نالے اٹک نے استاد شاعراں نیاں کئی نظماں بی (اٹک) نے نائیں اُتے لکھیاں ملنیاں ون۔ کیہ ای گل چنگی نئیں ہئی جے انگریز نے دتے ناں کیمبل پورتوں اَسی اُس نائیں آں اگے گھن کے ٹُراں آں جہڑا اَساں ناں ماضی بی ہیا تے حال بی اے۔

گل چھاچھی بولی نے نائیں نے حوالے نال کیتی ونجے تاں چھاچھی نے جدید شاعر منظور عارف قیامِ پاکستان توں پہلوں اس بولی چ شعر لکھ کے اِساں چھاچھی ناناں دے چکے ہئے جس ناذکر جمیل ملک نی ۵ ۴ ۔ ۱۹۴۴ء نی یاداشتاں چ لبھنا۔ اُنھاں نی پہلی چھاچھی نظم ''مینڈھے مِنے آں بچاؤ'' سب توں پہلی واری ۱۹۵۰ء وچ ''امراز'' لاہور چ چھپی۔ اس توں علاوہ ریڈیو آسے منظور عارف ''پنڈیو آئی لاری'' تے کئی ہور ڈرامے لکھ کے چھاچھی بولی نے نائیں نی پکی چھاپ لا چکے ہئے۔ ۱۹۸۴ء چ ڈاکٹر مرزا حامد بیگ ''قصہ کہانی'' نے نائیں نال کہانیاں نی کتاب چھاپ کے اس زبان آں ''چھاچھی بولی'' ناناں دِتا۔ اس توں پچھے پروین ملک جنہاں نی جم پل چھچھ توں میلاں دور شیں باغ گرائیں نی اے اِنھاں ۱۹۸۴ء وچ ای ''کیہ جاناں میں کون''۔ چھاپ کے مقامی بولی نیاں کہانیاں ''چھاچھی بولی'' ناناں دِتا۔ پروفیسر غلام ربانی فروغ نی کتاب ''وسنا رہوے گراں'' بی چھاچھی بولی نی مثال اے۔ ڈاکٹر ناشاد صاحب ۲۰۰۴ء چ اس بولی آں پاکستانی زباناں نے نصاب چ شامل کرایا۔ کئیاں دہائیاں تو مقامی بولی نی ٹگ چھاچھی نے نائیں نال پوری دنیا چ چ پئی وئی اے۔ ہاں البتہ اِساں صرف چھچھ تک محدود نہیں کر سکنے آں کیوں جے ای بولی (حال) تحصیل ہیڈ کواٹر اٹک نے تقریباً سارے گراواں بولی وینی۔ شید اِسی آسے اِدھرے آلے سنگی اِساں کیمبل پوری آکھنے تے زور دینے ون۔

ترقی پسند شاعر منظور عارف ناناں چھاچھی نے جدید شاعراں چ شامل اے اِنھاں نی شاعری کیمبل پوری نے چھاچھی لہجے نا بہترین نمونے وے۔تائب رضوی ہک دو نظماں چھاچی چ بہوں سوہنیاں لکھیاں ون برے اِنھاں نا زیادہ کلام ٹکسالی پنجابی وچ اے۔

غلام ربانی فروغ نی ''وسنا رہوے گراں'' توقیر چغتائی نی ''ولوہنا'' مشتاق عاجز نی ''پھلاہی'' تے ملک نذیر سانول نی ''املاں اٹی'' اَساں نی کیمبل پوری شاعری نا گل اثاثہ ون۔نثر آلے پاسوں اساں نی بولی نا دامن اُکا خالی رہیا منظور عارف اوراں ریڈیو پاکستان آسے مقامی بولی چ ڈرامے لکھ کے نثر چ اساں نی بولی نا مان ودھایا برے اس معاملے چ ای سہرا ڈاکٹر مرزا حامد بیگ آں وینائے۔پروین ملک تے توقیر چغتائی اِساں دو قدم ہوراگے ودھایا۔مشتاق عاجز نیاں کہانیاں پہلی واری اَساں اپنے رسالے ''قندیل'' نے پنجاب رنگ چ چھاپیاں ہئیاں جنھاں بہوں پسند کیتا گیا ہیا۔اس توں پچھوں اوہ کہانیاں چھاچھی ادب نا حصہ بنیاں تے نالے پنجابی نے کئی ہور رسالیاں چھاپیان۔

۲۰۰۶ءتوں مقامی بولی چ کہانیاں تے مضموں لکھنے دئیں مینڈھا دھیان ہویا۔اس توں پچھوں ای احساس زور پکڑ نا گیا جے اَساں اپنی ماں بولی نال انصاف نئیں کیتا۔کیوں جے پشتو،بلوچی،سندھی تے پنجابی نے دوہے لہجے،ماجھی،مالوی،دوآبی،ڈوگری،پوٹھوہاری تے ہندکو نیاں بے شمار کتابیاں اَساں منلیاں ون برے اسی اپنے دائیں تکاں تے گل پنج انگلیاں توں اگے نئیں ودھنی اے،تے نہ ای اساں اپنی بولی نی املا نا کوئی سر پیر لایا نہ اَساں کوئی رائٹر گلڈ بنایا نہ کوئی کیمبل پوری یا چھاچھی ادبی بورڈ!۔میں سمجھنا واں ہئ اج اسی اس بولی تے جو مان کرنے جوگے ہوئے آں تاں ای مان اَساں چھچھ ای نے قدیم تے جدید شاعراں دِتا جس نی دس اَساں ڈاکٹر صاحب پائی۔

سنگیوای گل بہوں ماڑی اے جے اَسی اِس کم آں اگے ودھانے نے بجائے ہکی دوہے

آں نِکا نکانیں تے لک بن کے بیٹھے وے آں یا جھڑا کوئی سِر چاوے تے اَسی اُس نے سِرے چ ڈانگ کڈھ ماراں۔کوئی کم بی نِکا نئیں ہونائے ویلہ اس نی قدر ضرور جاننا[1] نالے کجھ نہ کرنے توں تے چنگا وے کجھ کرنا۔میں مشتاق عاجز نے سِرے آں دعا دیناجے طاہر اسیر کولوں ''کیمبل پوری لغت'' چھپوا چھوڑا نیں۔بہوں سوہنا کم ہویا بھاویں کجھ کمیاں رہ بی گئیاں ہوون برے اَساں نے ہتھ کجھ آیا تے وے،نئیں تاں اج ای لغت دنیا نی سب توں وڈی پنجابی لغت چ کیہجوں شامل ہووے آ۔اِس چ سب توں ودھ ثقلین عباس انجم نا حصّہ اس توں وے جے اُنھاں نے رسالے'ونگاں' کئیاں اپنی ماں بولی چ لکھنے نی تحریک دتی اے۔

اپنی بولی چ ای ادھ پڑ دھی جئی کتاب مانہہ بی چھاپنے نا شوق پیا،اس چ بہوں خامیاں تے کمیاں ہوسن برے اِساں اپنی مٹی تے ماں بولی نال مینڈھی محبت سمجھو۔اس کتاب نے چھاپنے چ مینڈھی کوشش ای ہئی جے اپنی بولی چ کجھ لکھتاں ہک جاہی اکٹھیاں ہوونجن جھڑی اج نئیں تاں کل ضرور کسے نے کم آونجسن ،ہن اِساں کیمبل پوری آکھو یا چھاچھی، گھیبی ای تُساں اُتے بھاویں کوئی بی ناں دے چھوڑو۔اہمیت وت بی اس علاقے نی بولی تے اس وچ لکھن آلیاں نی ای رہسی ۔

ڈاکٹر مرزا حامد بیگ، پروین ملک،ڈاکٹر ریاض شاہد، پروفیسر انور انیق،جناب مشتاق عاجز اوراں ناں شکریہ۔ای کتاب ہک سال پہلوں چھپ گئی ہووے آ کجھ مہرباناں اس اُتے لکھنے آسے مسودہ دِتی رکھا اس آسے دیر ہوگئی ۔ثقلین عباس انجم ،ارشاد علی تے ہور سنگیاں نیاں محبتاں ناں شکریہ۔

ارشد سیماب ملک

پیکی بولی

جے اسیں ایہ گل من لیے کہ انسان دا اسار اِک اے یعنی آدم توں انسانی نسل ٹری تے فیر سانوں ایہ وی منناپوے گا ایس دی بولی وی اِکوای سی۔انساناں دے جوڑیاں توں خاندان بنے،خانداناں توں قبیلے،قبیلیاں توں ریاستاں تے ملک۔انساناں دے میل ملاپ پاروں لفظاں دے وکاندرے نال دوجیاں زباناں بتیر یاں اپنے اپنے خیال موجب چیزاں نوں اوہناں دیاں خُوبیاں مطابق ناں دِتے گئے۔لفظاں نوں جدوں لوک بولدے نیں ایہناں دا اچارن کرن ویلے فرق ضرو آجاندا اے۔خاص کر جدوں بدیسی لفظ نوں دیسی لوک ادا کردے نیں۔ایسے فرق دا ناں لہجہ اے۔لہجہ جدوں ترقی کردا ئے لفظاں چ تبدیلی آوندی جاندی اے،نالے آسے پاسے دے اکھر رلتی ہندے جاندے نیں، تے بولی داروپ دھاردے جاندے نیں۔ ہر چیز چ تبدیلی دووجہاں توں آوندی اے پہلا بدلاؤ ویلا بدلن نال تے دوجا جگہ بدلن نال۔

انسان نے کوچ کر کے اک جگہ توں دوجی جگہ ڈیرالایا تے اوہدی زبان بدلی فیروقت دے بدلن نال زبان وی بدلدی گئی۔ویلا گزداگیا تبدیلی آوندی گئی۔اک زبان بولن والا بندہ جدوں دوجی زبان بولدا اے اوہدے لفظ ادا کردا اے تے فرق ضرور پیندا اے پہلاں گل کیتی گئی اے کہ ایسے فرق داناں لہجہ اے۔لہجہ ترقی کر کے بولی دی شکل وٹالیندا اے بولی وچ لوک ادب جمنا شروع ہو جاندا اے۔

لوک ادب سینہ درسینہ منتقل ہُندا رہندا اے تے لوک ادب دے ویکھا ویکھی لکھاری وی طبع آزمائی کردے نیں۔لوک ادب تے طبع زاد ادب دے سانمن سنبھالن داکم شروع ہو جاندا اے جیہڑا بڑا اَچیچ اے۔بولی یا زبان دے ادبی سرمائے دا اندازہ اوہدے سانمبھے ہوئے ادب توں آسانی نال لایا جاسکدا اے۔

پنجابی زبان دنیا دیاں گنیاں چُنیاں امیر زباناں چوں اک زبان ایں۔ جیہڑی دوآں پنجاباں تو وکھ ملحقہ علاقیاں تے باہرے مُلکاں دیاں کجھ حصیاں چ بولی تے سمجھی جاندی اے۔ ایہدے وکھرے وکھرے علاقیاں چ وکھرے وکھرے انگ نیں۔ جنہاں چوں اک انگ کیمبل پوری بولی اے جہدے چار انگ نیں تے ایہناں وچ چھاچھی تے گھیبی انگ وی اے۔ میں ایہناں نوں لہجے نہیں آکھاں گا کیوں جے جدوں کسی لہجے چ ادب تخلیق ہون لگ پوے تے اوہ بولی بن جاندی اے۔

ارشد سیماب ملک نے ''کیمبل پوری بولی'' کتاب ترتیب دے کے پکی بولی دے ادب دی سبھال دا بیڑا چا کے بڑا اوکھا کم کیتا اے۔ اُوہناں نے پہلی گل توں بعد ایس کتاب چ اٹک دی تاریخ تے ثقافت اُتے چانن پایا اے۔ چھاچی لہجے دے ہیٹھ اٹک دے قلکاراں دا تعارف تے لکھتی نمونے درج کیتے نیں۔ جہدے وچ ملکی سطح دے ناں وی شامل نیں جیناں چوں ڈاکٹر مرزا حامد بیگ، پروین ملک، ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد تے دوجے ناں شامل نیں اُوہناں نے اپنی لکھتاں راہیں ادب چ ناں پیدا کیتا۔ اٹک دا علاقہ بڑا مردم خیز اے جتھے پنجابی دے نال اردو دے پرمنے ادیب وی پیدا ہوئے جنہاں دی دس ارشد سیماب ملک ہوراں ''پہلی گل'' وچ پائی اے۔

اسیں لوک پکی پکائی کھان دے عادی ہو چکے آں ہتھیں کھکھ بھن کے دہرا نہیں کردے تے ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد تے ارشد سیماب ملک ورگے بندے نہ ہون تے جُگھا چوپڑ ہون دا سِر چڑھیا رہندا اے۔ اُوہناں نے اے کم کر کے ایس تاثر نوں غلط کرن دی کوشش کیتی اے۔ اوہناں جیہڑی ریت توری اے ایہنوں اگے ودھان دی لوڑ اے۔ بولے اوئے لفظ سانبھے نہ جان تے ضائع ہو جاندے نیں۔ ادب نوں سانبھن دی ''کیمبل پوری بولی'' پہلی کوشش اے تے کیمبل پوری وچ پہلا تذکرہ وی۔ ''چھاچھی بولی''

لسانیات بارے وی پہلی کتاب سی جیہڑی مقامی ادب دے سنبھال دی ون گی اے۔

ارشد سیماب ملک نے ''کیمبل پوری بولی'' تذکرے دے انگ چ لکھ کے ساڈے ساویں ون گی رکھ دِتی اے۔ علاقائی بولیاں بارے کم نہ ہون دے برابر اے۔ایس کم نوں اگےتورن دی لوڑ اے۔ایہ کتاب حوصلہ دین والی اے،نویں لکھاریاں لئی ہلاشہری اے۔کسی وی کم نوں شروع کرن وچ ادھی کامیابی لُکی ہوئی ہوندی اے۔ایس کم نوں اگے ودھانا ساڈی ساریاں دی ذمے داری اے۔ہر لکھاری نوں اپنے بت موجب حصہ پانا چاہیدا اے،جسراں ارشد سیماب ملک نے پایا۔اللہ سوہنا اوہناں دے ایس کم چ برکت پاوے۔آمین

انور انیق

اُستاد شعبہء پنجابی گورنمنٹ کالج فیصل آباد

اپنی بولی بارے کجھ وچار

(نوٹ: ڈاکٹر ریاض شاہد صاحب نے اس مضمون توں استفادہ کرنیاں ہوئیاں کتاب وچ ۵۰،۶۰ صفحے ناں ممکنہ اضافہ کیتا گیا۔)

ارشد سیماب ملک دا کیمبل پوری ادب بارے اک تذکرہ اے، جیدے وچ اٹک دی تاریخ تے ثقافت دے نال نال چھاچھی تے گھیبی لکھاریاں دا حال احوال تے اوہناں دیاں شعری لکھتاں تے کہانیاں دا انتخاب وی شامل اے۔

بولی توں زبان بنن تیک اک لما پندھ طے کرنا پیندا اے۔ جے کسے بولی وچ دانش تے حکمت دے موتی اپنی چمک دمک وکھاؤندے رئین تاں اوہ بولی زبان دا درجہ اختیار کرلیندی اے۔ جہیڑی زبان وچ لوک ادب تے کلاسیکی شاعراں دا حصہ نہ ہووے اسلامی تے ملی رنگ نظر نہ آوے ثقافتی پکھ مٹ جاوے، اوہ زبان زبان ہوکے وی مرمُک جاندی اے۔ زباناں اوہو جیوندیاں نیں جنہاں دے بولن والے زندہ ہوون، ایس طرح اک زبان دوجی پیڑھی تک منتقل ہوندی رہندی۔ پرانے قصے کہانیاں، لوک باتاں لوک گیت تے وسیب دے چھلکارے وڈھیری عمراں دیاں مرداں تے سوانیاں کول نسل در نسل زبانی کلامی ہی منتقل ہوندے رہندے نیں۔ دوجے زبان دی سانجھ اپنی دھرتی نال ہوندی اے۔ دھرتی وچ اُگن والیاں فصلاں، پھل بوٹے، ندی نالے کھوہ، دریا پہاڑ، کچے پکے رستے، جنگل بیلے، صحرا ایہہ سب دھرتی دے ثقافتی رنگ نیں، جنہاں نال ساڈا واہ پیندا اے، کیوں جے اسی زمین نال، دھرتی نال جُڑ کے رہندے ہاں، کھیتاں وچ ہل چلاندے ہاں اناج اگاؤندے ہاں۔ وادھو اناج منڈیاں وچ پہنچاندے ہاں، ایسی رجھیویں وچ بندیاں دا بندیاں نال واہ پیندا اے۔ زبان تے لہجے دا علم ہوندا اے۔ اپنے مقامی لہجے

تے بولی دے لوک آسانی نال پچھانے جاسکدے نیں جدکہ غیر مقامی بولی والے دی دھرتی تے سکونت دا کوئی علم نئیں ہوندا، یا پچھنا پیندا اے۔ انساناں دا ایہو میل جول تے [1] ورتارہ کدے کسے شعر دی صورت اختیار کردا اے تے کدی کسے کہانی دی۔

ارشد سیماب ملک ہوراں اپنی زبان نال دلوں ہو کے پیار کیتا اے تے ایسی پیار دا اک نویکلا اظہار کیمبل پوری بولی دی صورت وچ تہاڈے ہتھاں وچ اے۔ ارشد سیماب ملک اوراں اگے درخواست اے جے اوہ گراف بنا کے ایس زبان تے ایس دے لہجے دی ونڈ کر کے دکھاون، تاں جے ایسی بڑے اعتماد نال تے مظبوط دلیلاں نال اپنی ایس دستاویز دا مقام دوجیاں سامنے منوا سکیئے۔ اٹک دی تاریخ بارے کتاب وچ ڈھیر سارا مواد موجود اے پر زبان بارے اکو صفحہ نا کافی اے۔ کجھ لوک باتاں تے نکیاں نکیاں دانش بھیریاں کہانیاں وی لبھ کے لا دینیاں چاہیدیاں نیں۔

ہر علاقے وچ علم و ادب دے سومے پُھٹدے رہے نیں، اٹک اک قدیم تہذیب اے جیدیاں جڑاں گندھارا تہذیب نال جُڑیاں ہن، ایس پاروں اپنا ادبی ذخیرہ ٹیکسلا دے قدیم ماہر لسانیات پانی توں شروع کر کے موجودہ دور تیک آنا چاہیدا اے۔ اٹک نوں ضلع تک محدود کرنا مناسب نئیں۔ تھوڑی جئی ہور محنت کیتیاں اپنی بولی اپنی زبان دیاں بنیاداں ہو پکیاں کرن دی ضرورت اے۔ ایس علاقے وچ جھیڑیاں درگاہواں تے مدرسے قائم نیں، اوہناں بارے وی جانکاری لازمی اے۔ اصل وچ ایہہ مدرسے تے خانقاہواں تعلیمی ادارے دا درجہ رکھدیاں سن جتھے مقامی زباناں دے نال نال آنڈھ گوانڈھ دیاں زباناں دی تدریس دا سر بندھ وی ہوندا سی، ایہناں درسگاہواں وچوں ضرور کوئی نہ کوئی اسلامی کتاب، اسلامی مسلے مسائل مقامی زبان وچ موجود ہون گے جھیڑے قلمی صورت وچ تلاش کیتے جاسکدے نیں۔

جتھوں تیک شاعراں تے کہانی کاراں دے تذکریاں داذ کرائے،ایہہ بڑی محنت نال لکھے گئے نیں۔کتھے کتھے شعری حوالے زیادہ دتے گئے نیں،میرے خیال وچ معیاری کلام دے دو حوالے ای کافی نیں۔صفحہ ۸۷ تے چھاچھی کہانی کار دی سُرخی بنی پئی اے،ایہدے وچ گھیبی کہانی کاروی ہونے چاہیدے نیں۔ایس وچ کجھ کہانیاں نو صفحے تیک جاندیاں نیں ایڈی کہانی دا کھلار سانبھا نہیں جا سکدا،قاری تن چار صفحے دی کہانی پڑھن وچ سوکھت محسوس کردا اے۔لمی کہانی ڈائجسٹ وچ تاں وارا کھاندی اے،ادبی کتاباں وچ وارا نہیں کھاندی۔اک ہور گل بڑی دھیان والی اے جے صرف شعر تے کہانی ای ادب نئیں،نثر وچ خاکہ،انشائیہ،کالم تے آپ بیتی دی وی پنی اہمیت اے۔یقیناً ایہہ کتاب اٹک کیمبل پور دے لکھاریاں دی شناخت دا مظہر ثابت ہووے گی،ایس پاروں ایس وچ ودھ توں ودھ صنفاں بارے مواد ہونا چاہیدا اے۔ایہدے نال اپنی بولی اپنی زبان بارے ایہہ تاثر ودھے گا جے ایہدے وچ زبان بنن دیاں ساریاں صلاحیتاں موجود نیں۔اک لیکھ ایس دھرتی اُتے لکھیاں جان والیاں ادبی صنفاں نظم،غزل،حمد،نعت،قصیدہ،سہ حرفی،کافی،ڈھولا،،سی حرفی تے قطعہ بارے جانکاری ہونی چاہیدی اے۔ایس وچ نثری لکھتاں ناول،ڈرامہ،کہانی،انشائیہ،خاکہ ،کالم تے آپ بیتی بارے گل بات ہونی ضروری اے۔ایہناں گزارشاں نال اللہ حافظ۔رب تہانوں بہتر توں بہتر تخلیقی تے تحقیقی کم کرن دی توفیق دئے۔

ڈاکٹر محمد ریاض شاہد

ڈائریکٹر ایشیئن لینگوایجز اینڈ لٹریچر فورم لاہور

اٹک نی تاریخ تے ثقافت

ضلع اٹک قدیم تاریخی تے تہذیبی خطہ وے۔ماہر اراضیات تے ماہر آثاریات نی کھوج نے مطابق اِتھوں لبھے گئے فوسلز fossils توں پرانی تہذیباں نے آثار ملنین جیہڑی کئی ہزار سال پرانی ون۔ ہاورڈ یونیورسٹی نے ڈاکٹر سنیڈ وز، کیمرج یونیورسٹی نے ڈاکٹر پیٹرسن، جنرل کنگھم تے امریکن یونی ورسٹی نے ڈاکٹر ڈیوڈ جئے آثار شناساں اس ضلع نے آثار قدیمہ تے کم کیتا ئے جس توں پتا چلنائے جے انسانی تہذیب نے سب توں پہلے تے پرانے آثار پوٹھوار نے اسی خطے وچ پائے وینین۔ ۵۰۰ ۳ ق م توں ۵۰۰ء تک بدھ مت تے کئی ہور قوماں اباد رہیاں نے۔اس توں پہلوں ۳۲۶ ق م وچ سکندر اعظم جدوں اپنے قدم گندھارا وچ رکھے تے او دریائے سندھ توں لنگھ کے ٹیکسلا وچ آیا تے اِتھے اپنے نشان چھوڑ گیا۔

جدید تاریخ نے مطابق اس علاقہ نے آثار مسلمان حملہ آور سلطان محمود غزنوی تے راجہ آنند پال نی آپس وچ جنگ چ ملنے ون۔اس توں پہلوں ای علاقہ قدیم زمانے توں ای باہرے نے حملہ آوراں آسے راہے نے طور تے استعمال ہونا رہیا جس نی وجہ توں اس علاقے نی بہوں اہمیت ہئی۔اُنھاں حملہ آوراں نے ظلم تے بھن تروڑ نی وجہ توں اٹک ناں ای قصبہ کئی وارا اجڑا تے اباد ہویا۔ای قصبہ پہلوں آریائیاں نے قبضے وچ رئیا، وت ۶۰۰ ق م وچ تورانیاں اِتھے اپنے قدم جمائے۔تورانیاں توں بعد ای علاقہ ایران نے اثر وچ رہیا۔یونانیاں اِتھے بہوں عرصہ حکومت کیتی تے ای ضلع سلطنت یونان ناں حصہ رہیا۔بعد چوں کشمیری راجیاں نی اٹک تے اس نے آچھپیرے حکمرانی قائم ہوگئی جیہڑی نانویں صدی عیسوی تک رہی۔ جساں کابل نے سونتا دیو آمکایا۔۱۰۰۸ء چ مسلمان جنگجو سلطان محمود غزنوی شمالی ہندوستان تے حملے آسے اس ضلع چ جدوں وڑا تاں حضرو تے اٹک نے وچکار

چھچھ نے میدانی علاقے چ راجہ آنند پال نی فوج نال جنگی معرکہ ہویا جس وچ راجہ آنند پال آں شکست ہوئی۔ اس جنگ ہندوستان نی تقدیر آں بدل کے رکھ چھوڑا۔ اُتّی[1] عظیم مسلمان جنگجو جتھے جتھے اپنی فتح نے جھنڈے لاناں گیا اُتھے اسلام نے تبلیغی مرکز بنے گئے۔ سلطان محمود غزنوی نی اٹک نے اس مقام تے فتح توں بعد شمالی ہندوستان وچ سب توں پہلوں اسلام نی روشنی اسی علاقے چ پھیلی۔

دلّی آں فتح کرنے آسے مسلمان جنگجوآں نے نیڑے ایہا ہِک راہ ہیا اس آستے اٹک نے اس خطے آں ہمیشہ خاص اہمیت رہی اے۔ ۱۲۰۵ء وچ سلطان محمد شہاب الدین غوری تے کھٹڑاں نی جنگ بی اٹک نے اسی مقام چ ہوئی۔ چودھویں صدی چ تیمور اس ضلعے وچ وڑا تے پنڈی گھیب، تلہ گنگ توں ہونا خوشاب آں ٹپ کے بھیرہ اُتے ونج قبضہ کیتا س۔ ظہیر الدین بابر ہندوستان تے جتنی وار حملہ کیتا اوہ اٹک نے مقام نیلاب توں دریائے سندھ آں ٹپنیاں اِتھوں لنگھا۔ شمالی ہندوستان وچ اپنا غلبہ پانے آسے نادر شاہ، احمد شاہ ابدالی، شاہ دورانی تے زمان شاہ ناں گزر بی اسی ضلع چوں ہویا۔ مغل حکمراناں نے نیڑے اس ضلعے نی اہمیت دلی تک پوہچنے آسے راہے نے طور تے ہئی۔ اس توں ہٹ کے ضلعے نے وچ کوئی بی ایہجا علاقہ نئیں ہیا جیہڑا اُنھاں واسے توجہ ناں مرکز بنے آتے اُن ضلعے تے قبضہ کر کے اس نا انتظام سھالن آ۔ برے ایہجے کجھ علاقے جتھوں آنے والے حملہ آوراں نی گزر ہونی ہئی اِنھاں چ مغلاں نی حکومت ہئی۔ واہ تے حسن ابدال ناں خوب صورت علاقہ مغل حکمراناں نی توجہ ناں مرکز اس آسے رہیا جے کابل یا کشمیر وینے وقت اُن اِتھے ای رکنے ہئے۔ مغلاں نے دور وچ بی باقی سارا ضلع قبائلی خانہ جنگی نی حالتاں چ رہیا۔ جہلم توں کوہستان نمک تک جنجوعاں نی حکومت ہئی۔ اس ضلع تے پہلا حملہ کھٹڑاں کیتا، اعوان اس ضلعے چ جنوب توں آئین اُنھاں جنجوعیاں نی حکومت آں مکانے نے نال کھٹڑاں واں

بی کالا چٹا تک رہنے تے مجبور کر دتا۔ ۱۵۸۱ء چ اکبر اعظم اپنے وزیر شمس الدین خوانی نی نگرانی وچ دریائے سندھ نے مشرقی کڈھے تے قلعہ اٹک نی بنیاد رکھی۔ اٹک نے[1] سابق ڈپٹی کمشنر سی سی گاربیٹ نی کتاب Gazetter Of Attock 1930 نا ترجمہ کرنیاں ہوئیاں اس بارے چ لکھنین۔ "۱۵۶۱ء تک اکبر اعظم کا پنجاب پر مکمل قبضہ ہو چکا تھا۔ لیکن کابل کا صوبہ جو اس وقت دریائے سندھ تک پھیل چکا تھا اس پر عملی طور پر مرزا محمد حکیم جو اُس کا سوتیلا بھائی تھا، حکمران تھا۔ نوجوان تھا لیکن کمزور اور شرابی تھا۔ ۱۵۸۰ء میں اس نے بغاوت کر دی وجہ یہ تھی کہ اکبر نے رومن کیتھولک پادریوں کی ایک تبلیغی جماعت کی حمایت کی تھی۔ جس پر تحریک چلی اور اس تحریک کی حمایت میں محمد حکیم نے پنجاب پر حملہ کر دیا۔ مقصد یہ تھا کہ اکبر کو ہٹا کر محمد حکیم کو بادشاہ بنایا جائے۔۔ اکبر اپنے سوتیلے بھائی کے مقابلے میں نکلا۔ وہ بھاگ گیا۔ ۱۵۸۱ء کے اگست میں اکبر کابل میں داخل ہوا اور پھر یکم دسمبر کو دہلی واپس آ گیا۔ اب واپس آ رہا تھا تو اس نے اٹک قلعہ بنانے کا حکم دیا۔ تاکہ آئندہ کے لیے افغانستان سے آنے والے حملہ آوروں کو روکا جا سکے۔"

[1] کپٹن ریٹائر عبداللہ خان، تاریخ اٹک (ترجمہ اٹک گیزیٹیئر) امطبوعہ لاہور ۲۰۱۴ء ص ۳۷

قلعہ اٹک ۱۵۸۱ء توں ۱۵۸۳ء توڑی دوہاں سالاں چ توڑ چڑا۔ اِس نے بنانے وچ ہزاراں مزدوراں کم کیتا۔ قلعے نی تعمیر توں بعد اکبر اعظم پہلوں شہزادہ سلیم آں تے بعد چوں مان سنگھ آں قلعہ دار بنایا۔ شہنشاہ جہانگیر اپنی حکومت چ کئی وار اٹک قلعے وچ رہیا ہیا۔ اس توں ہٹ کے اُس کئی وار حسن ابدال تے واہ قیام کیتا۔ تزک جہانگیری چ حسن ابدال نی خوب صورتی ناں ذکر ملنا وے خاص طور تے اس نے ہک آبشار نے بارے چ اُنھاں ایجھوں ذکر کیتا جے قابل نے پورے راہے وچ ایجا کوئی آبشار نئیں اے، سوائے کشمیر نے۔ اس جاہگاں تے جہانگیر ترے دیہاڑے رُکا تے مچھیاں نا شکار بھی

کیتا۔ جہانگیر قلعہ اٹک نا تزک جہانگیری وچ ذکر ایہجوں کیتا جے ای قلعہ حضرت عرش آشیانی بنوایا تے اُساں خواجہ شمس الدین خوانی نی کوششاں نال توڑ چاہڑا گیا۔ [1]

حسن ابدال نے حوالے نال ہک ذکر ای بی کیتا جے خواجہ شمس الدین اُنھاں نے پیو اکبر اعظم نے وزیر ہون نال بہوں نیڑے ہئے، شمس الدین اوراں اپنے آسے حسن ابدال وچ ہک مقبرہ بی بنوایا جتھے بعد وچ حکیم ابوالفتح گیلانی تے اُنھاں نے بھرا حکیم ہمام آں اکبر اعظم نے حکم تے دفن کیتا گیا۔ ای دویں بھرا اکبر اعظم نے محرم ہئے۔ ای مقبرہ بعد چوں مقبرہ حکیماں نے نائیں نال مشہور ہویا۔ شاہجہاں بی اٹک تے حسن ابدال کئی واری ٹھہرا۔

شہنشاہ اورنگزیب عالمگیر نے دور وچ ہارون (اٹک) نے مقام تے مغلاں تے یوسف زئی افغاناں وچ خونی لڑائی لڑی گئی۔ عالمگیر دور نے ہک لکھاری خواجہ محمد زاہد اٹکی ۱۱۴۶ھ ناں ہک خطی نسخہ ''قصہء مشائخ''، مجلس نوادراتِ علمیہ اٹک نے بانی نذر صابری چھاپا جس نے مطابق عالمگیر بادشاہ اپنے دوہاں بھراواں قتل کرن توں بعد اپنے پیو آں قید کر گھدا تے ایس ناں تریہا بھرا شاہ شجاع اُتھوں خفیہ طور تے غائب ہو گیا۔ عالمگیری دور نے چھیویں سال پٹھان قبیلے یوسف زئی وچ ہک بندے شاہ شجاع ہون ناں ڈھنڈورا پٹا تے یوسف زئی پٹھاناں نال رل کے ہک لکھ فوج اکٹھی کر گھدی۔ اس گل نی خبر جدوں عالمگیر تک پونچی تاں اُس اٹک نے فوجدار کامل خان آں یوسف زئی افغاناں تے حملے ناں حکم دتا۔ عالمگیر ناں حکم ملنیاں ای کامل خان یوسف زئی لشکر تے حملہ کر دتا تے اُنھاں بری طرحاں نال شکست دتی، بہوں سارے لشکری قتل تے زخمی ہوئے جس توں افغاناں نے لشکر پچھے قدم ہٹے، پچھے نسنیاں کئی دریائے چ ڈُب کے موئین۔ جنگ مکی تاں کامل خان افغاناں نے ہک سِر کپ کے آننے ناں روپیہ انعام رکھا۔ اتنے سِر کپ کے آندے گئے جے کامل خان آں ہک روپیہ سِر دینا اوکھا ہو گیا۔ وت آکھاس جے ہُن ہک روپے نے دو سِر

گھِنساں۔لشکری وت اتنے سِر کپ کے گھن آئے جے اُساں آ کھنا پیا بئی ہُن ہک روپے چ چار سِر گھنساں۔ایس وار بی لشکری اتنے سِر گھن آئے کے کامل خان پیسے دینے توں[1] اُک گیا تے اعلان کر دِتاس جے ہُن ہور سِراں نی لوڑ نئیں رہی۔افغاناں نے سِراں نے لدھے وئے وی ہُٹھ صوبہ کابل وچ سید میر آں بھیجے گئے نالے سِراں نال لدھے وئے کجھ ہُٹھ اٹک آن کے ایہناں سِراں ناں مینار بنایا گیا۔

سکھاں نی کامیابی ناں سلسلہ ٹُرا تے ۱۷۶۵ء وچ گجر سنگھ بھنگی گجرات وچ کھٹڑاں شکت دتی تے کجھ سالاں چ دریائے جہلم آں ٹپ کے راول پنڈی تے کوہستان نمک تک قبضہ کر گھدا۔گجر سنگی بھنگی نے اس قبضے آں ہلاں بہوں ٹمدا نئیں ہویا ہیا جے سردار چتر سنگھ فتح جنگ نے کجھ علاقے تے آ قبضہ کیتا۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ ناں دور آیا تاں سارے ضلعے تے سکھاں نی حکومت بن گئی۔مان سنگھ آں اِتھے ناں افسر بنا دتا گیا۔اُس وقت قلعہ اٹک ناں ناظم جہانداد خان ہیا جس نال رل کے رنجیت سنگھ ہک لکھ نے بدلے چ اپنا قبضہ جما گھدا۔بعد چوں کشمیر نی فتح نے مال غنیمت تے نالے اٹک قلعہ نے معاملے چ سکھاں تے افغاناں وچ بھیڑ بی ہویا۔

سکھاں نے زمانے وچ ضلعے ناں مالیہ وصول کرنے ناں کوئی خاص انتظام نئیں ہیا جس آستے رنجیت سنگھ نے پیو ۱۷۷۹ء وچ تلہ گنگ تے پنڈی گھیب ناں علاقہ ٹھیکے تے چاھڑ دتا۔سکھاں نے نیڑے مالیہ وصولی ناں ای عمل ٹھیک ہیا،اس آسے ایہہ علاقے بہوں ٹمدا اُتھے نے تکڑے خانداناں ٹھیکے تے دتے وینے رئین۔بعد چوں سکھاں پنڈی گھیب نے کجھ علاقے اُتھے نیں تکڑے خانداناں چاء دتے۔سکھاں نے اخیر لے تریہہ سال لُٹ مار قتل تے بھیڑ لڑائیاں چ لگھے۔۱۸۴۵ء وچ فتح خان سکھاں نے برخلاف اُٹھ کھلوتا برے تھوڑے چر پچھوں اوہ سردار چتر سنگھ اگے ہتھیار سٹنے تے مجبور ہویا۔دو مہینے پچھوں چھُٹا تے

اُس وت بغاوت کر دتی برے اُس ناں کوئی وس نئیں چلا۔ انگریزاں نے دور تک اُس آپے آں منوا گھدا ہیا تے بعد چوں اُساں وت علاقے ناں سردار بنا دتا گیا۔ ۱۸۴۸ء وچ انگریزاں تے سکھاں وچ جنگ ہوئی اس جنگ وچ اٹک نے علاقے آلے انگریزاں نی حمایت چ اُٹھ کھلے۔ پنڈی گھیب نے جودھڑے، اٹک ناں گوندل خاندان، کھٹڑ تے ہور کجھ قبیلیاں انگرایزاں نال رل کے سکھاں نے برخلاف انگریزاں ناں ساتھ دتا۔ علاقے نے کئی خانداناں ۱۸۵۷ء نی جنگ وچ انگریز سرکار ناں ساتھ دتا تے جاگیراں، عہدے تے خطاب حاصل کیتے۔ بعد وچ جدوں پاکستان بننے نی تحریک چلی تے اس ضلعے نے لیگی کارکناں، سٹوڈنٹ تنظیماں تے علاقے نے لوکاں ودھ کے حصہ گھدا تے ۱۴ اگست ۱۹۴۷ء آں اٹک قلعے تے پاکستان نا جھنڈا لہرایا۔

اٹک ناناں:

اٹک نے نائیں نے بارے چ کجھ تاریخ داناں نا خیال اے بئی اٹک دراوڑی زبان ناں لفظ اے تے اس نے معنے دلدلی زمین اے۔ کیوں جے دریائے سندھ نی زمین دلدلی وئے اس وجہ توں ای ناں رکھا گیا۔ کئیاں نے نیڑے دریائے سندھ Indus رُک رُک کے چلنائے اس آسے اٹک ناں پئے گیا وے۔ آثار شناس جنرل کننگھم نا خیال اے بئی اٹک ناناں ''ٹکا'' قبیلے نے نائیں تے رکھا گیا جیہڑے دریائے سندھ تے اس نے اگے پچھے اباد ہئے۔ فارسی تے اردو نے شاعر تے محقق سید شاکر القادری نے نیڑے اس قلعے ناں اٹک بنارس رکھنے نی ای وجہ ہو سکنی جے مغلاں نی اصل زبان ترکی ہئی جس وچ ''اٹک'' ناں لفظ دامن کوہ آسے استعمال ہونا وئے تاں ای اندازا کیتا ونج سکنا بئی اکبر اعظم دامن کوہ چ ہون نی وجہ توں اس قلعے ناناں اٹک رکھا ہووے، اِنھاں نے خیال وچ صرف کٹک

نے وزن اُتے ہک بے معنی جیہا لفظ بنا گھننا اکبراعظم جئے علم رکھنے آلے بادشاہ کولوں اہجی توقع نئیں۔ای ضرورآ کھاونج سکنا ہئ ترکی زبان ناں ای لفظ ''اٹک'' مقامی قوم خٹک[1] تے اکبرنی سلطنت نے مشرقی کنڈ ہے تے ہون آلے قلعے ''کٹک'' نے ہم وزن ہون نی وجہ توں اکبر نے پسندنی وجہ بنی ہووے۔

سی سی گاربیٹ نے مطابق اکبراعظم اس ناناں ''اٹک بنارس'' ''کٹک بنارس'' نی مناسبت نال رکھار جہڑا اکبرنی سلطنت ناں ہک شہر تے قلعہ ہیا۔

حقیقت بی ایہاوے جے اکبراعظم نے قلعہ اٹک بنانے توں پہلوں تاریخ نی کتاباں وچ اس علاقے نے نائیں اٹک نی کوئی کھوج نئیں لبھنی ۔قلعہ'اٹک بنارس' نے بننے توں بعدای اس علاقے ناناں اٹک پیا۔

جغرافیہ:

۱۹۰۴ءوچ اس علاقے آں ضلعے نادرجہ لبھاتے اس ناناں سرکولن کیمپل نے نائیں تے کیمپل پورر کھا گیا۔اس وچ چارتحصیلاں کیمپل پور، فتح جنگ، پنڈی گھیب تے تلہ گنگ شامل ہوئیاں ،ضلعے نے انتظامی معاملے تے دفتر ۱۹۰۶ء وچ ضلعی ہیڈ کواٹر نے حوالے ہوئے B.N.BOSWORTH SMITH آں ضلعے ناں پہلا ڈپٹی کمشنر بنایا گیا۔۱۹۷۸ء وچ کیمبل پورناناں بدل کے اٹک رکھ دتا گیاتے دریائے سندھ نے کنڈ ہے تے اباد پرانے اٹک گرائیں آں اٹک خوردناناں دے دتا گیا۔ ۱۹۸۴وچ تحصیل تلہ گنگ آں اٹک توں نکھیڑ کے چکوال وچ شامل کر دتا گیا۔ پاکستان بنن توں پہلوں تھانہ چونترہ تے کجھ ہورموضے تحصیل فتح جنگ توں تے بدھو، پنڈ بہوتی ،واہ تے کجھ ہور موضے تحصیل اٹک نالوں کٹ کے ضلع راول پنڈی وچ شامل کیتے گئے۔بعد چوں حسن ابدال آں تحصیل تے حضروآں سب تحصیل تے وت تحصیل نادرجہ دے دتا گیا۔

ضلع اٹک طول بلد 32.36,71.43 عرض بلد نے درمیان اے۔اٹک دریائے جہلم تے دریائے سندھ نے درمیانی علاقے ناں حصہ وے۔ضلع اٹک پنجاب ناں اخیر[1] لا ضلع ہون نی وجہ نال اس نی حد صوبہ (کے پی کے) آں پنجاب نالوں وکھرا کرنی اے، ضلع نی آخیر لی حد دریائے سندھ نے پار ضلع نوشہرہ تے کوہاٹ اے۔اس نے شمال نی حد ضلع ہری پور تے صوابی نال ملنی اے۔جنوب مشرق وچ اس نی حد چکوال تے مشرق وچ ضلع راول پنڈی نال ملنی اے۔اٹک نے مغرب وچ علاقے ناں سب توں لماں تے مشہور پہاڑی سلسلہ کالا چٹا وے۔ضلعے نے دُوئے پہاڑی سلسلے وچ زکھڑی مار، کھیڑی مورت تے کواگاڑ نیاں پہاڑیاں شامل ون۔انڈس نے مقام تے دریائے سندھ تے دریائے کابل ناملاپ ہونائے، اٹک نے دُوئے مشہور دریاواں وچ دریائے ہرو تے دریائے سواں نیں جیہڑے دریائے سندھ وچ شامل ہووینین۔اٹک ناں کل رقبہ ۶۸۵۷ مربع کلومیٹر اے تے ۲۰۱۷ء نی مردم شماری نے مطابق اٹک نی کل ابادی (۱۸۸۳۵۵۶) تک پونچ گئی اے۔

موسم:

ستمبر وچ اِتھے موسم نی تبدیلی شروع ہووینی اکتوبر چ موسم بدل وینائے تے اس توں پچھے ٹھڈا ہونا وینائے۔فروری توں اپریل تک بہار رہنی تے وت گرمی پین لنگھ پینی وئے۔ جون، جولائی، اگست نے مہینے وچ سب توں ودھ گرمی ناں زور ہونائے۔تحصیل فتح جنگ تے حضرو آلے پاسے بارشاں زیادہ ہونیان تے گرمیاں وچ اٹک ناں درجہ حرارت ۴۰ توں ودھ رہنا تے جدوں شدید گرمی پئینی تے ۴۷ تک بی چلا وینائے۔علاقہ چھچھ توں علاوہ ضلع اٹک نی زمین بارشاں ناں پانی اپنے اندر جذب کر گھینی اے۔شدید بارشاں ہون نال اٹک نے ندیاں نالیاں، دریائے سواں تے ہرو وچ پانی چڑھ آنائے۔

ثقافت:

ضلع اٹک نے لوک پنجاب نے دُوئے علاقیاں وانگن زیادہ تر شلوار قمیض ہی پانین[1] ضلع نے۔ کئی گراواں چ وڈی عمراں نے بزُرگ لنگ مارنین تے سِرے تے پڑکا رکھنے ون۔علاقے نے کئی اعوان تے دوہے زمیندار خانداناں چ بوسکی نے سوٹ، واسکٹ تے کلف لگا شملہ پانے ناں رواج بی اے خاص طور تے شادی ویاہ تے میلیاں تے۔بوسکی نی قمیض لٹھے نی شلوار تے طِلے آلی کھیڑ ناں رواج بی خاص اہمیت رکھنا۔علاقہ چھچھ وچ تے کئی ہور گراواں وچ موڈھے تے دھوتی رکھنین۔ چھچھے نیاں زنانیاں پردے آسے علاقے نی ثقافتی چادر چھیل کرنیان جیہڑی اس پورے علاقے نی شناخت اے برے ہن نویں پوت نے ماڈرن ہون نال ای چھیل علاقے نیاں بوڈھیاں تک رہ گئی۔ضلع وچ جاکتاں نی جم پل شادی ویاہ تے موت مرگ نیاں رسماں تے رواج پنجاب نے دُوئے علاقیاں کولوں کوئی ایڈے وکھرے بی نئیں بس مقامی زبان وچ انھاں رسماں نے ناں بدل وینین۔

تہواراں وچ عیداں، شبرات، عید میلاد النبی، بسنت تے اس توں علاوہ ضلعے وچ عرُس تے میلے اٹک نی ثقافت ناں بہوں خاص حصہ نیں میلے ٹھیلے تے بزرگاں نی زیارتاں تے اس نال جُڑیاں وئیاں رسماں صدیاں توں علاقے نی روایت رئیان۔

اٹکاں ناں میلہ حضرت سخی سلطان نے مزار تے لگنائے، جی ٹی روڈ تے دریائے سندھ نے کنڈھے تے ہون نی وجہ توں سرحد (کے پی کے) تے پنجاب دوہاں وچ بہوں اہمیت رکھنائے۔ پورے ضلعے نے گراواں چوں آنے والے لوکاں توں علاوہ دریائے نے اُس پاروں نوشہرہ توں گھن کے پشور تک لوک بہوں وڈی تعداد وچ دربار تے حاضری تے تفریح آسے آنین۔حضرت سخی سلطان نے عرُس توں علاوہ ضلعے نے کئی گراواں چ ایہہ عرُس تے میلے سجنے ون تے اِنھاں گراواں وچ رہنے آلے لوک پورا سال اِنھاں عرُساں تے میلیاں ناں انتظار

کرنین تے وقت نیڑے آنے توں پہلوں ای عیدی وانگن نویں چیڑے سیوانے تے ہور تیاریاں کرنے ون۔ اِنھاں عرُساں اُتے نعت تے قوالی نیاں محفلاں سجنیاں ر۔اتی دیہاڑی[1] لنگر چلنے ون، کئی عرُساں تے دانداں نی دوڑ تے کئی ہور ثقافتی رنگ بی ہونے ون۔

جشنِ بہاراں ناں میلہ جیہڑا اٹک فیسٹول نے نائیں نال بی مشہور اے جس ناں انتظام ضلعے نے صدر مقام اٹک وچ کیتا وینا۔ای میلہ ترے دیہاڑے رہنا جس وچ علاقے نی ثقافت آں نمایاں کیتا وینا۔ بینڈ شو، لُڈی، خٹک ڈانس کیول کیڈ، گھوڑا ناچ تے کتا دوڑ۔اس توں علاوہ اس میلے وچ نیزہ بازی تے داندان نی دوڑ خاص طور تے شامل ہونی وے کیوں جے ایہہ اس ضلع نے خاص کھیڈ سمجھے وینین، ضلعے نے نیزہ بازاں توں باج پورے پاکستان چوں نیزہ بازی نیاں ٹیماں حصہ گھننیان، میلے وچ دوئیاں ثقافتی سرگرمیاں نے نال کل پاکستان محفل مشاعرہ بی شامل ہوناوے۔

کیمبل پور چ انسانی زندگی نے آثار تے زبان:

صدیاں توں ای گل تحقیق طلب رئی اے کہ دنیا تے انسان کدوں آباد ہویا۔اس نی زبان کیہڑی ہئی، اس نی زبان نی اصل کیہ وے تے ای کیہجوں پوری دنیا چ پھیلی وے۔اسی کھوج چ ساری دنیا نے ماہرین تے لسانیات نے سکالر ہجا بھی سِر پئے کھپانین تے نت نویں گلاں، نویں اندازے تے اصولاں نی وضاحت پئے کرنین۔اِتھے اساں ناں مقصد اپنے علاقے نے وسیب تے بولی نے بارے گل کرنا وے اس آسے پہلے اسی آپنے علاقے نی قدیم تاریخ تے تہذیباں ناں نکا جہیا خاکہ پیش کرنے نی کوشش کرنے آں۔

جدید تحقیق نے مطابق دنیا چ انسانی تہذیب نے آثار خطہء پوٹھوہار نے اسی علاقے وچ پائے وینین جس وچ راوال پنڈی تے خاص کر کے ضلع کیمبل پور ناں علاقہ شامل اے۔ کیمبل پور اٹک نے نگری، ڈھوک پٹھان، جھجھی تے کئی ہور علاقیاں چ ملنے والیاں

کھوپڑیاں ناں ذخیرہ کروڑاں سال قدیم اے۔اس توں پہلوں ارضیات تے آثار یات نے زیادہ تر ماہرین نی تحقیق ای ہئی جے انسانی زندگی نے سب توں پرانے آثار افریقہ[1] چ پائے وینئین جتھے انسان نی جم ہوئی تے وت اُوہ پوری دنیا چ پھیل گیا۔جیوں جیوں ای تحقیق ودھنی گئی تے بوزنہ انسان نیاں کھوپڑیں تے ڈھانچے لبھنے گئین ، ماہرین نی سوچ تے بوزنہ انسان نی جنم بھومی نے بارے چ نظریے بی بدلنے گئین ۔افریقہ، یونان ،چین تے وسطی ایشاء توں لبھی گئی کھوپڑیں تے ڈھانچیاں توں انھاں نی عمراں لکھاں تے کڑوڑاں سال دسیاں گئیاں برے جدید ریسرچ توں انسانی تاریخ نا دورودھ ہونا گیا تے ہن کئی ماہرین انسان ناں پہلا مسکن خطہء پوٹھوہار تے کیمبل پور(اٹک) نے علاقے آں ای مننے ون کیوں جے اِتھوں ملنے والے مجرات تے بوزنہ انسان نے ڈھانچے تے کھوپڑیاں سب توں قدیم ون۔ڈاکٹر انجم رحمانی ''پنجاب تمدنی ومعاشرتی جائزہ '' چ لکھنے ون:

'' یہ تمام صورتِ حال دنیا بھر میں پنجاب اور پھر پنجاب میں بالعموم علاقہ پوٹھوہار اور بالخصوص ضلع اٹک میں شامل علاقوں کی تہذیبی وتمدنی قدامت کی ترجمان۔پنجاب کی سرزمین میں اولین آبادی روال پنڈی اور اٹک کے اضلاع میں ہوئی۔کرہ ارض کا دوکروڑ پچاس لاکھ سال کا زمانہ جنگلی حیات میں انقلابی تبدیلیوں کا دور ہے۔اس عرصہ میں بین البراعظمی نقل مکانی کا آغاز ہوا تھا اسی زمانے میں یوریشیا کا بیشتر علاقہ جنگلات میں اٹ گیا تھا اس دور میں یوریشیا اور افریقہ کے درمیان ایک زمینی پُل کے ذریعے رابطہ قائم ہو گیا تھا۔اس پل کے ذریعے بندر اور مانس شمالی براعظموں کی جانب منتقل ہو گئے تھے ایسی نقل مکانی کرنے والوں میں دیو قامت مانس(Ginganto Pithecus)یعنی ڈرائیوپتھےکس (Dryopithecus) بھی شامل تھا۔یہ جانوراس زمانے میں شامل پنجاب میں بھی موجود تھا کیوں کہ اس کا ایک ڈھانچہ پنجاب میں واقع شوالک کے پہاڑی

سلسلہ سے ملا ہے۔ بعد ازاں پیلیمز نے موضع گولیال نزد کھوڑ ضلع اٹک سے بوزنہ نما انسان کی تین چار کھوپڑیاں دریافت کی تھیں۔۔۔یہ بوزنہ نما انسان اب تک پنجاب اور افریقہ سے ملا ہے۔ پنجاب (ضلع اٹک) میں ملنے والے اس کے آثار کی عمر ایک کروڑ پچاس لاکھ سال سے دو کروڑ پچاس لاکھ سے دو کروڑ سال تک بتائی گئی ہے۔ اس لحاظ سے پوری دنیا میں ملنے والا اپنی نوعیت کا قدیم ترین ڈھانچہ ہے۔''

ڈاکٹر انجم رحمانی، پنجاب تمدنی ومعاشرتی جائزہ ۱۹۹۸ء ص ۷۰

اس توں پہلوں ۱۹۳۰ چ رائل کیمرج ایکسپی ڈیشن خطہ پوٹھوہار سواں نے کول قدیم دور نے پتھر نے ہتھیار تے اوزار لبھے۔ جرمن محقق ڈی ٹیرا تے پیٹرسن بھی اُتھے قدیم ترین انسانی دور نی ٹوہ لائی ہئی، اِنھاں چونترہ، روات، سواں تے اڈیالہ توں پتھر نے دور نے ترے لکھ سال پرانے سنگی ہتھیار بھی لبھے ہئے، کئی ماہرین خطہ پوٹھوہار نی وادی سواں نی تاریخ آں بابل، وادی سندھ، یونان تے مصرنی تہذیباں توں بھی قدیم آکھنین۔

خطۂ پوٹھوہار چ انسانی ارتقا صدیاں توں جاری اے۔ وقت لنگھنے نال پوٹھوہار نے مرکز نی حیثیت جدوں ٹیکسلا واں لبھی تاں خطے چ تہذیبی تے ثقافتی دور ناں آغاز ہک نویں تہذیب گندھارا نے نائیں نال ہویا۔ اس بارے مالک اشتر لکھنین:

''وقت گزرنے کے ساتھ ساتھ جب پوٹھوہار کی مرکزیت ٹیکسلا ہوئی تو اس سے سیاسی، اقتصادی، تہذیبی او ثقافتی سرگرمیوں کے ایک منفرد دور کی بنیاد پڑی اور اس خطے میں گندھارا کے نام سے ایک نئی تہذیب کا آغاز ہوا۔۔۔ابتداء میں دریائے سندھ کے دونوں اطراف بشمول وادی پشاور (پرشاپورہ) چارسدہ (پشکلاوتی) سوات (ادیانہ) چھچھ اور پوٹھوہار کا بالائی حصہ گندھارا کہلاتا تھا۔ اس کا دارالخلافہ ٹیکسلا (تکاشلہ) تھا۔ اور یہاں راجہ پکوساتی کی حکومت تھی۔ چھٹی صدی قبل مسیح کے دیگر حکمران یعنی بہار (مگدھ) کا بادشاہ

بمبی سار، اجین مدھیا پردیش (اونتی) کا حاکم پرادیوت اور اودھ لکھنوء (کوشالا) کا فرما روا پرسین اجیت، راجہ پکوساتی کے ہم عصر تھے۔"

مالک اشتر، خطہ ءپوٹھوہار تاریخ وتہذیب، تجزیات، جولائی ۲۰۱۷ء ص ۵

۵۵۹ ق م چ ٹیکسلا ایران نی عمداری چ آ گیا اسی دور چ اِتھے آریائی زبان تے خروشٹی رسم الخط متعارف ہویا۔ راجہ امبھی نے ٹیکسلا تے قبصہ کرن توں بعد اُس سکندرِ آعظم نی فوج آں اس خطے چ خوش آمدید آکھا، سکندر اِتھے اپنا نائب مقفر رکیتا تے مارگلہ توں ہونا راجہ فارس آں شکست دینے آسے جہلم دئیں ٹُر گیا۔ ٹیکسلا نی عملداری تے اس اُتے قبضہ جمانے آسے سکندر آعظم نے وینے توں پچھوں سازش کر کے ٹیکسلا نے جرنیل آں قتل کر دِتا گیا۔ راجہ امبھی تے پوڈیمس اقتدار آپے چ ونڈ گھدا۔ اس توں پچھے موریا چندر گپت گندھارا تے قابض ہویا ۲۹۸ ق م چ اس نے مرنے توں بعد اس نے پُترے تے وت ۲۷۴ ق م چندر گپت نے پوترے مہاراجہ اشوک گندھارا ناں اقتدار سنبھالا۔ اشوک تے کنشک نا دور گندھارا تہذیب ناں سب توں چنگاں دور آکھا وینا۔ جس چ ٹیکسلا تے دوئیاں جاہگاں چ تعمیر، ترقی نالے علم تے فن دئیں توجہ دتی گئی اِس عرصے چ مجسمہ سازی تے دوہے فنونِ لطیفہ چ بے مثال ترقی ہوئی۔ اشوک آں بدھ مت نی خدمت گزاری چ دھرما راجا ناں خطاب دِتا گیا۔ اشوک نی موت توں بعد موریا سلطنت ناں خاتمہ ہویا تے ۱۹۰ ق م چ باختریاں ناں دور آیا۔ کجھ عرصے بعد اِنھاں ٹیکسلا نے شمال مشرق چ ہک نویں شہر نی بنیاد رکھی جِساں سرکھپ آکھنے ون جہیڑا دُوئی صدی ق م توں بعد تک باختری، شاکا، پہلوی، کشان تے ساسانیاں نے اثر چ رہیا۔

"۱۸۹ ق م سے ۹۰ ق م تک باختری یونانیوں نے تقریباً ایک صدی تک گندھارا پر حکومت کی۔ باختری حکمران ڈیمیٹریس اول نے پرانے دارلحکومت بھڑ ماونڈ کی بجائے

ٹیکسلا کے دوسرے شہر سرکھپ کی اقلیدی اصولوں پر بنیاد رکھی اور نیا تعمیراتی اسلوب متعارف کرایا۔ یونانیوں کے بعد ساکا یا سیتھین (۹۰ تا ۲۵ء) کا دور آتا ہے۔ یہ چینی[1] نژاد تھے اور ترکمانستان اور چین کے سرحدی علاقے سے وارد ہوئے تھے۔ انہیں پارتھی یا پہلوی حملہ آوروں نے ٹیکسلا سے بے دخل کیا۔۔۔۔ جب گندھارا کے علوم فنون کا سورج عین نصف النہار پر جگمگا رہا تھا تو اسی دوران شمالی ترکمانستان سے سفید ہنوں (۴۶۰ء، ۴۷۰ء) کا ٹھاٹھیں مارتا سمندر اُمڈ آیا اور جو کچھ بھی اس کے راستے میں آیا اس کو خس و خاشاک کی طرح اپنے ساتھ بہا لے گیا۔ ٹیکسلا کی علمی درس گاہوں کی اینٹ سے اینٹ بجا دی۔ گندھارا کی تمام خانقاہیں اور اسٹوپے جلا کر خاکستر کر دیئے۔ اس کے بعد ٹیکسلا کو ماضی کی وہ شان و شوکت پھر کبھی نصیب نہ ہوئی۔''

مالک اشتر، خطہء پوٹھوہار تاریخ و تہذیب، تجزیات، جولائی ۲۰۱۷ء ص ۷

ٹیکسلا تے اس نے آس پاس گندھارا تہذیب نے جیہڑے شہراں نے آثار لبھنے ون انھاں وچ بھڑ ماونڈ، سرکپ، سرسکھ، جولیاں تے موہرا مرادو شامل ون جنہاں نی تفصیل تلے درج کیتی وینی اے۔

پاکستان چ کئی تہذیباں نے آثار لبھنے ون جنہاں واں عالمی ثقافتی ورثے چ شامل کیتا ویا اِنھاں وچ ٹیکسلا بی شامل اے۔ ٹیکسلا چ کئی میلاں تے پھیلے رقبے اُتے گندھارا تہذیب نے جیہڑے قدیم شہراں نے کھنڈر ملے ون اِنھاں چ ہک بھڑ ماونڈ بی اے۔ اس شہر نے کھنڈر نی کھدائی انگریز ماہر اراضیات سر جان مارشل کیتی بعد چوں کئی انگریز تے پاکستانی آثار شناساں اس کم آں اگے ودھایا تے اس نی تاریخی حیثیت آں محفوظ کیتا۔ اس شہر نے دریافت کیتے گئے کھنڈراں ناں رقبہ زیادہ نہیں برے اس نے بارے چ ای خیال کیتا وینائے جے ۵۱۸ ق م چ بادشاہ دارا اول اِساں فتح کیتا ہیا۔ ماہرین نے مطابق ای

شہر ترے واری تباہ ہویا۔ اس ناں سبھ توں پرانا حصہ پنجویں تے چھیویں صدی ق م نال تعلق رکھنائے۔ اس توں بعد آلی دریافت شدہ تہہ چوتھی صدی قبل مسیح نی اے جس چوں ملنے آلے سکے سکندر اعظم نے دور نے ہئے جیہڑے ہندوستانی تاریخ چ ملنے والے ای سکندر اعظم کے دور نے سب توں پہلے سکے ون۔ تریہا حصہ موریا سلطنت نے دور نی داستان پیش کرنا نظری آنائے۔

سرکپ شہر نی دریافت چ کئی سال لگے۔ اس شہر نی تعمیر ۲۰۰ ق م باختری دور چ ہوئی اس نی تعمیر سطح مرتفع پوٹھوہار آں مدِ نظر رکھ کے کیتی گئی۔ اس ناں نقشہ یونانی جیومیٹریکل ذوق تے مہارت ناں نمونہ پیش کرنائے، پورا شہر وٹیاں نال بنائی گئی کئی فٹ چیڑی فصیل نال محفوظ کیتا گیا جیہڑی تھوڑے تھوڑے فاصلے اُتے قایم اے۔ شہر نے وچکار ہک بہوں چیڑی سڑک اے جس نے سجے کھبے بہوں طریقے نال بنائی گئیاں گلیاں ماہر ٹاؤن پلاننگ نی عکاسی کرنیاں ون۔ وڈی سڑکاں توں ذرا جیا اگے کر کے جیہڑے کھنڈرون اوہ بازار نا نقشہ دِسنے ون، اس توں بعد شہر نے رہاشی علاقے نے آثار اُن جنہاں چ عمارتاں یا دکاناں ون تے وت بادشاہ ناں محل تے وت مندر نے آثار اُن۔ محل ناں سب توں پرانا حصہ سکائی تھیو یارسین نے دور ناں وے۔ محل ناں ہک اِنھاں کمریاں آپس چ ملانا وے جیہڑا محل نے آچھپیرے بنایا گیا۔ محل نے چڑھنے حصے چ خاص تے عام دربار اے نال ای محافظاں نی جاء بنائی گئی، چڑھنے پاسے رہاشی علاقے نال ہک نِکے جئے مندر نے آثار ملنے ون۔ اس شہر نی خوشحالی ناں اندازہ اس گل توں لایا ونج سکنا جے کھدائی نے دوران اِتھوں بہوں وڈی تعداد چ سونے چاندی نے زیور لبھین۔ اِنھاں زیوراں تے پھُل بوٹیاں تے نقش گری اِنھاں نے ذوق نی عکاسی کرنے ون۔ ای ہک سیکولر شہر ہیا جس چ آتش پرست، بت پرست تے بدھ مت نے مننے آلے ترے قسم نی تہذیباں نے لوک رہنے ہئے۔

سرسکھ ٹیکسلا چین مت ناں ہک اہم مرکز رہیا تے اِتھے ہر جاہگاں اس مذہب نیاں عبادت گاہواں نے آثار پائے وینے اُن انھاں آثاراں نی دریافت نے دوران ماہرینا ں[1] سرسکھ جیئے شہر نی کھوج لائی ۔اس نی تعمیر چ بنیادی کردار کنشک نا ہیا۔اس شہر نی کھدائی انوی صدی نے دوہے داہے چ ہوئی۔۱۹۸۰ء چ ٹیکسلا نے تحت اس شہر نے کھنڈا آں یونیسکو نے عالی ورثے چ شامل کیتا گیا۔ای شہر ٹیکسلا نے جدید ترین شہراں چ شمار ہونائے جس نی کھدائی بہوں بعد چوں کیتی گئی تے ای ہجے بی آثار قدیمہ نی نگرانی چ اے جس نی کھدائی تے ریسرچ مختلف ماہرین کرنے آئین۔

جولیاں نی بدھ خانقائی درسگاہ ٹیکسلا ناں ای حصہ سمجھی وینی اے۔ای پوٹھوار نے پہاڑی سلسلے چ ٹیکسلا تے ہری پور نے وچکار جولیاں چ بدھ مت نی قدیم ترین درسگاہ نے طور چ گندھارا تہذیب نے تاریخی تے بہوں قیمتی آثار منے کیتے وینے ون۔اس چ پانی تے سنسکرت نے ہور کئی عالم پڑھانے رئین، دنیانی اس قدیم ترین درسگاہ نے قیام ناں زمانہ ۲ صدی ق م دساویناوے تے اس نے کھنڈر ناں تعلق ۵۰۰ ق م اے۔اس درسگاہ نی پہلی منزل اُتے ۲۸ کمرے اُن۔دوئی منزل اُتے بھی اِسی نقشے نے مطابق ۲۸ کمرے اُن جنہاں وچ مذہب، فلسفے تے روحانیت ناں علم حاصل کرنے آلے طالب علم رہنے ہیئے۔اِنھاں رہاشی کمریاں نیاں چھتاں قایم نئیں رئیاں ون برے کدھاں ہجے بی کجھ سلامت اُن۔جولیاں نی خانقاہ چ درسگاہ نے رہنے آلے طالب علماں نے کمریاں تے اِنھاں نے نہانڑے آلے تلاب توں کجھ دور اس درسگاہ ناں ہک مرکزی اسٹوپا ہیا جس نے سجے کھبے بدھ بھکشو تے طالب علم عبادت کرنے ہیئے۔اس مرکزی اسٹوپے نے اگے پچھے ۲۱ نکے نکے اسٹوپے ہیئے جنہاں واں کئی ہزار سال گزروینے توں بعد بی ایڈھا نقصان نئیں پوہنچا۔ای درسگاہ دنیا چ قدیم ترین درسگاہ وے جہیڑی بدھ مت تے گندھارا تہذیب نی تاریخی تے

ثقافتی حیثیت نے نال اس دور نی لسانی تاریخ نی بی عکاسی کرنی۔

موہرا مرادو ناں کھنڈر ترے حصیاں چ اے۔درسگاہ،وڈا اسٹوپا تے نذرانے ناں اسٹوپا۔قدیم درسگاہ چ طالب علماں نے کئی کمرے اُن جہیڑے ہک مرکزی تلاب نے آچھپیرے ون۔ای تلاب ڈیڑھ دوفٹ ڈُنگاں وے جس چ بارش ناں پانی چھتاں توں لکڑی نے پرنالیاں چوں سیدھا تلاب چ آنائے۔خیال اے جے تلاب ناں ای پانی مذہبی مقصد آسے استعمال کیتا ویناہیا۔تلاب چ لہنے آسے چواں پاسے پوہڑیاں وُن۔ای درسگاہ دومنزلہ ہئی تے دوئی منزل تک وینے آسے پوہڑیاں کمریاں چوں اُتے وینیاں ون۔اس درسگاہ نے ویہڑے چ تے طالب علماں نے کمریاں چ بہوں سارے بدھ نے بُت ہئے۔موہرا مرادو نے ای کھنڈر سرسکھ شہر نے کولوں میل ڈیڈھ نی دوری تے ون۔ای کھنڈر کشن دور نال تعلق رکھنائے۔

پانِنی:

شمالی ہندوستان چ آریئاں نے آنے توں بہوں بعد چوں جدوں سنسکرت مقامی زباناں ناں اثر قبول کرنے نے وچ پیش پیش ہئی تے پتنجلی،یاسک،شاکائین تے پانِنی جئے سنسکرت تے عالماں اپنے اپنے دور چ اس زبان نے گرائمری اصولاں دئیں توجہ کیتی۔اِنھاں عالماں نے دور آں عام طور چ کلاسیکی سنسکرت نا دور آکھا ویناۓ۔اِنھاں عالماں اِتھے نی مقامی زباناں پراکتاں ناناں دِتا۔

اس بارے چ ماہرین لسانیات ناں آکھنا وۓ جے پالی تے دوئیاں پراکتاں حقیقت چ سنسکرت نی پیداوار نئیں ہئی گل ای وے جے ای پراکتاں یعنی مقامی بولیاں آریئاں توں بی صدیاں پہلوں سندھ تے پنجاب چ بولی وینیاں ہئیاں۔اِتھے سنسکرت نے کسی عالم نے ذکر ناں کوئی خاص مقصد نئیں برے پانِنی ناں ذکر اس آسے

ضروری اے جے اسی علاقے وچ بہھ کے اُس سنسکرت نی گرامر لکھی ہئی، پانِنی لسانیات
ناں ہِک ایہجا اسکالر ہیا جس ناں شمار سنسکرت لسانی صرف ونحو نے ماہر عالماں[1] چ
ہونائے۔اس نی جم نے بارے چ آکھا وینا ہئی گندھارا تہذیب نی ٹیکسلا راج دھانی نے
علاقے (حال کیمبل پور، اٹک) چ دریائے سندھ (اٹک) نے کنارے کسی گرائیں چ جما
تے ۴۵۰ توں ۵۲۰ ق م جیا وے۔اس نا تعلق ٹیکسلا نی قدیم یونی ورسٹی نال جوڑا وینا
ئے۔کئی اس نی جم آں حال ضلع صوابی نال جوڑنے ون۔کدے ای علاقہ پرانا لاہور
اکھوانا ہیا۔

پانِنی نی کتاب ''اشٹ ادھیائی'' (Ashtadhyayi) آں سنسکرت گرائمر نے حوالے
نال خاص اہمیت لبھی اے جس وچ سنسکرت گرائمر نے ۳۹۵۹ قواعد لکھے گئین۔ای پانِنی ناں
بنیادی کام منّی وینی اے اس کتاب ناں انکشاف لسانیات نے یورپی سکالراں انویں صدی چ کیتا
تے پانِنی نی لِکھتاں نے یورپ چ ترجمے کیتے گئے۔پانِنی لسانی صوتیات،لسانی صوتیاتی
ساختاں تے لفظاں نی ساختاں نے بارے جامع تے سائنسی نظریہ پیش کیتا ئے۔

''اشٹ دھیائی میں پانِنی نے مقدس صحائف کی زبان اور روزمرہ کی زبان کے درمیان فرق
واضح کیا۔سنسکرت کی صرف ونحو تصریح کے لیے تعریفات اور قواعد بیان کیے گئے
ہیں۔تقریباً ۱۷۰۰ اسم،فعل،حروف عطف اور ساکنات کتاب میں پیش کیے گئے ہیں
جنہیں پھر مختلف درجوں میں تقسیم کیا گیا ہے۔جملوں کی ساخت و برداخت اور مرکب
اسموں کا استعمال ویسا ہی وضع کیا گیا ہے جیسا ان کا استعمال آج بھی رائج ہے۔سنسکرت کی
صرف ونحو کی تنظیم وترتیب نے سائنسی استعمالات کے لیے اس زبان کی موافقت میں غیر معمولی
اضافہ کیا۔۱۴ سوتروں کی مدد سے پانِنی نے سنسکرت زبان کی صرف ونحو کا مجموعی ڈھانچہ تیار
کیا جس میں آئندہ تقریباً دو ہزار برسوں تک کوئی بنیادی تبدیلی نہیں ہوئی۔سنسکرت زبان کی لسانی

ترتیب و تنظیم کا ایک بالواسطہ نتیجہ یہ ہوا کہ بعد کے زمانوں میں اس زبان میں ریاضیات اور سائنس میں پیش رفت ہوئی اور ان سے متعلقہ تحریروں میں غیر معمولی اضافہ ہوا۔[1] یونان میں ریاضیاتی مسائل،عروجِ فلسفہ کے زمانے میں علمی مباحث کا حصہ بنے اور علم کی ایک شاخ کے طور پر سامنے آئے۔ جبکہ برصغیر میں یہ علم سنسکرت زبان کی صرفی ونحوی پیش رفت کے نتیجہ میں نمو پذیر ہوا۔قدیم تہذیبوں میں ریاضیاتی علم کا آغاز جمع تفریق کے طریقہ ہائے کار کی صورت میں ہوا۔مختلف لکیروں کی صورت میں اعداد ظاہر ہوئے جنھیں مختلف نام اور اشارے تفویض کیے گئے یا پھر الفاظ ان سے منسوب کیے گئے۔جیسا روم کی تہذیب میں رونما ہوا۔ابتداً فصلوں اور اناج کی پیداوار اور اس کے ذخیرے کی صورت عددی نظام اختراع کرنے پر انسانوں کو مجبور کیا۔کھیتوں کی مربع اور مستطیل صورتوں نے ریاضیات میں ان شکلوں کے لیے راہ بنالی۔ریاضیات کے ساتھ جغرافیہ اور جیومیٹری کے علوم کو بھی فروغ حاصل ہوااس ضمن میں اولین پیش رفت مصری تہذیبوں میں دکھائی دیتی ہے لیکن یہ آریائی ہی ہیں جنہوں نے ریاضیات کو منظم قواعد کی صورت دے کر علم کی ایک شاخ کا درجہ دیا۔ پانِنی اس منزل میں ایک اہم شخصیت کے طور پر سامنے آیا کیوں کہ اس نے اس ضمن میں جو اصول وضع کیے ان کے اثرات طویل زمانوں تک ان علوم کی پیش رفت میں اہمیت کے حامل رہے۔۔۔جان بیکس نے ۱۹۵۹ء میں اپنے طور پر ''بیکس فارم'' وضع کی لیکن پانِنی کا اس سے دو ہزار سال سے بھی پہلے پیش کیا گیا لسانیاتی علامت کا ضابطہ بیکس کے ضابطے کے مماثل ہے۔دونوں میں بہت سے اشتراکیت تلاش کیے جا سکتے ہیں یہ امر غیر معمولی ہے کہ موجودہ کمپیوٹر کے بنیادی نظریات دو ہزار پانچ سو سال قبل پانِنی نے لسانیات سے متعلق اپنے نظریات میں رکھ دی تھی۔''

[1] محمد عبدہ، پانِنی سنسکرت اور خروشتی گرائمر کا بانی،انڈس گیپ،۲۸ جولائی ۲۰۱۸ ص ا

اُتے بیان کیتے گئے خطہ پوٹھوہار تے گندھارا تہذیب نے مختصر جئے تعارف توں ای اندازہ لایا ونج سکنا ہئ اس خطے نی کروڑاں سالہاں نی تاریخ آں کنگھال کے کسی حتمی نتیجے تے پوہنچنا جے اس خطے نی سب توں قدیم زبان کہیڑی ہئی بہوں اوکھا تے ناممکن جیا کم اے برے اسی کدے اس خطے نی تاریخ آں تے ماہرین لسانیات نی تحقیق آں سامنے رکھ کے شمالی ہندوستاں نی زباناں نی گل کراں تے اساں ای پتہ چلنا ہئ برصغیر نے شمالی حصے نی زباناں نے حوالے نال مختلف نظریے قائم رئین۔گل ای وے ہئ اج توں کوئی ساڈھے ترے چار ہزار سال پہلوں جدوں آریائی شمالی ہندوستان چ وڑے تاں اس ویلے اِتھے کئی قبیلے آباد ہئے۔جناں نی زباناں واں مردھراواک، ناگ بانی، اسر بھاشا، ملیچھ بھاشا تے کئی ناں دِتے گئے بعد چوں جدوں آریائی قبائل اپنے پیر جمائے تے سنسکرت نے مقابلے چ اِتھے نی دیسی زباں واں پراکرت تے اپ بھرنش ناناں دِتا گیاجنہاں نیاں کئی شاخاں دسیاں گئیاں۔

سنسکرت آں دیسی زباں نی بنسبت مذہبی تے بالائی طبقے نی سرپرستی رہی جس نی وجہ توں ای زبان ہک مدت تک اپنی حاکمیت قایم رکھنے نے جتن کرنی رہی برے وت بھی ای آپے آں دیسی زباناں کولوں نا بچا سکی تے دیسی زباناں نے بتیرے لفظ آپے چ رلا گھدس۔آریائیاں نی حاکمیت نے باوجود پراکرتاں یعنی دیسی زباناں اپنی اصل آں قائم رکھنیاں ہوئیاں ویدی، سنسکرت، پالی تے دوئیاں زباناں نے اثرات آں ضرور قبول کیتا پر اپنے وجود آں اُکا ختم نئیں ہون دِتا۔برصغیر چ جدوں مسلماناں نی حاکمیت قایم ہوئی تاں سنسکرت ہک زندہ زبان نے طور تے ماضی ناں حصہ بن کے رہ گئی تے مقامی زباناں اگے ودھنے ناں موقع ملا۔

انگریزاں نے آنے توں بعد جدوں مغربی تاریخ داناں تے لسانیات نے سکالراں

اِتھے نی مقامی زباں چ دلچسپی گھننیاں ہویاں مطالعہ کیتا تے اُنھاں اس گل ناں پتا چلا ئی ہندوآں نی قدیم مذہبی زبان سنسکرت چ یورپی زبان نے بہوں زیادہ لفظ[1] پائے وینین۔اس توں پچھے مغربی ملکاں نی درس گاہواں چ سنسکرت تے شمالی ہندوستاں سمیت یورپی تے ایشائی زباناں تے تحقیق ناں دور شروع ہویا۔اس ناں نتیجہ ای نکلا کہ شمالی ہندوستان نی زباناں نے حوالے نال اس نظریے زور پکڑا کہ شمالی حصے نی زبان نی اصل سنسکرت زبان اے۔ جس توں بعد وچ آنے آلے زیادہ تر مغربی تے ایشیائی اسکالراں ناں بی نظریہ ایہا رئیا جے ہندوستان چ زبان نی ابتداء ویدک بولی اے جس چوں سنسکرت تے دوئیاں ہند آریائی بولیاں نی جم ہوئی۔یورپی تے ہندی اسکالراں نی وڈی تعداد اسی نظریے اُتے پئی ٹُرنی ایہی برے ہڑپہ،موہنجودڑو تے پوٹھوہار چ انسانی تہذیب نے آثاراں نی موجودگی سابقہ ماہرین لسانیات نے اُس نظریے نی نفی کر چھوڑی تے ای گل اج نے ماہرین لسانیات بڑے دایئے نال کرنے ون بئ برصغیر پاک و ہند نی زبان نیاں جڑاں ویدی یا سنسکرت چ نئیں بل کہ اِتھے نے مقامی قبیلیاں نی مقامی زبان چوں پھوٹیاں جنہاں چوں اک پنجابی بی اے۔ جیوں جیوں دنیا چ موجود آثار قدیمہ نیاں کھدائیاں ہونیاں گئیں اوہجوں اوہجوں انسانی تاریخ تے تہذیب نی تحقیق ناں دائرہ ودھنا گیا۔لسانیات نے تحقیق کاراں تے ماہراں آپنے آپنے انداز چ ایشیائی تے مغربی زباناں نا مطالعہ کیتا تے اپنے طور تے ٹھوس ثبوت تے دلیلاں پیش کر کے اپنے نظریے ناں پک کرنے نے جتن کیتے۔ پاکستان چ بی اس سابقہ نظریے نے خلاف کئی اوازاں سر چایا جناں وچ محمد آصف خان تے عین الحق فریدکوٹی جئے ناں بی شامل ہئے۔اس بارے چ محمد آصف خان اوراں ناں ہک مضمون ''پنجابی زبان کے اجزائے ترکیبی'' ۲۷ ستمبر ۱۹۵۹ء آں روزنامہ ''امروز'' لاہور چ چھپا جس چ اور لکھنے ون:

''ماہرین لسانیات نے دنیا کی زبانوں کو نو خاندانوں میں تقسیم کیا ہے۔ان میں انڈو یورپین سب سے بڑا خاندان ہے۔جس میں یورپ اور ایشیاء کی مشہور زبانیں مثلاً سنسکرت، لاطینی، فارسی، انگریزی، جرمن وغیرہ شامل ہیں۔پنجابی زبان کو انڈو یورپین خاندان کی ہند آریائی زبان کہا جاتا ہے۔اس مضمون میں ہم یہ جائزہ لیں گے کہ آیا پنجابی زبان خالص ہند آریائی شاخ سے تعلق رکھتی ہے یا اس میں دوسرے خاندانوں کے اجزاء بھی ملتے ہیں۔۔۔۔جب تک کسی ملک کی تاریخ پیشِ نظر نہ ہو' یہ جائزہ لینا محال ہے۔رگ وید کے مطالعہ سے پتہ چلتا ہے کہ آریاؤں کی آمد سے قبل سپت سندھو (مغربی پاکستان) میں کچھ اور قومیں آباد تھیں' جن کے لیے ویدوں میں دسیو' اسر' نشادھ' پشاج' اور راکھشش وغیرہ کے الفاظ ملتے ہیں۔یہ بھی ہمیں بتایا گیا ہے کہ وہ عجیب زبان بولتے تھے۔ان کے رسم و رواج آریوں سے قطعاً مختلف تھے۔وہ قربانی نہیں دیتے تھے اور نہ دیوتاؤں کی پرستش ہی کرتے تھے۔گزشتہ چالیس پچاس برس میں ہڑپہ موہنجو دڑو، کوٹ ڈیجی میں جو کھدائیاں ہوئی ہیں' ان میں سے بھی اس نظریہ کو تقویت ملتی ہے کہ آریاؤں کی آمد سے پیشتر یہاں کچھ اور قومیں آباد تھیں۔یہ دوسری بات ہے کہ آریاؤں کی برتری ظاہر کرنے والے کچھ عالم ان دفینوں کو بھی آریائی تہذیب کے نمونے ثابت کرنے کے طلبگار رہوں لیکن اکثر اصحاب کا خیال ہے کہ اس تہذیب کے بانی دواڑ یا ان کے پیشرو تھے۔) بہر حال رگ وید کو احاطہ تحریر میں لانے سے پیشتر آریہ لوگ کبھ (کابل) سوستو (سوات) کرمو (کرم) کومتی (گومل) سندھو (سندھ) سوس (سواں) وتستا (جہلم) سکنی (چناب سکنی (چناب) پرشنی (راوی) شندری (ستلج) اور گنگا جمنا کی وادیوں مین قدم جما چکے تھے۔۔۔موجودہ حالات میں حتمی طور پر کچھ نہیں کہا جا سکتا کہ آریوں کی آمد سے قبل ہمارے علاقہ کی کون سی زبان تھی کیونکہ ہڑپہ اور موہنجودڑو سے دریافت شدہ تحریریں ابھی

تک نہیں پڑھی جاسکیں۔لیکن مندرجہ بالا تاریخ کی روشنی میں ہم یہ نظریہ ضرور قائم کر سکتے ہیں کہ جو بھی زبان یہاں بولی جاتی تھی 'اس پر علی الترتیب منڈا، دواڑی، سنسکرت، سیتھین ، پہلوی، عربی، فارسی، پشتو اور انگریزی زبانیں اثر انداز ہوئیں۔''

محمد آصف خان اوراں نے اس مضمون توں بعد اس سابقہ نظریے نی نفی کرنے ہو یاں عین الحق فرید کوٹی اوراں بی اواز بلند کیتی تے پہلی واری'' پنجابی زبان دیاں جڑاں'' نے نائیں نال اِنھاں ناں مضمون ماہنامہ'' پنجابی ادب'' اکتوبر ۱۹۶۰ء چ چھپا جس ناں حوالہ اُنھاں اپنی کتاب'' اردو زبان کی قدیم تاریخ'' چ بی دتا تے ای اُنھاں نی سابقہ نظریے نی رد چ پنجابی زبان چ پہلی تحقیقی کوشش ہئی اس مضمون چ اوہ لکھنیں ون:

'' پنجابی زبان دا سنسکرت دی لڑی دیسا جانا کوئی انوکھی گل نئیں سی کیوں جے اج توں تھورا چر پہلاں ساڈے دیس دی تاریخ آریاں دے پلےتوں شروع ہوندی سی اتے ایس توں پہلاں حال دا کجھ اتنا پتا نئیں ملدا اسی۔ایس لئی جدوں وی کوئی ودوان ایس زبان دے مڈھ بارے کھوج لاون دا جتن کر دا تاں اوہ آریاں دے پلے تے آ کے رک جاندا سی پر ہن زمانہ بدل چکیا اے۔ پرانے کھنڈراں دی کھوج بھال کرن والیاں دیاں کدالاں نے کوٹ ڈیجی، موئن جودڑو اتے ہڑپہ دے پرانے شہراں دے منہ متھےتوں زمانے دی مکڑی دے بنے ہوئے گھنے جالیاں نوں لاسٹیا اے۔ پر ایہہ آریاں توں پہلاں دے وسنیک بولی بولدے سن اجے تیکر ایس گورکھ دھندے تے ہڑپہ اتے موئن جو دڑو توں ملن والیاں گونگیاں مہراں دے جندرے وجے ہوئے نیں۔میں اے کہواں گا بئی مہراں تے کجھ بی لکھیا ہووے پر ساڈے ساہمنے اوس زبان دا کھوج لاون لئی اک دوسرا راہ وی کھلا ہوئیا اے اتے او اے ساڈی اپنی زبان جہیدے وچ اجے تیکر اوس بیتے سمے دیاں نشانیاں باقی ہن۔''

عین الحق فریدکوٹی، اردو زبان کی قدیم تاریخ، ۱۹۷۲ء ص ۶۰

اِنھاں مضموناں نے چھپنے توں بعد دور نیڑے نے علمی حلقیاں چ ہک نویں بحث شروع ہوئی جیہڑی اس مضمون نی کامیابی دسی گئی۔ مضمون نگار اردو تے پنجابی نے کجھ لفظاں ناں دواڑی زباناں نے حرفاں نال تقابلی جائزہ پیش کیتا صرفی تے نحوی مماثلت ناں ذکر کرنیاں ہویاں دسا کہ پنجابی نی اصل دواڑی زبان اے سنسکرت نئیں تے سنسکرت ناں کم بس ایہا کجھ رئیا جے اِساں لغوی طور تے بہوں متاثر کیتا س۔ اس توں پچھے کئی تحقیق کاراں سابقہ نظریے آں رد کرنیاں ہوئیاں ای دلیل پیش کیتی جے مشرق تے مغرب نے بعض تحقیق کاراں غلط فہمی ہوئی جے پاکستان تے شمالی ہندوستان نی زباناں ویدک یا سنسکرت چوں نکلیاں ون حلاں کہ آریاواں توں پہلوں اِتھے، منڈا تے دواڑا ای قبائل آباد رئین جنھاں ناں واسطہ باہروں آنے آلے آریائیاں نال پیا۔ تحقیق کاراں ناں ای بی آکھناوے بئی وادیء سندھ چ دواڑی زبان نی باقیات چ براہوئی زبان ناں جینا جاگنا ثبوت موجود اے۔ ماہر لسانیات نے خیال چ بھی براہوئی نی تاریخی اہمیت دواڑی النسل ہونے نی وجہ توں ای اے تے آریائیاں جدوں وادی سندھ تے چڑھائی کیتی تے مقامی آبادی نی اکثریت اِنھاں نے ہتھوں قتل ہوئی۔ جینے بچ وینے آلیاں چوں کجھ اِتھے ای رئے کجھ جنوبی ہندوستان دئیں ٹُر گئے تے کئیاں قلات چ ڈیرے ونج لائے۔ اِتھے رہنے والے مقامی لوکاں نی زبان نے اثرات بعد چوں آنے والے آریائی قبیلیاں قبول کیتین تے اسی نے نال نال کسی حد تک اِنھاں مقامی زبان آں بی متاثر کیتا۔

رادھا کمود مکر جیئے ہندو تاریخ داناں س گل آں آپے بی منے ون جے ویداں نی زبان کلاسیکی سنسکرت، پرکرتاں تے شمالی ہندوستان نی زباناں چ دواڑی عنصر موجود اے۔ مطلب جدید تحقیق چ ای گل ثابت ہوئی جے آریائیاں توں پہلوں اِتھے منڈا تے

وت دواڑی قبیلے موجود ہئے جنھاں نی زبان منڈا تے دواڑی ہئی۔

آریئاں اپنے نال ویدک سنسکرت آندی جس چ رِگ وید، اتھر وید، یجر وید تے سام وید لکھے گئے۔ سندھ نی قدیم تہذیب توں بعد اِتھے آریائی تے کئی ہور نسلاں وارد ہوئیاں جس ناں اثر ای ہوئیا ہئی سنسکرت، پالی تے کئی بعد چوں آنے والے قبیلیاں نی زبان نے لفظ بھی پنجابی تے اس نی ذیل چ شامل کیمبلپوری چھاچھی تے دوئیاں بولیاں چ شامل ہونے گئے۔

عین الحق فریدکوٹی تے محمد آصف اوراں نے نظریے نی اصل ہکا ای ہئی ہئی شمالی ہندوستان نی زباناں نی اصل سنسکرت نئیں بل کہ دیسی زبان اے پر اِنھاں دوہاں ناں آپس چ بنیادی اختلاف ای ہیا جے عین الحق فریدکوٹی شمالی حصے نی زبان آں دواڑی النسل قرار دینے ون جد کہ محمد آصف خان اور ناں نظریہ ای وے جے انسان دنیا اُتے جدوں پہلی واری بولنا شروع کیتا تے اُس نی زبان پنجابی ای ہئی۔اس بارے چ اوہ اپنی کتاب ''پنجابی بولی دا پچھوکڑ'' وچ لکھنین :

''سبھ توں پہلی وار میں اپنے اک مضمون ''پنجابی ادب دے اجزائے ترکیبی'' روزنامہ امروز ۲۷ ستمبر ۱۹۵۹ء اتے وت پنجاب یونی ورسٹی دے ''اردو دائرہ معارف اسلامیہ'' (کراسہ نمبر ۱۱ صفحہ ۶۶۳۔ ۶۸۴) رائیں لکھیاراں نوں ونگاریا سی اتے نویاں لیہاں تے ٹرن لئی پریریا سی۔ میریاں سُجھائیاں لیہاں اُتے ای ٹُردیاں اُوہناں نے آپنی بہوں ملی کتاب ''اردو زبان کی قدیم تاریخ'' لکھی سی۔ پر اے کتاب وڈے دھیان نال پڑھن دی لوڑ ہے کیوں جے عین الحق فریدکوٹی نے ہندی تے سنسکرت دیاں ساریاں کتاباں تے اوہناں تے اوہناں دے لکھاریاں دے ناں اُکے غلط لکھے ہن۔ ایس توں وکھ میری تے اوہناں دی سوچ وچ اِک مڈھلا فرق ایہہ ہے کہ اوہ پنجابی نوں دواڑی ٹبر دی بولی

مندے ہن جدکہ میری جاچے انسان نے پنجاب دی دھرتی اُتے پہلی وار جدوں بولنا شروع کیتا تاں اوہ پنجابی بولی وچ ای سی۔ جیویں جیویں ویلا لنگھدا گیا' وکھ وکھ لسانی گروہاں [1] نال تعلق رکھن والے قبیلے ایتھے آوندے رہے' جیہناں دی لفظالی مقامی بولی نوں متاثر کردی رہی۔ مُنڈا، دواڑ، آریہ تے ہور کئی نسلی گروہ ایتھے آئے' جیہناں نے پنجابی بولی دی لفظالی دا بھنڈار بھریا۔''

محمد آصف خان، پنجابی بولی دا پچھوکڑ، جون ۱۹۹۶ء لاہور

اس نکے جئے اقتباس وچ ای محمد آصف خان اوراں آپنی ساری گل رکھ چھوڑی اے جس نی تفصیل چ ونج کے اُنھاں جتھے آریہ توں پہلے نے قبیلیاں نے وسیب تے زبان بارے دس پائی اے اُتھے شمالی ہندوستان نی زبان بارے پرانے تے جدید اسکالراں نے نظریے آں پیش کر کے ای گل ثابت کرن نی کوشش کیتی اے جے اُنھاں عالماں نے چھڑی مُڑی لفظالی سانجھ پچھوں شمالی حصے نی زباناں ہند آریائی ٹبر نی بولیاں قرار دینے رئین جد کے صرفی تے نحوی اعتبار نال ویدی یا سنسکرت نی پنجابی نال کوئی سانجھ نئیں تے ناں ای لسانیات نے ماہر ای گل مننے ون۔ ہاں البتہ ای ضرور اے جے کڑوڑاں سالاں توں اِتھے وسن آلیاں نسلی گروآں نی زبان نے لفظ پنجابی شامل ہونے رئین اسی کدے گندھارانی قدیم تہذیباں دئیں ویکھاں تے اِتھے خروشٹی، پالی، سنسکرت رسم الخط چ تحریراں ملنیاں ون جے اسی کیمبل پوری چھاچی بولی نے لفظاں دئیں تکاں تے اساں واں منڈا، دواڑی، پالی تے سنسکرت چ کئی ایجے لفظ لبھ ویننین جیہڑے چھاچھی چ اُنھاں معنیاں چ مستعمل اُن۔ برے سب توں ودھ لفظ منڈا تے دواڑی زباناں چ لبھنے ون۔ مثلاً

منڈاری:

کنڈ، جانگ، گھری، نتھ، انگا، لپ، مینڈھی، ہنڈا تسلا، چمٹا، پیٹی، ڈھیم، دُھوڑ

،ڈانگ، ناڑ، سوٹا، ڈندا، ٹنڈ، ہانڈی، چنگیر۔

دواڑی: شام، ول، کتن، موتی، اَٹی، پگڑی، نیلا، کالا، پٹ، کُھڈ، وغیرا۔

عین الحق فرید کوٹی اوراں پنجابی تے دواڑی زبان چ اضافی تے معفولی علامتاں نے اشتراک نیاں مثالیں دے کے ای ثابت کرن نی کوشش کیتی اے جے پنجابی تے اس نے ذیل چ آن آلیاں زباناں دواڑی ٹبر نال ای تعلق رکھنیاں ون۔ اُنھاں ناں آکھناں وے جے پوٹھوہاری تے ملتانی پنجابی نیاں دو اہم شاخاں ون ۔ خاص کر پوٹھوہاری آں مرکزی پنجابی نی بنسبت ای امتیاز حاصل وے جے ای کناریاں تے ہونے نی وجہ نال لسانیات نے بیرونی حملیاں توں کجھ بچی رہی۔ ایہا وجہ وے جے اس چ قدیم زبان نی جھلک نظری آنی۔ اوہ پنجابی تے دواڑی چ اضافی تے معفولی اشتراک نی مثالاں دینیاں لکھنے ون:

''پوٹھوہاری میں پنجابی زبان کی دیگر بولیوں میں مروج علامت اضافت 'دا' کے برعکس 'نا' کی علامت مستعمل ہے جیسے کہ رولاونا پنڈی (پنڈی والوں کا گاؤں)، ماہیے نا پکھی (محبوب کا پنکھا)۔ پوٹھوہار کے شاعر باقی احمد صدیقی (متون ٹیکسلا) کے پنجابی کلام میں بھی اس کی مثالیں ملتی ہیں جیسے کہ:

تینڈی اکھیاں نی لو

مینڈے دلے نا قرار

تینڈے شملے نی چھاں

مینڈا اہار تے سنگھار

ترجمہ: تیری آنکھوں میں (محبت) کی چمک

میرے دل کا قرار

تیرے طرّہ کی چھاؤں

میرا ہار اور سنگار

پوٹھوہار کا علاقہ گندھارا کی قدیم تہذیب کا مرکز بھی رہا اور مہاراجہ کنشک کے عہد میں[1] یہاں کے نوآبادکار فوجی خدمات، بدھ مت کی تبلیغ اور دیگر کاروباری سلسلوں کی بدولت یہاں سے نقل مکانی کر کے وسط ایشیا کی کشن سلطنت میں آباد ہو گئے تھے۔یہی وجہ ہے کہ آج بھی روسی ترکستان کے علاقے سے دریافت ہونے والے گندھارا تہذیب کے آثار سے دستیاب ہونے والی خروشتی تحریروں میں ایسی علامت اضافت کے استعمال کا سراغ ملتا ہے۔جیسے کہ شارسین نی پترابالا سین (شارسین کا بیٹا بالا سین)،پیپیانی بھول پراسیہ(پیپیا کی زمین کے بارے میں)،سانگلائی کاچوتو ساچوری داگا (سانگلائی کی کاچونو نے چوری کی)۔دواڑی گروہ کی بعض زبانوں میں 'نا' (مادہ نون) بطور علامت اضافت مستعمل ہے جیسے کہ:

براہوئی:　باسنی ناموسم: (باسنی: گرمی) گرمی کا موسم

سرواں نا بھلا سردار: (بھلا: بڑا) سرواں کا بڑا سردار

کناری:　بیلگ اینا پتریک: (بیلگ: صبح۔پتریک: اخبار) صبح کا اخبار ہننینا

توتا: (ہنو: پھل۔اینا: علامت اضافت۔توتا: باغ) پھلوں کا باغ ہڈگینا

یجمانا: (ہڈگو: بحری جہاز۔اینا: علامت اضافت۔یجمان: مالک) ناخدا

تامل:　پونن　کڈم: (پون: پنا،سونا۔کڈم: برتن) سونے کا برتن۔اترن کرئی: (اتر: دریا۔کرئی: کنارہ) دریا کا کنارہ 'نا' کی علامت کا استعمال یہیں تک محدود نہیں برصغیر کی کئی ایک دوسری زبانوں میں بھی اس کی مثالیں ملتی ہیں۔۔دواڑی زبانوں میں 'نا' کے علاوہ تا،ڈا،دا،اور را کے لاحقے بھی مختلف حالتوں میں اور مختلف زبانوں میں اضافی علامتوں کے طور پر مروج ہیں جن میں کہ 'دا' کی علامت عمومیت کے ساتھ مستعمل ہے۔"

عین الحق فرید کوٹی، اردو زبان کی قدیم تاریخ، ۱۹۷۲ء ص ۱۷۴

عین الحق فرید کوٹی نے اس اقتباس آں ویکھنیاں نالے اس چ بیان کیتے گئے باقی صدیقی نے شعراں ناں موازنہ کیمبل پوری نال کیتا و نجے تاں ای پوٹھوہاری ناں نہیں بل کہ کیمبلپوری ناں ای انگ اے ۔جد کہ خالص پوٹھوہاری تے کیمبل پوری نی ذیلی بولیاں چ بعض ضمائر، مفعولی تے زمانے نی مختلف حالتاں نے بیان چ بہوں سارا اختلاف اے۔ گندھارا نی قدیم ترین پٹی چھچھ تے کیمبل پورے چ علامت اضافت 'نا' مستعمل اے۔ جے اسی باقی اختلاف آں ہک پاسے رکھ کے عین الحق فرید کوٹی اوراں نی اس گل آں ہک منٹ آسے تسلیم کر گھِنا جے خطہ پوٹھوہار نیاں اوہ بولیاں جنہاں چ 'نا' نی علامت اضافت ناں استعمال ہونائے اِس کر کے اُنھاں چ مرکزی پنجابی نی بنسبت قدیم عنصر موجود اے جیوں دوہے ماہرین لسانیات بی اس گل ناں دعویٰ کرنے ون جے براہوئی زبان دواڑی النسل ہون نی وجہ نال اس نی باقیات چوں وے تے اس چ 'نا' نی اوہ علامت اضافت پائی وینی جس نال تعلق قدیم زبان نال تے وت اسی اے گل زور دے کے آکھ سکنے آں بئی کیمبل پوری پنجابی نا ابتدائی تے قدیم انگ اے تے اس ناں تعلق دواڑی ٹبر نال اے۔ پر کدے اَسی محمد آصف خان تے نظریے ناں نچوڑ کڈھ کے انسانی تاریخ نی جدید ترین ریسرچ آں ساہمنے رکھ کے ویکھاں تاں وت ای گمان ہونائے جے خطہ پوٹھوہار تے کیمبل پور نی ای پٹی جیہڑا انسان ناں سب توں قدیم تے پہلا مسکن اے اِتھوں ای پنجابی زبان نیاں جڑاں پھُوٹیاں ون ای اس خطے نی بولی قدیم ترین بولی اے جساں ویویں صدی چ وادیء چھچھ نی مناسبت نال چھاچھی ناناں دِتا گیا جد کہ ای بولی صرف چھچھ چ نہیں (حال) تحصیل اٹک نے کئیاں گراواں بولی وینی اے تے جساں ہن کیمبل پوری بی سدا وینا۔ اس زبان آں کئی تحقیق کار ہندوی یا ہندکو بی آکھنے رئے تے اس ناں زمانہ کئی ہزار سال قدیم

دسنے ون۔دراصل ای زبان چھاچھی اے جھڑی گندھارانی پٹی شامل علاقے نی قدیم ترین بولی اے۔کیمبل پوری ناں گھیبی لہجہ چھاچھی نی بنسبت بیرونی لسانی اثرات[1] چ رئیا اس آسے گھیبی بولی اُتے اعوان کاری، دھنی تے لہندا نے ملے جُلے اثرات ضرور اُن برے ای کیمبل پوری نی ذیل چ بولی وینے آلی گھیبی ای سدی وینی اے۔

پنڈی گھیب ضلع اٹک کی ہک موجودہ تحصیل اے۔اٹھارویں صدی چ ای علاقہ ریاست پنڈی گھیب اکھوانا ہیا۔رقبے نے لحاظ نال ہک وڈی ریاست ہئی تے آس پاس نیاں ریاستاں چ خاص مقام رکھنی ہئی۔باہتر تے فتح جنگ بھی اس ریاست نے حصے ہئے۔شمال دئیں اس نے حد کالا چٹا پہاڑ تک ہئی۔جنوب مشرق چ چکوال ناں بہوں سارا علاقہ اس ریاست چ شامل ہیا۔مشرق چ اس نی اخیرلی حد چونترہ ہئی۔جنوب مغرب چ لاوہ، دندہ شاہ بلاول کوٹ گلہ تے کئی ہور علاقے اس ناں حصہ ہئے۔مغرب چ جنڈ، تراپ تے اس نے آس پاس نے علاقے شامل ہئے۔

پنڈی گھیب نی تاریخ صدیاں پرانی وے۔پنڈی گھیب توں کجھ مِیل دور میرا شریف چ بدھ مت نے آثار لبھنے ون۔ پنڈی گھیب چوں پتھر نے زمانے نے انسانی ڈھانچے نے آثار بھی لبھے ہئے۔شروع چ اِتھے مختلف قبیلے آباد رئین جنہاں نے سردار مغل حکمران بابر نے غلبے توں بچنے آسے حملہ آوراں باز تے گھوڑیاں نے تحفے بھیجنے ہئے جس توں اُن اِنھاں قبلیاں اُتے مہربان ٹِکے رہنے ہئے۔اس علاقے چ جنجوعہ قبیلہ بہوں زور آور ہیا۔ اِنھاں نے زور آں کھٹراں مُکایا۔اس توں پچھے اعوان ،جودھڑے تے گھبے آئے۔مغلاں نے ابتدائی دور چ بھی اِتھے نے قبیلے آپس چ لڑنے رئے تے تھوڑی تھوڑی مدت آسے اپنا غلبہ قایم رکھا۔۱۵۱۹ء جدوں بابر بھیرہ توں کابل واپسی تے اس علاقے چوں لنگھا تے پنڈی گھیب اس جاہگاں تے ابادنئیں ہئے جتھے ہن ای شہر ابادا اے

۔اُس ویلے ای ابادی دریائے سواں نے کنڈھے تے ابادہئی۔گھیبے تے جودھڑے اس علاقے نے اہم قبیلے ون جنہاں نی تاریخ نے بارے چ بہوں کجھ لکھا گیا۔پنڈی گھیب[1] نا ناں اسی وجہ توں پیا بعد چوں اس علاقے نی بولی نا ناں بھی اسی مناسبت نال گھیبی پیا۔

۔''پنجاب میں اردو'' چ حافظ محمود شیرانی اوراں نا آکھناں وے جئے مغربی تاریخ داناں پنجابی آں دو حصیاں چ تقسیم کر دِتا۔مشرقی حصہ نی زبان نا ناں 'پنجابی' تے مغربی حصہ نی زبان آں 'لہندا' نا ناں دِتا گیا۔سابق ڈپٹی کمیشنر اٹک سی سی گاربیٹ نی کتاب ''اٹک گزیٹیئر'' ۱۹۳۰ء نے مطابق کیمبل پورے نی بولی آں ڈاکٹر گریئرسن ''لہندا'' نا ناں دِتا۔ اس چ ای بھی دسا گیا جے اس ضلع نی زبان راولپنڈی تے جہلم نے علاقیاں چ بولی وینے آلی پوٹھوہاری لہجے توں وکھری اے۔کیمبل پورے نی ای بولی چھچھ تے اٹک نے کئیاں گراواں چ ہِکی لہجے نال بولی وینی اے۔گندھارا تہذیب نی پٹی چ شامل چھچھ نے اس علاقے تے بولی نی تاریخی حیثیت توں انکار نئیں کیتا ونج سکنائے۔سابقہ بحث آں ساہمنے رکھنیاں میں اسی نتیجہ تے پوہنچا جے کیمبل پوری چھاچھی بولی پنجابی ناں قدیم ترین تے ابتدائی انگ اے،نالے ہندوستان چ مسلماناں ناں استقبالی علاقہ تے حملہ آوراں نی گزر گاہواں نی وجہ توں اردو نال اس نے لسانی تے اشتراکی پہلو نمایاں ون۔ای وکھری گل اے جے زباناں ہِکی دوہے کولوں استفادہ کرنی ون جس نی وجہ توں ہِک زبان نے لفظ دوئی زبان چ رل مِل وینین جیوں چھاچھی چ بی یونانی تے کئی دوئیاں زباناں نے لفظ مِل وینین ۔

مقامی بولی نی ذیل چ جندالی،گھیبی،جنگی تے چھاچھی لہجے شامل اُن برے اسی کدے اِنھاں لہجیاں نی ونڈ کراں تاں وت چھاچھی تے گھیبی لہجے نی پورے ضلع توں ہٹ کے آپنی وکھری شناخت اے باقی ضلع نی زبان گھیبی تے چھاچھی نا رلا مِلا انگ اے جس چ جندالی لہجہ گھیبی نے زیرِ اثر اے تے جنگی اِنھاں دوہاں نا لہجیاں نے زیرِ اثر اے۔

لسانی تے ادبی لحاظ نال اس ضلع نی سب توں امیر بولی چھاچھی اے۔گندھارانی پٹی چ شامل چھچھ نے اس علاقے آں ہندوستان نی تاریخ چ بہوں اہمیت رہی[1]۔شمالی ہندوستان نے قدیم قبائل نے دورنیاں جنگاں توں گھن کے مغلاں نے عہد تک اس علاقہ آں راہے آسے استعمال کیتا وینا رئیا۔سلطان محمود غزنوی تے راجہ انند پال ناں جنگی معرکہ ،سکھ تے افغاناں نی لڑائی ،نقلی شاہ شجاع نی کامل خاں نال خونی لڑائی بی علاقہ چھچھ نے میداناں چ لڑی گئی جس ناں ذکر تاریخ نیاں کئیاں کتاباں چ موجود اے۔

چھچھ نے نائیں نے بارے چ مختلف تحقیق کاراں اپنے اپنے نظریے قایم کیتے ون ۔زیادہ تر نے خیال چ اس علاقہ نی زمی دلدلی ہون نی وجہ نال اس ناناں چھچھ رکھا گیا کیوں جے یونانی زبان چ چھچھ ناں مطلب دلدلی زمی بننا وے ۔سکندر خان نے مطابق روالپنڈی گزیٹیئر ۹۴۔۱۸۹۳ چ چھچھ آں پشتو نے لفظ چچ نال جوڑا گیا جس ناں مطلب جزیرہ یا دلدل بنناہیا۔غرض ای بئی پرانے وقتاں چ چھاج ،چچ ، چھاپ یا ششں جئے لفظاں توں چھچھ بن گیا۔کئیاں ناں ای آکھنا وے جے سکندر اعظم جدوں دریائے سندھ آں پار کر کے اس علاقے چ قدم رکھا ہیا تاں اس ناناں شش پیا جو بعد چوں چھچھ بن گیا ۔

اٹک گزیٹیئر ۱۹۳۰ء چ دسا گیا بئی آثار شناساں نے مطابق اس نا ناں چھکشا (chuksha) ہیا تے ای پہلی صدی عیسوی چ ٹیکسلا نی سلطنت چ شامل ہیا تے کئی صدیاں تک اسی سلطنت ناں حصہ رئیا جس ناں جدید ناں ہن چھچھ اے۔

پنجابی زبان تے کم کرن والے کھوجیاں اس بولی چھاچھی نے حوالے نال کئی مفروضے قائم کیتے۔محمد آصف خان،ڈاکٹر شہباز ملک،ڈاکٹر احمد حسین تے سلیم خان گھمی جئے لسانیات نے ماہراں بی بہوں غلط تے غیر مصدقہ اندازے لا کے چھاچھی بولی نے نویکلے انگ تے اس نی اہمیت آں سمجھنے چ کئی غلط فہمیاں پیدا کیتیاں ون ۔انھاں

ساری غلط فہمیاں نی رد چ ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد اوراں علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی نے ایم فل سطح نے نصاب آسے ہک بھرواں مقالہ لکھ کے چھاچھی بولی ناں لسانی تے ادبی[1] جائزہ پیش کیتا۔جس چ اُنھاں علاقہ چھچھ نی تاریخی اہمیت تے پسِ منظر نے نال قدیم گندھارا تہذیب نی راج دھانی نے علاقے چوں پھٹن آلی چھاچھی بولی نے آس پاس نیاں دوئیاں بولیاں پوٹھوہاری تے ہندکو نے چھاچھی بولی نال اختلافی تے اشتراکی پہلوآں اُتے تفصیلی گل بات کر کے چھاچھی بولی نے نویکلے انگ ناں اِنھاں بولیاں کولوں نکھیڑا کر کے دسا۔ای کتاب کیوں جے گھیبی تے چھاچھی نے لکھاریاں ناں تذکرہ وے اس توں اِتھے کتاب نی ضرورت آسے ڈاکٹر صاحب نی چھاچھی بولی چوں گھیبی تے چھاچھی نا نکھیڑا پیش کیتا وینا پیا جس نے بارے ڈاکٹر صاحب لکھنین۔

''چھاچھی۔گھیبی اختلافات:

ا۔چھاچی میں ماضی بعید کی شناخت ہیا، ہئی، ہئے وغیرہ سے ہوتی ہے جب کہ گھیبی میں ایہاّ، ایہیّ، ایہےّ وغیرہ مستعمل ہیں۔مثالیں دیکھیے:

چھاچھی: اوہ نسنا ہیا۔جاکت پڑھنے ہئے۔اوہ رونی ہئی۔

گھیبی: ہونسنا ایہاّ۔جاتک پڑھنے ایہےّ۔ہُو رونی ایہیّ۔

۲۔چھاچھی میں اسمِ اشارا 'الف' سے شروع ہوتا ہے جب کہ گھیبی میں 'ہ' سے۔

مثالیں دیکھیے:

اردو	چھاچی	گھیبی
یہ	ایہہ	ہی
وہ	اوہ	ہُو

اِس	اس	ہس
اِن	ایہناں	ہِناں
اُن	اوہناں	ہُناں
اِسے	اِسآں	ہِسانہہ
اُسے	اُسآں	ہُسانہہ

۳۔ چھاچھی اور گھیبی بولیوں میں بعض ضمائر کا اختلاف پایا جاتا ہے۔ جیسے:

اردو	چھاچی	گھیبی
ہمارا	ساڈا	اَڈا
تیرا	تینڈا	توہنڈا
تمہارا	تُساں نا	تُڈا
تمہیں	تُساں	تُسآنہہ
تجھے	تینوں	تُوآنہہ
تُو	تُوں	تُدھ

۴۔ گھیبی بولی میں ماضی شکیہ، ماضی تمنائی اور فعل حال میں فعل حال کے آخر میں اکثر 'الف' سے پہلے 'ی' کا اضافہ ہوتا ہے جب کہ چھاچھی میں یہ اضافہ نہیں ہوتا۔ جیسے:

ماضی شکیّہ:

اردو: اُس نے لکھا ہوگا۔ تُو نے پڑھا ہوگا۔

گھبی: ہُس لکھیا ہوسی۔ تُدھ پڑھیا ہوسی۔

چھاچھی: اُس لکھا ہوسی۔ تُوں پڑھا ہوسی۔

ماضی تمنائی:

اردو: وہ کھاتا۔ میں سمجھتا

گھبی: ہُو کھینا۔ میں سمجھینا۔

چھاچھی: اوہ کھانا۔ مائیں سمجھانا۔

فعل حال:

اردو: وہ گاتا ہے۔ میں سوچتا ہوں

گھیبی: ہُو گیناوے۔ میں سوچیناواں

چھاچھی: اوہ گاناوے۔ مائیں سوچناواں۔

۵۔ چھاچھی میں حروفِ تشبیہ ونگو، وانگن، ونگن، ونگوں استعمال ہوتے ہیں جب کہ گھیبی میں 'آر' حرفِ تشبیہ ہے۔ مثالیں دیکھیے:

چھاچھی: گھوڑے وانگن نسنا ۔ چنے ونگو سوہنا۔ توے ونگوں کالا

گھیبی: گھوڑے آر نساں۔ چنے آر سوہناں توے آر کالا

۶۔ گھیبی میں اڑلام (لام اور ڑے کی مخلوط آواز) اکثر لفظوں میں شامل رہتی ہے جب کہ چھاچھی میں یہ صورت دکھائی نہیں دیتی۔ مثالیں:

چھاچھی: ہَل۔ کھل۔ پنجابی۔ نالی۔

گھیبی: ہل۔ کھل۔ پنجابی۔ نالی۔

(اڑلام کی علامت 'ل' کئی پنجابی ماہرین لسانیات کی تجویز کردہ ہے)''

(ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد، چھاچھی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک، دسمبر ۲۰۰۴ء ص ۲۲)

جندالی بولی:

جندالی بولی تحصیل جنڈ نیاں باراں تحصیلاں جنڈ، چھب، لنگر، تراب، مکھڈ، تھٹہ، ناڑہ پنڈ سلطانی، بسال مٹھال، سگھری، کھنڈا تے جاباچ بولی وینی اے۔اس بولی اُتے اس نیاں قریبی بولیاں گھیبی تے چھاچھی نے ملے جُلے اثرات اُن۔گھیبی تے جندالی اِنھاں دوہاں بولیاں نے بہوں سارااشتراک اے۔جیوں

اردو	گھیبی	جندالی
یہ	ہی	ہی
وہ	ہو	ہو
اُس	ہُس	ہُس
انہوں نے	ہُناں	ہُناں
ہمارا	اڑا	اڑا
تیرا	توہنڈا	توہنڈا
تمہارا	ہُڈا	ہُڈا
تمیں	توانہہ	توانہہ

ایہجوں ای انھاں دوہاں بولیاں گھیبی تے جندالی وچ ماضی مطلق، ماضی قریب، ماضی شکیہ، ماضی تمنائی تے فعل حال چ فعل نے اخیرچ الف توں پہلوں 'ی' ناں اضافہ کیتا ویناوے۔جیوں

	ماضی تمنائی	ماضی شکیہ	فعل حال
اردو	میں کھاتا	میں نے لکھا ہوگا	میں کرتا ہوں
گھیبی	میں کھینا	میں لکھیا ہوسی	میں کرینا

جندالی میں کھینا میں لکھیا ہوسی میں کرینا

ماضی بعید آسے گھیبی تے جندالی بولی چ اشتراک پایا ویناوے 'تھا' 'تھے' 'تھی' وغیرا آسے جملے نے اخیر چ ایہا، ایہی، ایہے ناں استعمال ہونائے جیوں۔

اردو	وہ روتا تھا	آمنہ پڑھتی تھی	بچے بھاگتے تھے
گھیبی	ہورونا ایہا	آمنہ پڑھنی ایہی	جاتک نسنے ایہے
جندالی	ہورونا ایہا	آمنہ پڑھنی ایہی	جاتک نسنے ایہے

جدکہ گھیبی تے جندالی چ حروفِ تشبیہ نے معاملے چ جنڈ نی پٹی چ شامل کجھ گراواں چ اختلافی صورت موجود اے۔ بسال مٹھال، ناڑہ، پنڈ سلطانی، سگھری تے کھنڈا چ تشبیہ آسے آنگن (آ۔ن۔گ۔ن۔ڑ) استعمال ہونائے مثال نے طور تے:

برف کی طرح ٹھنڈا	شہد کی طرح میٹھا	چاند کی طرح خوبصورت
برفاں آنگن ٹھڈا	ماکھو آنگن میٹھا	چنے آنگن سوہنا

جد کے جنڈ تے اس نے قریبی گراواں چ حرفِ تشبیہ آسے 'اُن' (اُ۔ن۔ڑ) استعمال ہونائے۔جیوں

برف کی طرح ٹھنڈا	شہد کی طرح میٹھا	چاند کی طرح خوبصورت
برفاں اُن ٹھڈا	ماکھو اُن میٹھا	چنے اُن سوہنا

جنڈالی بولی چ کجھ جملے ویکھو:

توانہہ سمجھیناں پیاں مینڈھی گل تُڈی سمجھاں چ نئیں آونی

تھلائیں کیوں پے تکینا مونہہ اُتائیں کر

کدائیں اڈے پلے بی آونجو آ

جندالی بولی چ ہجے تک کوئی ادب تے تخلیق نئیں ہو یا برے جنڑ نے نوید احمد ناں جندالی بولی چ مکالمہ ویکھو جساں اسی جندالی بولی نی مثال آسے پیش کر سکنے آں۔ای وکھرٖی گل اے بھئی اس چ بی جندالی ناں خاص لہجہ پوری صحت نال نئیں ملنا برے اس توں جندالی بولی نے بعض ضمائر تے لہجے نال واقفیت ضرور ہوسکنی وے۔

پیو (والد) ''بالیا چاہ پیوا سوہنی جئی کر کے۔میٹھا ذرا گھٹ پائیں بہوں منڈھ رکھیناں''

بالا ''چٹو چ میٹھا بہوں پا چھوڑینا، ہانڈی چ مرچاں بہوں پا چھوڑینا تے آٹے چ لنوڑ بہوں پا چھوڑینا۔ہی تے تُسا نہہ نظر آونا برے اج مہینہ ہو گیا مینڈا گھار خراب ہو یا پیا۔اوہ تے تُسا نہہ نظر نئیں آونا۔''

پیو (والد) '' پیو نال ناں مود پے لا بالیا، گھن آن ناں غریبنی آں۔لاہور کوئی ایڈے دور اے۔''

بالا ''آپے گئی ناں۔۔آپے آراہسی۔بالا تاں نئیس وینا۔

پیو (والد) ''ہاں تینڈا کیہڑا کوئی وڈھ ٹکڑ اے۔اگلیاں تے مینڈھے مونہیں پچھے چنے جئی دھی دتی۔نئیں تاں توں تے سارا جنڈ پھراں تدھاں کوئی کُتی وی نئیں دینا ہیا۔''

بالا ''پچھلے داہ سالاں توں تُڈا ایہا طعنہ سڑینا پیا واں۔اِسی توں الیکشن چ کھلونے نا فیصلہ کیتا،تُسی کُتی نی گل کرینے ہو۔''

پیو (والد) ''اوہ یرا ایویں ناں جھلا بن۔اڈا وی وٹ ضایع کریسیں۔''

بالا ''تڈی مرضی جساں مرضی وٹ دو۔میں کوئی تساں آکھا مانہہ وٹ دو۔''

پیو (والد) ''ہس ٹائیم کو را آ گیا بھائی۔۔۔توں کد ور بالیا''

بالا ''بالا اپنے گھار آ گیا۔جتھوں جدن تُڈا دل ہو یا تُساں بزت کر کے کڈھ چھوڑا۔برے والدین او۔۔ابا جی مانہہ ماف کر دو۔میں بہوں گستاخیاں کیتیان بہوں دل دکھایا تُڈا۔''

پیو (والد) ''خیراے''

بالا ''خیر کسر تُساں بی کوئی نئیں چھوڑی۔ جتھے تُڈ ا وس لگا جتنا تُڈ ے کولوں ہو سکا تُساں مانہہ بڑ ت کیتا، تُساں مینڈ ھے جھنڈے چاڑ ین۔ بھلا وت بھی والدین ہیو تُڈ ا حق بنا جنج مرضی کرو۔ آخُر نکا جیا پال پوس کے وڈا کیتا نے''

پیو (والد) ''اڈا حق بنا ایہا''

بالا ''سوہنا حق ادا کیتا نے۔ بارا سالاں ناں ہیاں جدن میں گھروں نکلاں۔ ملتانہ حیدرا باداں وچ رُل رُل کے مزوری کر ینا ریاں۔ بھلا خیر اے آخُر تسی والدین ہیو۔ چنگا ای سوچا ہوسو نیں۔''

پیو (والد) ''کشور آں گھن آن''

بالا تُڈ ی سوئی ہلے کشور تے کھلی ۔۔ چلو تُڈ ی آخری خاہش بی پوری کر ینا۔

جنگی بولی:

جنگی بولی بنیادی طور تے گھبی تے چھاچھی (کیمبل پوری) نے ای زیرِ اثر اے۔ ای تحصیل فتح جنگ تے اس نے چواں پاسے نیڑے تریڑے وسنے گراواں چ بولی وینی اے اِساں اسی ہکا لہجہ ہونے نی وجہ نال جنگی لہجہ آکھ سنے آں۔ اس توں ہٹ کے ای لہجہ بدل وینائے تے مختلف گراواں چ ہک وکھری صورتِ حال نظر آنی اے جِساں کسی صورت بی ہک ای لہجہ قرار نئیں دِتا ونج سکنا وے۔ ایہجوں بی آکھا وینا ہئ ہر داہ وی کلومیٹر نی دوری تے لہجہ بدل وینا۔ میں سمجھناواں کہ اساں نے پورے ضلع نے صرف دو ای بنیادی لہجے گھبی تے چھاچھی ون جنہاں نی آپنی ہک وکھری شناخت اے۔ تے باقی ضلع نی سارے ضلع نی

بولی اِنھاں دوہاں لہجیاں نے زیرِ اثر ای اے۔جیوں

اردو: یہ۔ وہ۔ اس۔اُس ۔اُنہیں۔ اُسے۔ آپ کو۔ میرا ۔ تیرا ۔تجھے

جنگی: ای۔اوہ۔ اِس۔اُس۔اُنھاں۔ اُساں۔ تُسان۔ مینڈھا۔تینڈھا۔تُدا اں

ایجوں ای جھہڑے گراں گھیبی نی پٹی نال لگنے ون اُنھاں چ ماضی مطلق، ماضی قریب، ماضی شکیہ، ماضی تمنائی تے فعل حال چ فعل نے اخیر چ الف توں پہلوں (ی) ناں اضافہ کیتا وینا، جیوں: میں کھینا، میں لکھیا ہوسی، میں کرینا۔۔۔وغیرہ

تے تحصیل اٹک نی پٹی نال لگنے گراواں چ ماضی نیاں اِنھاں تریاں حالتاں چ فعل نے اخیر چ 'ی' ناں کوئی اضافہ نئیں کیتا وینا۔جیوں چھاچھی بولی وچ استمال ہونائے: میں کھانا، میں لکھا ہوسی، میں کرنا۔۔۔وغیرہ

ماضی آسے بی اسی گل آں ساہمنے رکھساں ہئ گھیب نی پٹی نال رلنے گراواں چ (ایہا) جد نے اٹک نی پٹی نال رلنے گراواں چ ماضی آسے (ہیا) بولا ویسی۔جیوں: اوہ آکھنا ہیا، آمنہ پڑھنی ہئی، جا کت نسنے ہئے۔

حرف تشبیہ آسے جنگی بولی (آنگن) ناں لفظ استمال ہونائے۔جیوں :برفاں آنگن ٹھڈا، ماکھو آنگن میٹھا۔وغیرہ

اڑنون آلے کجھ لفظ:

کون	کون	جانا	وینا
اپنا	اپنا	خوبصورت	سوہنا
پانی	پانی	بیٹھنا	اجنا
کھانا	کھانا	بَین	وین
اب	ہن	چلنا	ٹُرنا
اپنے	آپنے	آنا جانا	آنا وینا
کہنا	آکھنا	تنگ آجانا	اَک وینا
کی طرح	وانگن	اولے	ایہن
سامنے	ساہمنے	قے کرنا	بوکنا
دیکھنا	ویکھنا	غبارہ	بھُکانا
مکھن	مکھن	توڑنا	بَھننا
آنا	آنا	لٹکنا	لڑکنا
اپنی	آپنی	پونچھنا	پُوہجنا
شوہر	جنا	ناپنا	کچھنا

اکھان:

من حرامی تے حُجتاں نے ڈھیر	اَنھاں کُتاواوَ آں بھونکے
کھوتی کولوں تھڑا بھارا	ذات نی کُو ڑکلی تے تھماں نال اڑیکے
دُدھے نی تریہہ پانیے نانہیں لہنی	سوہرے گھار جوائی کُتے نی جائی
گھرے ناں پیر لوہکا ہونائے	جانے آلی کولوں دائی اُباہلی
جتھے بیڑی ڈُبے حاجی شاہیا وچ	ماءمولی تے پیو پیاز پُتر جم پیا شاہنواز
کُتا کُتے ناویری ہونا	سیک اُتھے ہونا جتھے اگ لگے
رن پرائی تے انھے آں بھوانڑی آئی	اَنھے آں کیہ لوڑا اے، دو اکھیاں
کنے آں چھوڑ کے کتے پچھے نسنا	سپے ناڈرا سوتری کولوں بی ڈرنا
کتھے رُمیاں تے کتھے خدا	اُٹھ ناسکاں تے مِل مِل ماراں
اگے ڈھن پلیت ہئی اُتوں کتے موتر گئے	ڈھے بیراں نا ملے بی کجھ نئیں گیا
چن چڑھے تے ہرکیں آں دِسنا	دُورے نے ڈھول سہانے
میں تینڈ یاں نمازاں پڑھاں تُوں مینڈے کُوزے بھنیں	جساں رب رکھے اُساں کون چکھے
اندرای سچ تے کوٹھے چڑھ کے نچ	جیہڑے اِتھے بھیڑے اوہ لہور بی بھیڑے
کُتا کُتے ناویری ہونا	کرمزوری تے کھا چُوری
گُھڑ چایاں ڈھینا	راہ وینی اے بلائی آ گل لگ
جنھاں کھاہدیاں گاجراں ڈِھڈ اُنھاں نے پیڑ	پیٹ نہ پئیاں روٹیاں تے سبھے گلاں کھوٹیاں

ستالایائی تے بھاہ نئیں پُچھائی منڈیاں ناں	کمانوں نکلا تیر تے زبانوں نکلی گل مُڑ نئیں آنی
ماء جمے نا جمے پُتر کوٹھے نال پلمے	باہرے نی ساری تے گھرے نی ادھی [1]
چوروں کولوں پنڈ اُبا ہلی	وگنے داندے آں چُکا

رِشتیاں نے ناں:

باپ	اجی، پیو، ابا	بھائی	بھرا، لالہ
ماں	ماء ، بے بے	بہن	بھین
بیٹا	پُتر	بہنوئی	بھنیا
بیٹی	دھی	ہم زلف	سانڈھو
خالہ	ماسی	پھوپھا	پھُپھڑ
خالو	ماسڑ	جٹھانی	جٹھانی
خالہ زاد	مسیرا	نند	ننان
چچا	چاچا	سسر	سوہرا
چچازاد	داد پوترا	ساس	سس
چچی	چاچی	سوتن	سوکن
خاوند	جنا	بیوہ	رنڈی
داماد	جواترا ، جوائی	پوتا	پوترا

بہو	نونہہ	نواسا	دوہترا
پھوپھی	پھُپھی	عورت	تریمت
بیوی	زنانی، رن	سوتیلا باپ	مُتریا پیو
بھتیجا	بھتریا	سوتیلی ماں	مُترئی ماء

بدن نے حصیاں نے ناں:

آنکھ	اکھ	دانت	دند
کان	کن	ٹھوڑی	کھاڈی
ناک	نک	گردن	گچی، منج
ہونٹ	ہوٹھ	گال	کھاکھاں
زبان	جیبھ	آنت	آہندُر، آندُر
ایڑی	کُھری	پیشانی	متھا
ران	پٹ	گُھٹنا	گوڈا
ٹخنہ	گِٹہ	بھویں/ابرُو	پَربھٹے
پِنڈلی	پِنی	پلکیں	پپلیاں
منہ	مونہہ	بال	وال
کُہنی	آرک	ہتھیلی	تلی

مہینیاں نے ناں:

جیٹھ	جیٹھ	کاتک	کاتک
بیساکھ	وساکھ	مگھر	مگھر
ہاڑ	ہاڑ	پوہ	پوہ
ساون	سون	ماگھ	مانہہ/ماہ
بھادوں	بھدرا	پھاگن	پھگن
اسوج	اسُّو	چیت	چیتُر

لوک ادب ماہیے:

☆ پانی جھول کے پیتا ای
ماہی نیاں سنگتاں مانہہ پردیسی کیتا ای

☆ کوٹھا کڑیاں تے
آ کے مل ماہیا جند سیتیاں گھڑیاں تے

☆ میں کھلی کھلو گئی آں
ہک تیرے بُتے پچھے جھلی کملی ہو گئی آں

☆ سُرخ رضائیاں نی
توڑیں نہ چن ماہی اساں اوکھیاں لائیاں نی

☆ میرا ماہیا بھدری ناں
نِکا نِکا سِر دُکھنا دم پادے نظری ناں

☆ تار مُکیشاں نی
بڑی برباد ہوئی میری جندڑی عیشاں نی

☆ چن چڑکے کھلر گیا
تھوڑی جئی میں وگڑی ماہیا سارا وگڑ گیا

☆ پلا نچوڑ آئی ایں
لُگی لُگی ہُن پھرسیں توں ماہیا ٹور آئی ایں

☆ کوئی بُور پھلا ہیاں ناں
ساڈے وانگوں دل ہووی پتا لگی وے جدائیاں ناں

☆ چاندی نے چار گھڑے
کلمہ پڑھ بابو گڈی اٹکو پار چڑھے

☆ حسنے کول لا ڈیرا
متھے توں پرت بودی تیرے متھے اُتے ناں میرا

☆ بیلے وچوں راہ نکلے
جدوں تیری یاد آوے ہر ساہ وچوں ہاہ نکلے

☆ چھپری اُتے چھت پاواں
شالا خُدا اں پُتر ملے میں سونے ناں گٹ پاواں

☆ سپ نکلے تیر ہو کے
جدوں من ہُسرڑے ماہیا ملے فقیر ہو کے

☆ سگرٹ پینے او
اساں سوا ماہیا تُسی کِکروں جینے او

☆ سِر چیڑ ارنگنی آں
کھلی دربار اُتے ہِک ماہیا منگنی آں

(ساوی سر بیلے چوں)

بولیاں

جگ ڈھونڈنائے پیہلیاں وانگن
میں بج رکھاں کتھے کج کے

O

گھار آپ وسانے پینن
نی لوکاں اُتے نئیں وسنے

O

تینڈھے آپ حوالے کیتی
میں جندڑی نی پنڈ بنھ کے

O

جدوں آپنا آپ پھرولا
میں مٹی ہویا بھُر بھُر کے

O

اج سجناں وٹایاں اکھیاں
ہن اَساں واسے کی اوپرا

O

اَساں بھورا بھورا جوڑ بنائی
تے دیوے نال جھگی سڑگئی

(سید نصرت بخاری)

اس مضمون نی تیاری چ ورتیاں کتاباں

تزک جہانگیری، اعجاز الحق قدوسی، مجلس ترقی ادب لاہور، جلد ۱، ۱۹۶۸ء

انجم رحمانی، ڈاکٹر، پنجاب تمدنی و معاشرتی جائزہ، الفیصل ناشران کتب لاہور ۱۹۹۸ء

منظور الحق صدیقی، تاریخ حسن ابدال، اداہ تحقیقاتِ پاکستان لاہور ۱۹۷۷

سید نوازش علی، تذکرہ رؤسائے پنجاب، جلد دوم ۱۹۴۰ء

حافظ محمود شیرانی، پنجاب میں اردو، مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد ۱۹۹۸ء

سید محمد لطیف، تاریخِ پنجاب، تخلیقات مزنگ روڈ لاہور، ۱۹۹۴ء

سند باد جہازی، جدید جغرافیہ پنجاب، اردو اکیڈمی پنجاب لاہور، ۱۹۴۰ء

قمر زمان، پنجاب، پنجابی اور پنجابیت، الحمد پبلی کیشنز لاہور ۲۰۰۳ء

پروفیسر عزیز الدین احمد، پنجاب اور بیرونی حملہ آور، ظفر سنز لاہور، ۱۹۹۰ء

نذر صابری، قصہ مشائخ، مجلسِ نوادرتِ علمیہ اٹک ۱۹۸۶ء

سکندر خان، دامن اباسین، ملی کتب خانہ ویسہ ۲۰۰۴ء

محمد نواز اعوان، تاریخ سرزمین اٹک ۲۰۰۵ء

کرم حیدری، سرزمینِ پوٹھوہار، وفاق پرنٹنگ پریس راول پنڈی ۱۹۸۰ء

سید شاکر القادری، قلعہ اٹک بنارس، (مضمون) اٹک فیسٹیول ۱۹۹۲ء

ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، چھاچھی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک ۲۰۰۴ء

پروفیسر اشرف حسینی، اٹک قدیم وجدید تاریخ (مضمون) اٹک فیستیول ۱۹۹۲ء

کیپٹن ریٹائر عبداللہ خان، اٹک تاریخ وثقافت (ترجمہ اٹک گیزیٹیئر) ادارہ القلم اٹک ۲۰۱۲ء

محمد آصف خان، پنجابی زبان دا پچھوکڑ، جون ۱۹۹۶ء لاہور

عین الحق فریدکوٹی، اردو زبان کی قدیم تاریخ، ارسلان پبلی کیشنز لاہور ۱۹۷۲ء

ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، مہمان مدیر، تہماہی پنجابی ادب (اٹک نمبر) پنجابی ادبی بورڈ لاہور ۱۹۹۸

میاں محمد اکرم، ساوی سر بیلے، پنجابی ادبی سنگت اٹک، ۲۰۰۲ء

وکیپیڈیا، آزاد دائرۃ المعارف

حسین امجد، طاہر اسیر، جمالیات، (جنوری تا مارچ) جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۸

سیماب، ارشد ملک، تذکرہ شعرائے اٹک، جمالیات پبلی کیشن اٹک ۲۰۱۲ء

شاعراں نا تذکرہ

(چھاچھی لہجہ)

قاضی نادر دین

اردو فارسی ، پشتو تے چھاچھی زبان نے شاعر قاضی نادر دین شمس آباد گرائیں[1] نے رہنے والے ہئے۔ اِنھاں نے سلسہ نسب نے بارے چ راشد علی زئی لکھنے ون

''مولانا قاضی نادر دین بن قاضی جنگ باز بن سید ۱۸۰ء/ ۱۲۲۲ھ میں شاہ شجاع درانی کے عہدِ حکومت میں موضع نقار چیاں تحصیل غازی ضلع ہری پور (ہزارہ) میں پیدا ہوئے۔آپ کا سلسلہ نسب چشتیہ کے معروف ولی اللہ خواجہ بندہ نواز سید محمد حسین گیسو دراز از چشتی (۸۲۵-۷۲۱ھ-۱۴۲۲ء مدفون، گلبرگہ، حیدرآباد دکن) بن سید یوسف الحسینی سے جاملتا ہے۔آپ کا خاندان ''مشوانی سادات'' کے نام سے مشہور ہے، جو گندگر پہاڑ کے دامن اور اس کے قرب وجوار میں آباد ہے۔ معرکہ بالاکوٹ (۱۸۲۷ء/ ۱۲۴۲ھ تا ۱۸۳۱ء / ۱۲۴۶ھ) کے بعد اس خانوادے کے ایک بزرگ قاضی جنگ باز قصبہ نقار چیاں، متصل غازی سے ترکِ سکونت کر کے شمس آباد علاقہ چھچھ میں آ کر آباد ہو گئے۔''۱

قاضی نادر دین اپنے وقتاں نے بہوں منے وئے عالم ہئے انھاں دین نی خدمت آں اپنی حیاتی ناں مقصد بنایا تے اس آسے اُوہ علاقہ چھچھ نے دوئے گراواں چ دین نی تبلیغ آسے سدے وینے ہئے۔ اِنھاں اپنے بزرگاں کولوں دینی تعلیم حاصل کیتی تے وت اس دینی سلسلے آں آپنی آنے آلی نسلاں تک پوہنچایا جس ناں فیض دو سو سالاں توں ہن تک جاری اے۔ اِنھاں نی اولاد چ مولانا غلام جیلانی، مولانا قاضی غلام ربانی تے مولانا قاضی فضل الٰہی بھی دین نے خدمت گاراں چ شامل ہئے۔ انھاں نے ہک صاحبزادے مولانا قاضی غلام جیلانی دینی تعلیم آسے مدرسہ عالیہ رام پور چ داخل ہوئے جھتے مولانا ابوطیب مکی تے مولانا منور علی جئے عالماں کولوں فیضیاب ہوئے تے کجھ چِر اُتھے ہی پڑھایا تے وت مولانا کرامت علی جونپوری نے سلسلہ تبلیغ نال وابستہ ہو کے بنگال چلے گئے۔ ان نقشبندی سلسلہ چ مولانا سراج

الدین موسیٰ زئی شریف نے بیت ہئے۔مولانا جیلانی شریعت،طریقت تے کئی ہور دینی موضوعات اُتے پنجاہ کتاباں لکھیاں۔اگوں اِنھاں نی اولاد چوں مولانا انوارالحق تے[1] مولانا زاہدالحسینی ہندوستان گیر شہرت حاصل کیتی۔مولانا قاضی نادر دین اورراں آپنی شاعری آں بھی دین نی تبلیغ آسے ورتا اِنھاں ہک قلمی رسالہ ''پندنامہ'' ۱۲۷۲ھ ۱۸۵۶ء(بہ طرز سہ حرفی) یاد گار چھوڑا۔

ہدایت رب نے کیتی
وچ کمالے نی مسیتی

ہجری تھیں صدیاں باراں
ہور بہتر سال شماراں

روز جمعہ تے ماہ رمضانی
فضل کریں توں یا رحمانی

فجری توں پیشی تک
ایہہ تکلیف میں جالی (۲)

ملا عبدالمجید

ملا عبدالمجید ناں تعلق علاقہ چھچھ نے گراں رحموں نال ہیا۔اُو ہک مذہبی خاندان نال تعلق رکھنے ہئے اِنھاں نے دادا کوہستان سوات توں ہجرت کر کے رحموں چ آ ڈیرے لائے ہئے۔ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد نے مطابق:

''ملا عبدالمجید اپنے وقت کے معروف عالم اور شاعر تھے۔آپ ۱۲۶۰ھ ۱۸۴۳ء کے لگ بھگ رحموں (علاقہ چھچھ) میں پیدا ہوئے۔آپ کے آباو اجداد سوات سے ہجرت کر کے چھچھ میں آئے۔مُلا عبدالمجید رحموں کی مسجد میں امامت کا فریضہ ادا کرتے تھے۔آپ نے لوگوں کے فائدے کی غرض سے عربی فارسی کی کتابوں میں شامل حکایت اور واقعات کا اپنی بولی میں منظوم ترجمہ کیا اور انہیں 'حکایت الابرار' کے نام سے ایک کتاب میں یک جا کر دیا۔''۳

اِنھاں نی جم پل کیوں جے ہک دینی گھار ہوئی اس آسے اِنھاں ساری عمر دین نی خدمت ای کیتی۔اُو اخیر لی عمراں تک اپنے گرائیں نی مسیتی نے امام رئے۔اِنھاں اپنی شاعری آں بی لوکاں نی بھلائی آسے ورتا۔علاقے نے کھوج کاراں نے مطابق ای کتاب ۱۳۰۰ھ چ لکھی گئی۔مُلا عبدالمجید اوراں نے ہک پوترے مولوی محمد سعید بھی اپنے وقتاں نے ہگے وئے عالم تے شاعر ہئے۔اِنھاں دین نی تعلیم اپنے دادا مُلا عبدالمجید کولوں ای حاصل کیتی تے ای اُنھاں ناں فیض ہی ہیا جے مولوی سعید اوراں بھی اپنی ساری حیاتی دین نی خدمت تے تبلیغ چ گزاری نالے اِنھاں بھی اپنے شعری وصف آں دین تے لوکاں بھلائی آسے ورتا۔مُلا عبدالمجید اوراں نی کتاب 'حکایت الابرار' ناں قلمی نسخہ حضرو نے ''میرا کتب خانہ'' وچ محفوظ اے۔

1

پہلوں حمد خدا نوں آکھاں نال زباں
جس کیتی کُن فیکون تھیں کل مخلوق عیاں

جے چاہے تاں خلق نوں پل وچ کرے فنا
جے چاہے تاں مرُدیاں پل وچ دے اُٹھا

کناں باجھ سمیع ہے، اکھیاں باجھ بصیر
وچ ہنیرے روشنی ہر جا وچ خبیر

نہ کوئی اس دی جاگھ ہے نہ اس کوئی مکان
ہرجاگہ موجود ہے اوہ قادر سُبحان
(۴)

O

مولوی محمد سیعد

اِنھاں نا تعلق کیمبل پور (اٹک) نی تحصیل حضرو موضع رحموں نال ہیا۔اٹھارویں صدی وچ اسی گرائیں چ محمد دین نے گھار جمے۔ اِنھاں نے دادا مولوی عبدالمجید پنجابی زبان نے ہگے وئے شاعر ہئے۔مولوی سیعد اوراں دین اُنھاں کولوں ہی پڑھا۔اس توں بعد سکولی تعلیم آسے داخل ہوئے برے صرف ترے جماتاں ہی پڑھیاں۔گرائیں نے اس ان پڑھی دور وچ ترے جماتاں بی اپنی کجھ جاء رکھنی ہئیاں جے اس توں بعد اُن گرائیں نے ہک اسکولے چ بہوں عرصے تک پڑھانے رئے۔ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد اپنی کتاب چھاچھی بولی چ اُنھاں ناں تذکرہ کرنیاں ہوئیاں لکھنے ون:

''مولوی محمد سعید قصبہ رحموں (چھچھ) کے رہنے والے تھے آپ ۱۸۶۷ء میں محمد دین کے گھر پیدا ہوئے آپ کے مولانا ظفر علی خان اور پیر مہر علی شاہ گولڑوی کے ساتھ نہایت اچھے تعلقات تھے۔آپ کا صرف ایک ہی مطبوعہ کتابچہ 'کرامت' جی بابا اٹک والا' ملتا ہے جس میں آپ نے اٹک قدیم کے معروف بزرگ جی بابا اٹکی کی کرامات کو پنجابی میں نظم کیا ان کی زبان میں چھاچھی کا مخصوص رنگ چھلکتا دکھائی دیتا ہے۔'' ۵

جدوں اسکول تو فارغ ہوئے تے مراڑیہ گرائیں نی مسیتی نے امام بنے تے اخیرلی عمراں تک دین نی خدمت وچ لگے رئے۔مولوی محمد سیعد اوراں فارسی، اردو، پنجابی تے کیمبل پوری نے چھاچھی لہجے وچ شاعری کیتی۔ اِنھاں نی تصنیف حضرت جی بابا اٹکی نی کرامت توں متاثر ہو کے ہندو عورت نے اسلام قبول کرنے ناں تذکرہ وئے۔مولوی محمد سیعد نے پوترے عبدالحئی خا کی ناں شمار بی علاقہ چھچھ نے شاعراں چ ہونائے۔مولوی سیعد اوری سو سالاں نی عمراں چ ۱۹۶۷ء وچ رحموں چ موئے۔

اس زمانے اندر بعضے عابد بن بن بہندے
دُنبہ یا کوئی بکرا لیاوے سعیاں اندر رہندے
ظاہر شکل بزرگاں والی تسبی ست گز لمی
علم شریعت جانن نائیں مارن جان نکمی
ظاہر سبز لباس بناون سبزی کل پوشاکاں
دل وچ گُگڑ دنبے وسن کھاون خوب خوراکاں
راہ فقیر دا جانن نائیں نہ عادت انساناں
حسد بخیلیوں رجدے نائیں، سارے کم شیطاناں
(۶)

O

آکھاں صفت خدا وند تائیں لکھاں حمد ثنائیں
جس کن فیکونوں ظاہر کیتا قدرت سندا سائیں
چوداں طبق تے دیہنہ چن تارے قدرت نال سنوارے
خاطر نبی محمد سرور کیتے ایڈ پسارے
کل خلائق اسدے نوروں ظاہر کیتی ساری
پیدا کیتے سر جن ہارے کیا خاکی کیا ناری
کوئی پیغمبر مرسل کیتے شان شریف ودھایا
کوئی ولی کوئی قطب ربانے کسے نوں غوث بنایا
(۷)

O

عمر اٹکاں والا

اِنھاں ناں محمد عمر ہیا برے پشور تے دُوئے علاقیاں چ اُنھاں نی مشہوری عمر اٹکاں والے نے نائیں توہئی ۔اٹک قلعہ نی قریبی ابادی ملاحی ٹولہ گرائیں نے رہنے والے ہئے ۔علاقہ چھچھ نے بزرگ محقق سکندر خان اپنی کتاب دامنِ اباسین وچ عمر اٹکاں والا نے بارے لکھنے ون:

''اصلی نام محمد عمر تھا۔اٹک کے نوحی گاوں ملاحی تولہ کا رہنے والا تھا بدیں وجہ عمر اٹکاں والا کے نام سے مشہور ہوا۔ہندکو زبان میں چار بیتہ کہا کرتا تھا۔تاریخ پیدائش ۱۸۹۶ء ہے،تاریخ وفات کا وثوق سے علم نہیں۔لمبا قد ہونے کی وجہ سے بعض لوگ انہیں عمر ٹنگو بھی کہتے تھے۔جناب رضا ہمدانی نے اپنی کتاب' ہندکو چار بیتے' میں ان کا کلام دیا ہے۔یہ کتاب ۱۹۷۸ء میں لوک ورثہ اسلام آباد کی طرف سے شائع کی گئی ہے۔'' ۸

عمر اٹکاں والے پشور نال تعلق رکھنے آلے ہندکو زبان نے مشہور شاعر استاد فقیر جیلانی نے ہک ہندو شاگرد دُنی چند آں چار بیتے نے مقابلے چ ہرادتا ہیا۔اس ہار نے نتیجے چ استاد فقیر جیلانی عمر اٹکاں والے نال مقابلے آسے پشورتوں ملاحی ٹولہ آئے تے عمر اٹکاں والے واں ہرا کے اپنے شاگرد نی ہار نا بدلا گھدا۔اس توں پچھے عمر استاد فقیر جیلانی نی شاگردی قبول کر گھدی ہئی۔

عمر اٹکاں والے نی مادری زبان تے ہندکو تے چھاچھی نا رلا ملا اثر ہیا،اس واسے اُنھاں نی شاعری تے اساں ہندکو زبان نا اثر نمایاں نظر آنا وے برے کیمبل پوری زبان نے چھاچھی لہجے چ بی چار بیتے ملنے ون۔

کالی زلف پیچ دار نی سوہنے سینے اتے لٹکی
کالی کالی زلف تیری اے ال ول نی

سپنی دے وانگ پئی وچ گل نی
نال سیاں داوی ڈار، سر تے دُدھ بھری مٹکی

کالی زلف پیچ دار نی سوہنے سینے اتے لٹکی
سیاں دے نل جاویں، چھما چھم نی

عشقے دے خیال گاویں، تو دم پدم نی
تِلی پدم دسیں نال عاشق ویکھد یاں سر پٹکی
کالی زلف پیچ دار نی سوہنے سینے اتے لٹکی
(۹)

O

سید مہتاب شاہ

شاہ اوری بہوں وڈے عالم دین ہے۔مقامی روایت نے مطابق اوہ صاحب دیوان شاعر ہئے تے اُنھاں ناں شمار چار بیتہ گو شاعراں چ ہونائے۔اُن اردو تے پنجابی وچ شعر آکھنے ہئے تے اُنھاں نے چار بیتے نی ہک کتاب ''آمین ختم قرآن شریف'' ہئی۔سید مہتاب اوراں نے بارے چ علاقہ چھچھ نے بزرگ محقق سکندر خان دامنِ اباسین چ لکھنے ون:

''آپ کا تعلق شمس آباد سے تھا۔آپ ایک بلند پایہ عالم دین اور ولی اللہ تھے۔آپ صاحب دیوان شاعر تھے لیکن آپ کا دیوان ناپید ہے۔البتہ ایک کتاب 'آمین ختم قران شریف' بزبان ہندکو موجود ہے۔آپ کا کلام اردو اور ہندکو چار بیتوں پر مشتمل ہے،آپ کی رحلت ١٩١٥ء کے لگ بھگ ہوئی۔آپ کی اولاد میں سے ایک نامور بیٹے کا نام سید ولات شاہ صاحب ہے جو وقت کے فصیح البیان عالم اور جامع مسجد اٹک شہر (کیمبل پور) کے خطیب تھے۔دوسرے بیٹے کا نام سید چن پیر تھا جن کے ایک فرزند سید غلام عباس شاہ فاضل دوراں تھے تفنن طبع کے لیے شعر کہتے تھے۔ان کی وفات ١٩٧٣۔١٩٧٢ء میں ہوئی۔'' ١٠

بندگی تے لک بن فقیرا
روزی رب وہاب دینائی

نال سارے اسباب دینائی
ہکناں لیف تلائیاں نی
ہکناں جھگیاں پائیاں نی

ہکناں نوں پیاز تے روٹی
ہکناں نوں کباب دینائی
نال سارے اسباب دینائی
(۱۱)

O

سید شاہ ولایت

سید شاہ ولایت نا اصل ناں سید محمود شاہ ہیا۔ای شمس آباد گرائیں نے رہن والے ہئے اِنھاں نے بزرگ سید مہتاب شاہ اپنے وقتاں نے عالم دین تے شاعر ہئے۔ سید ولایت شاہ اوراں نے جمنے نے بارے چ ڈاکٹر ارشد محمود ناشادؔ ''ضلع اٹک دے پنجابی'' شاعر چ ۱۸۷۰ توں ۱۸۸۰ء نا عرصہ لکھاوئے۔ اِنھاں اپنے بزرگوں کولوں دین پڑھا۔اس توں بعد اُوہ رہنی عمراں تیئں کئی جائیاں نی مسیتیاں چ امام رئے۔کیمبل پور شہر نی جامع مسجد وچ بی امامت کرنے رئین۔گولڑہ شریف نے پیر مہر علی شاہ صاحب نے مرید ہئے۔

شاہ ولایت اوراں اردو تے پنجابی وچ شعر آکھے۔ اِنھاں نی لکھتاں وچ ''عرض شاہ ولایت'' ''ریاض شاہ ولایت'' بیاض شاہ ولایت'' بیوہ کی فریاد'' ''شراب کے لچھن'' نے علاوہ اِنھاں نے خُطبیاں نا ہک مجموعہ بی شامل اے۔۱۹۳۹ء چ سید شاہ ولایت موئین۔

میں تاں گھر گھر دیواں ہوکا
تُسی سنو وے غافل لوکا

تُساں کھاہدا ڈاہڈا دھوکا
لوکو قرضوں جان بچاؤ

میری عرض کرو منظور، لوکوں قرضوں جان بچاؤ

ہو کے بدعت وچ مشغول
تُساں کیتے خرچ فضول

خفا ہو گئے رب رسول
لوکو قرضو جان بچاؤ

میری عرض کرو منظور، لوکوں قرضوں جان بچاؤ

کسے گھر وچ ہووے شادی
پیسے خرچے نال ازادی

ہوئی شادی وچ بربادی
لوکو قرضوں جان بچاؤ

میری عرض کرو منظور،لوکوں قرضوں جان بچاؤ(۱۲)

O

عبدالکریم

عبدالکریم کی جم پل علاقہ چھچھ نے گراں جلالیہ نی اے۔ اِنھاں نا شمار علاقہ چھچھ[1] نے اٹھارویں صدی نے چار بیتہ گو شاعراں وچ ہونا وئے۔ کیمبل پورے نے خالص چھاچھی لہجے وچ شاعری کیتی نے۔ بابا عبدالکریم نی شاعری ناں کوئی نمونہ تحریری طور تے نئیں ملنا پر اِنھاں نے چار بیتے اِتھے نے مقامی بزرگاں نی زبانی نویں نسلاں تک پونچین۔ چھچھ نے مشہور محقق سکندر خان اوراں اپنی ''کتاب دامنِ اباسین'' چ اِنھاں نا ذکر کیتا ئے۔ ۱۸۴۳ء وچ جدوں علاقہ چھچھ وچ ٹڈی ول ناں فصلاں تے حملہ ہویا جس نی وجہ توں علاقے نیاں فصلاں برباد ہوگئیاں ہئیاں۔ بابا کریم اوراں اس تباہی آں اپنے چار بیتے چ بیان کیتا۔

مکڑی بے حساب دوئی پشئی ملکھ گُما گئی آ
ترئی رتی بھونڈی سب تراں کھکھڑی کھا گئی آ

مکڑی بے حساب سرے ملکھ تے غوغا ہوئی آ
خبر شنکیاری تربیلے تے چوپا ہوئی آ

ماری وُس گھیبی کھاٹڑی امرسر تے غربلا ہوئی آ
چھچھے نے درمیان سارا زور پونگے نا پا گئی آ
آ کھنائے کریم ملکھ بہوں سارا گُما گئی آ (۱۳)

O

گلاب خان

اِنھاں نی مشہوری پنجابی شاعر نے طور تے بابا گلابا نے نائیں نال اے[1]۔
اِنھاں نی جم پل کامرہ گرائیں نی اے۔ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد اوری بابا گلاب نے خاندان تے حیاتی نے بارے چ لکھنے ون:

''بابا گلاب دا تعلق اعوان قوم نال سی تے اوہناں دے وڈکے میانوالی توں ہجرت کر کے کامرہ ضلع اٹک وچ آباد ہوئے سن۔ باباجی ایسے پنڈ وچ جمے۔اوہناں دا جمن ورھا ۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی توں کجھ پہلے دا اے۔اوہناں دے والد دا ناں صوبہ خان تے دادے ہوراں دا ناں فقیر محمد سی۔آپ دے دو چھوٹے بھراوی سن۔اک دا ناں محمد تے دوجے دا ناں حیات سی۔بابا محمد وی پنجابی زبان دے چنگے شاعر سن۔۔اوہناں کجھ زندگی کامرہ وچ گزاری۔اوتھے ای اوہناں دا ویاہ ہویا پھیر کجھ ایسے گھریلو واقعات پیش آئے جنہاں پاروں اک مشہور پنڈ 'کوا' نقل مکانی کیتی۔اوتھے ای واہی بیجی کرن لگ پئے۔''[۱۴]

بابا گلاب کوئی بی سکولی تعلیم حاصل نہیں کیتی چٹے ان پڑھ ہون نے باوجود اِنھاں چ ہِک وڈے شاعر نی صفت ہئی۔اِنھاں اپنی سہ حرفی چ پنجابی نی مذہبی تے صوفیانہ روایت آں قائم رکھا۔اِنھاں نی مشہور نظماں وچ ''چھچھ چوراسی'' تے ہرونامہ نیں جیہڑیاں پہلی واری ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد اوراں پنجابی ادبی بورڈ نے پرچے'' تمائی پنجابی ادب'' وچ چھاپیاں نیں۔بابا گلاب نی اِنھاں نظماں وچ اَساں اپنے علاقے نی تاریخ، تے ثقافت نے بارے چ پتا چلنا وے۔

چھچھ چوراسی

قعلہ اٹک تے سراں
ملاحی ٹولے نا گھن ناں

اگے جمک تے منصور
لنڈے ونج ماری تلوار

بدھا کابل تے قندھار
سمے دریئے نے چل سال

اگے قاضی تے جتیال
تاجے باجے آں گھن نال

کراں ویرو تے دھیا
بدھا ہوتی تے مردان(۱۵

O

منظور عارف

منظور عارف نا ابائی علاقہ تے اکوڑہ خٹک اے پر اُنھاں اپنے نانکے گراں حضرو چ یکم ستمبر ۱۹۲۴ء آں اس دنیا تے اکھ کھولی۔ جمن توں بعد او اپنے ماؤ پیو نال اکوڑہ خٹک چلے گئے جتھے اُنھاں نی پڑھائی ناں مُڈھ رکھا گیا۔ پنجویں تک اکوڑہ خٹک نے ہِک سکول چ پڑھا تے اس توں بعد ڈیرہ اسماعیل خان چلے گے۔ ناویں جماتاں تک مختلف شہراں چ پڑھنے رہئے۔ اس توں پچھے جدوں اپنے نانکے گراں مُڑ آئے تے وت گورنمنٹ انٹر کالج کیمبل پور (اٹک) توں میٹرک نا امتحان پاس کیتا۔

منظور عارف ہوراں سکول نے زمانے توں ای شاعری نا شوق پیا تے جدوں گارڈن کالج روال پنڈی گئے تاں ایہہ شوق جنون وچ بدل گیا تے اُنھاں شعر آکھنا شروع کیتا۔ اسی کالج توں ایف اے کیتا تے ہور تعلیم آسے اسی کالج نال جُڑے رہئے۔

۱۹۴۳ء چ گارڈن کالج نے طالب علم شاعراں چ منظور الٰہی سائر صدیقی نے ناں نال مشہور ہوئے اس نائیں نال اُنھاں نا کلام گارڈن کالج نے پرچے وچ بی چھپنا رہیا۔ منظور عارف اپنے سنگی صادق صبوحی نال رل کے کالج نی ادبی محفلاں تے مشاعریاں نے اہتمام چ سب توں اگے نظر آنا ہیا۔ منظور عارف تلوک چند محروم تے استاد انجم رضوانی نی شاگردی کیتی۔

جمیل ملک بی اس زمانے چ گارڈن کالج وچ یارہویں نے طالب علم ہئے پر او ہ منظور عارف توں دو سال جونیئر ہئے۔ منظور عارف نال جمیل ملک، طاہر حسن تے ظفر علی احمد نیاں ملاقاتاں استاد انجم رضوانی نے تکیے ''انجمستان'' تے شروع ہوئیاں جیہڑیاں بعد چ استادی شاگردی تے دوستی وچ بدل گئیاں۔۔ بعد چوں ہری پور ہزارہ توں قتیل شفائی محلہ شاہ نذر چ آ ڈیرہ الایا۔ قتیل شفائی ناں شروع چ استاد حکیم شفائی نے تکیے تے آنا وینا ہیا جتھے ظفر علی احمد نی اُنھاں نال دعا سلام ہو گئی بعد چوں استاد انجم رضوانی تے استاد حکیم شفائی اِنھاں دوہاں تکیاں

تے ملنے والیاں چ قتیل شفائی بی رل گئے۔ منظور عارف اپنا ناں قتیل شفائی نے مشورے تے منظور الٰہی سائر صدیقی توں منظور عارف رکھ گھدا، عبدالجمیل ملک (جمیل ملک) تے ظفر علی احمد (احمد ظفر) بن گئے۔ استاد انجم رضوانی تے استاد حکیم شفائی نے تکیے توں ہٹ کے اُنھاں نیاں محفلاں راتی ویلے عبدالعزیز فطرت تے احمد ظفر نے گھار بی جمنیاں ہئیاں جنھاں نے مکنے نا کوئی ویلا وقت نئیں ہونا ہئیا۔

جمیل ملک اپنے ہک مضمون چ منظور عارف نی اُستادی تے ناقدانہ پکڑ ناں دسنیاں لکھنے نیں جے اوہ اساں دوستاں ناں کلام سننے ہویاں ہی ساڈے شعراں نی اصلاح کر چھوڑنے ہئے ہور تے ہور کئی وار تے اوہ قتیل شفائی نے شعراں تے بی فنی اِتبار نال انگل رکھ چھوڑنے ہئے کیوں جے اُنھاں وسیب چ گھدی وئی گل ہی خُش آنی ہئی۔ کالج نی زندگی نے اُس ویلے مشاعریاں نی بہوں ٹِگ ہئی تے منظور عارف ہوراں مشاعرے پڑھنے نا بہوں شوق ہیا۔ اوہ جگر مراد آبادی، احسان دانش، روش صدیقی تے ہور اسی قدے نے وڈے شاعراں نے ہونیاں گج وچ کے شعر پڑھنے تے داد لٹنے ہئے۔

منظور عارف ۱۹۴۵ء چ گارڈن کالج توں بی۔ اے نی ڈگری گھدی۔ بی۔ اے توں بعد محکمہ ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن چ نوکر ہو گئے ای نوکری اُنھاں ہک مہینے بعد چھوڑ دتی تے اس تو بعد لاہور چلے گئے تے ۱۹۴۹ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں قانون نی ڈگری مکمل کیتی۔ ڈگری گھِن کے اُنھ کیمبل پور (اٹک) آ گئے تے اِتھے ضلع کچہری وچ وکالت کرن لگ پئے۔ کجھ چر بعد اتھوں راول پنڈی چلے گئے۔ وکالت چھوڑ کے اُنھاں محکمہ مطبوعات چیمبر آف کامرس وچ بی کم کیتا تے جدوں دل اِتھوں بی مندا پے گیا تے ریڈیو پاکستان وچ کم کرن لگ پئے۔ اُنھاں اپنی مقامی بولی چھاچھی وچ ریڈیو پاکستان واسے کئی ڈرامے لکھے جیہڑے اُنھاں وقتاں چ بہوں پسند کیتے گے ہئے۔ اُنھاں نیں ریڈیائی ڈرامیاں چ ''پنڈیوں آئی لاری'' تے

''ویاہ'' خاص ہئے۔اردو تے چھاچھی بولی وچ شاعری نے نال نال کالم بی لکھے ۱۹۵۱ء وچ روز نامہ ''تعمیر'' راول پنڈی وچ ''مکتوب کیمبل پور'' نے نائیں نال کالم لکھے جس وچ اُنھاں مزدور تے مظلوم طبقے آسے اواز اُٹھائی۔اس توہٹ کے روز نامہ ''تعمیر'' وچ ای ''میرا کالم'' تے روز نامہ ''جنگ'' وچ ''محفلیں'' نے نائیں نال کالم لکھے جیہڑے اُنھاں نی سماجی تے صحافتی خدمت نا ثبوت نیں۔

۱۹۳۵ء چ سجاد ظہیر ہوراں ترقی پسند ادیباں نی تنظیم ناں مُڈھ لایا تے ڈاکٹر تاثیر، تے ملک راج آنند اُنھاں ناں ساتھ دتا، ہندوستان وچ اس انجمن آں ۱۹۳۶ء آں لکھنو کانفرس وچ بنا دتا گیا تے اس نا سب توں پہلا منشور لاہور وچ سجاد ظہیر، ڈاکٹر تاثیر، فیض احمد فیض تے صوفی تبسم ہوراں مرتب کیتا تے پریم چند اس کانفرنس وچ خطبہ صدارت دے کے ترقی پسند ادیباں نی اس انجمن تے مہر لا دتی۔جدوں اس انجمن نی ہُگ پورے ہندوستان وچ پنجاب سنڑیں کیتی گئی تے مولانا حسرت موہانی، احمد علی، کرشن چندر، بیدی، بلونت سنگھ، دیویندر اسر، دیویندر سیتارتھی، علی سردار جعفری، ن م راشد، ساحر لدھیانوی، اسرار الحق مجاز، احمد ندیم قاسمی ،جان نثار اختر، ظہیر کاشمیری، فارغ بخاری، ادا جعفری جئے ادیباں ایس دئیں مونہہ کیتا۔منظور عارف وچ بی ہک روشن خیال تے ترقی پسند ادیب چھپا ویا ہیا او بی ہور نویں شاعراں تے ادیباں وانگوں ترقی پسند سوچ نی چھتری تلے استحصالی نظام نے خلاف اپنی شاعری چ حق نی اواز بلند کیتی۔جدوں اُن اایل۔ایل۔بی کرن آستے ایکسائز اینڈ ٹیکسیشن نی نوکری چھوڑ کے لاہور گئے تے اس ویلے تک ترقی پسند تحریک نے دو دھڑے بن چکے ہئے۔منظور عارف جدید اکھوانے والے ادیباں نے دھڑے آں چھوڑ کے دوئیے ترقی پسند ادیباں نال رل گئے تے اس نے رنگ وچ نظماں، غزلاں لکھیاں۔منظور عارف نا تعلق ہک پسماندہ علاقے نال ہیا تے اُنھاں نی اردو شاعری ہووئے یا اپنے مقامی بولی چھاچھی وچ، اُنھاں نی شاعری نا خمیر اپنے علاقے نی

مٹی چوں اُٹھا جیہڑی قومی تے افاقی شکل اختیار کر گئی۔اس نیں پچھے علاقے نی تاریخ،سامراجی نظام،زمیندارانہ تے طبقاتی جمع تفریق اے۔ایہا وجہ وے جے اُنھاں اپنی شاعری چ تلے طبقے نیں محنت کش تے مزدوراں نے استحصال نی چھک ہوئی تے اس ناذ کُرا اپنے شعراں چ بی کیتا۔منظور عارف جدوں چھاچھی بولی چ شعر آکھن لگے تے اُس ویلے تک اُن اردو شاعری چ ترقی پسند شاعر نے طور تے اپنے پیر جما چکے ہئے۔

اس دور چ ترقی پسند تحریک ناہلہ زور باقی ہیا۔پاکستان نے کئی شہراں چ اس نیاں جڑاں پھیلیاں وئیاں۔پاکستان توں پرے ہندوستان نے شہراں الہ آباد،کانپور تے ہور کئی وڈے شہراں چ مولانا حسرت موہانی تے اُنھاں جئے ہور ترقی پسند ادیباں کئی کانفرساں کیتاں۔اس توں پہلے منظور عارف ۱۹۴۹ء چ لاہور وچ ترقی پسند ادیباں نی کانفرس چ شامل ہوئے۔جدوں اُن کیمبل پور(اٹک)مُڑ کے آئے تے ترقی پسند تحریک نا اِتھے بی مُڈھ لایا۔اُنھاں نی پہلی چھاچھی نظم ''مینڈھے منے آں بچاؤ'' سب توں پہلی واری ۱۹۵۰ء وچ ''امروز'' لاہور چ چھپی جساں بعد چوں ''تعمیر'' راول پنڈی بی پنجابی نی دہائی چ چھاپا اس نظم ادبی حلقیاں چ بہوں ناں کمایا۔اس نظم نیں پس منظر چ بی منظور عارف ہوراں اپنے علاقے نی ثقافت، تلے طبقے نے مصیبتاں نے مارے لوکاں نی تکلیفاں،وڈیریاں تے ہماتڑاں نی تفریق تے نویں نسل نی فکر آں محسوس کیتا،ظلم نے خلاف دوہائی تے استحصالی نظام چوں نکلنے نی فکر بی دتی۔پروفیسر وسیم حیدر اُنھاں نی شخصیت تے مقالہ لکھ کے پنجاب یونی ورسٹی چوں ایم۔اے نی ڈگری گھدی تے غلام علی یاسر علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی توں ایم فل نی ڈگری آسے اُنھاں نے ''کلیات'' نی تدوین کیتی۔اردو شاعری نی کتاب ''لہر لہر دریا'' اُنھاں نی زندگی وچ احمد ندیم قاسمی چھاپی۔منظور عارف ہوراں ہک وار راول پنڈی وچ دل ناں دورہ بی پیا ہیا۔اس توں پچھے اُن بہوں کمزور ہو گئے ہئے تے فر کجھ سالاں بعد ۳۰ نومبر ۱۹۸۰ء نی ہک شامی اس دنیا توں ٹُر گئے۔

منگیوا

نی میں کھِڑ کھِڑ ہساں
گل کوئی وی نہ دساں
ماہی پُچھے تے میں نساں
مینڈے مائیے نی ما
اج لا گئی اے دا
ساڈے گھار آکے
مینڈا ناں چا کے
مینڈا جھاکا بھَن گئی
مینڈی ما من گئی
ہُن خواباں وچ وساں

ني میں کھِڑ کھِڑ ہساں
گل کوئی وی نہ دساں
ماہی پُچھے تے میں نساں
ہُن چھاویں چھاویں چھُپاں
ہُن چڑھ گئیاں دھُپاں
ہُن نیواں نیواں تکاں
سارے لوکاں کولوں جھکاں
بس اج ہس گھِناں
اج نس نس گھِناں
اج لُٹ گھِناں چَساں
نی میں کھِڑ کھِڑ ہساں
گل کوئی وی نہ دساں
ماہی پُچھے تے میں نساں

O

پرایا گھار

بھاویں لکھ سُکھ ہوون بھاویں رہو نہ گھار پرائے
سیجاں نے پھُل کنڈیاں وانگن چُبھنے رب بچائے

گھار پرائے جاتک ڈاہڈے، گھبرو لسے ویکھے
گھار پرائے بڈھیاں رویاں، کُڑیاں ہاسے پائے

گھار پرائے سونا چمکے، چاندی لشکاں مارے
گھار پرایا چیز پرائی، مینڈا کی وے مائے

سیٹھا کھاوے دھیاڑی لکھاں دیوے لکھاں گھِنے
ساری راتی دل وچ گننا ریوے پائی پائی

سونا رنگ برنگ پشا کاں ویکھ کے نوکر ہوئی
بھکی بھانی تن تے لیراں گھِن کے نکلی مائی

چھوڑ کے گھار پرایا عارف، اپنا گھار بنایا
پھُوہڑی اُتے بوری ڈاہی، ڈاہڈی نیندر آئی

گھار پرائے گنن نوالے، کس کس کتنی کھادی
غیر نے گھار غلامی ویکھی اپنے گھار ازادی

O

مینڈے مِنے آں بچاؤ

اٹکاں نی زیارتاں تے ونج ونج کے پیر بلنیاں دُھپاں وچ ساڑ ساڑ کے
اللہ چن جھولی پایا ،دِیوے بال بال کے تیل پا پا کے ،جھنڈے چاہڑ چاہڑ کے

جدوں مِنے چھیویں سالے وچ پیر دھریا ،جوان بھیناں نیاں دِلاں وچ وس وس کے
پنجاں پیساں ناں زیارتاں تے تیل گھِن گئی مِناں نال چا کے ، لوکاں دس دس کے

مینڈا اسائیں ،مینڈی دھیاں مینڈے مِنے واسطے مویا، ملکاں نیں ڈیریاں تے رُل رُل کے
مِناں چھیاں سالاں ناں تے دھیاں جوان بوہے، چیکاں زور زور تے رووا ں کُھل کُھل کے

میں نسواراں پٹیاں، میں نسواراں چھانیاں میں کراڑاں نیں تمبا کو اُتوں لایاں ڈنیاں
سِروں چھیل لاہ کے گال پول چھوڑیاں تتی دُھپاں وچ اکھیاں نی دوہے گھِنیاں

نی میں محنتاں مشقتاں ہزار کر کے،دِھیاں چاچیاں نے پُتراں نے گھار ٹوریاں
کُھلے مَتھے والیاں، لمی قدے والیاں،کالے والا والیاں،مسکین گوریاں

مزے نال مینڈے گبھرُو جواترے دوئے، خان گھِن گیا نال ہتھ پھیر پھیر[1] کے
انگریزی فوج وِچ ونج بھرتی کرائے ، چواں ٹکیاں پچھے دواں گھیر گھیر کے

مینڈی پھُلاں جیئیاں لش لش کرنیاں دِھیاں ،ہتھوں مہندی بی نہ لاہی،اُتوں لام لگ پئی
اُوہ بی لُٹی پٹّی گئیاں، میں بی لُٹی پٹّی گئی،اُوہ بی اُجڑ گئیاں ،میں بی اُجڑ گئی

اج وت ہک شہری بابو شہروں آکے،لوکاں دس گیا لام ہک ہور لگسی
لکھا ماواں نے کلیجے ہُن ہور بَلسُن،لکھاں ہور مر سُن،لہو ہور وگسی

مینڈا مِتّاں اج پُورے آں اٹھاراں سالاں نا،لکھ عاجزی کرے سینہ تان سکناے
اج خاناں نیاں دِھیاں اُساں ایجوں تکسُن ،جیجوں چودھویں نے چنے آں چکور تکناے

مینڈے پُترو،بھراوٗ مینڈے مِنے آں بچاوٗ،سوہنی جاناں نہ گماوٗ،ماواں جھیناآں نہ رواوٗ
جیہڑے بھُکھا رکھنین ،جیہڑے ننگا رکھنین ،جیہڑے لام لائن اُنہاں توفاں تے اُڈاوٗ

O

چھچھے نیے کُڑیئے

شہر کراچی وچ کیہی ڈاہڈی یاد آئی ایں
بھیڑا شہر چھچھے توں دُور
اپنے لیکھوں میں مجبور
دُنیا ٹکٹ کٹا کے بہہ گئی
مار کے سیٹی، ٹُر پئی گاڈی، یاد آئی ایں
چھچھے نیے کُڑیئے
شہر کراچی وچ کیہی ڈاہڈی یاد آئی ایں
اِتھے رنگ برنگیاں کُڑیاں
اُچیاں لمیاں، پَڑیاں گُڑیاں
میں ٹوڈاں (ڈھونڈاں) تینڈاں کد بُت
تینڈیاں اکھیاں، تینڈی کھاڈی
چھچھے نیے کُڑیئے
شہر کراچی وچ کیہی ڈاہڈی یاد آئی ایں

(نظم ''چھچھے نیے کُڑیئے'' وچوں)

O

رب جی ماف کریں

جے کِسے آں ویکھاں رَج کے
کِسے تے ڈُل کے نیڑے اَج کے
چپڑا لا کے یا سِر گَج کے
مینڈیاں اکھیاں سَڑ بَل ونجن
آنے وینے سا گھل ونجن
(نظم ''رب جی ماف کریں'' وچوں) ۱۷

O

غلام ربانی فروغ

غلام ربانی فروغ یکم مارچ ۱۹۳۲ء وچ کیمبل پور (اٹک) چ فتح محمد[1] نے گھار اکھ کھولی۔ بزرگ ریلوے وچ نوکری کرنے ہئے نیں جدوں اِنھاں نی عمر کوئی پندرہ ہک سال ہئی تے پیو نی موتاں نا دکھ دیکھنا پیا۔ سکول چھوڑ کے نکی عمراں چ ای بزرگاں نی جائی ریلوے چ نوکر ہو گئے۔ ۱۹۵۱ء چ پرائیویٹ طور تے میٹرک پاس کر کے ایرفورس وچ بھرتی ہو گئے۔ ۱۹۵۸ء آں پنجاب یونی ورسٹی توں بی اے کیتا۔ ایرفورس نی نوکری نی مدت پوری کرنے توں بعد ۱۹۷۵ء وچ ریٹائر ہوئے۔ کجھ عرصہ ڈی سی آفس کیمبل پور (اٹک) وچ اسسٹنٹ نے طور تے کم کیتا۔ اس توں بعد اِنھاں اگے پڑھن آں اہمیت دتی تے پہلوں ایم اے اردو کیتا وت پنجابی نال ڈوہنگی لگت ہون نی وجہ توں پنجابی وچ ایم اے نی ڈگری حاصل کیتی۔ ۱۹۸۶ء وچ پنجابی نے لیکچرار نے طور تے نوکری مل گئی۔ پہلوں گورنمنٹ کالج پنڈی گھیب وچ پڑھایا وت گورنمنٹ کالج حضرو چ تبادلہ ہویا۔ جتھے کجھ سال پڑھانے توں بعد ۱۹۹۲ء چ نوکری توں ریٹائر ہو گئے۔

۱۹۴۵ء وچ شاعری شروع کیتی۔ اِنھاں نے استاداں وچ ملکھی رام برق دہلوی تے رضا ہمدانی شامل نیں۔ اردو تے پنجابی وچ شاعری کرنے توں علاوہ مقامی بولی کیمبل پوری نے مشہور شاعر نیں۔ پنجابی زبان وچ اِنھاں ادبی نوعیت نے کجھ مضمون بھی لکھین۔ شاعری نیاں دو کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ ۲۰۰۱ء چ نعت نی کتاب ''حرفِ نیاز'' تے ۲۰۰۴ء وچ اپنی مقامی زبان کیمبل پوری وچ ''وسنا رہوے گراں'' چھپی جساں پنجابی نے ادبی حلقیاں چ بہوں پسند کیتا گیا۔

باغ نیلاب

باغ نیلاب پتن بیڑی نا
موڑ مُڑے جتھوں سنھوں نا پانی

نوری پیر نی اُچی زارت
دوروں دسے اس نی نشانی

سنھ دریا نا اتھرا پانی
دوروں رولا پانا آوے

نوری پیر نے نیڑے آکے
نال ادب نے چپ ہو جاوے

باغ نیلاب مقام اے پیارا
اٹک نی دھرتی اُتے اُرارا اے

ساوی جُوہ نظام پورے نی
آمن سامن پرلے پار اے

ادھر پہاڑ نا مُڈھ سُہانا
اُدھر بی دھرتی اُتے بہار اے

کالا چٹا بانکا پربت
وادیاں کیتا روپ سنگھار اے

یا ایہہ دھرتی آپے سوہنی
یا وت سوہنا مینڈا پیار اے

وسے پیا ایہہ پتن پیارا
بیڑی سلامت جیون مہانے

اس وسنی نی خلقت شالا
مولا پاک نی رحمت مانے (۱۸

O

تائب رضوی

تائب رضوی نا اصل ناں سید عنایت علی شاہ ہیا۔ ۲۴ جنوری ۱۹۳۴ء چ سید ہدایت شاہ نے گھار شمس آباد وچ اکھ کھولی نیں۔ اِنھاں نے پرنانا سید مہتاب شاہ تے نانا سید ولایت شاہ شاعر تے ہگّے وے عالم ہئے۔تائب رضوی آں شاعری اپنے خاندان نے اُنھاں بزرگاں نی دین اے۔ اِنھاں درس نظامی نی تعلیم نال ادیب فاضل تے حکمت نی تعلیم بی حاصل کیتی۔حکمت نی سند ملنے توں بعد کیمبل پور چ اپنا حکیم خانہ بنایا۔ بہوں نکی عمراں توں ای شعر آکھنے شروع کر دِتے ہئے نیں برے اِنھاں واں شاعری چ اس وقت شہرت ملی جدوں اوہ کیمبل پور توں ادبی مرکز لاہور چلے گئے۔قتیل شفائی اوراں اپنی آپ بیتی ''گھنگرو ٹوٹ گئے'' چ اُنھاں نی شخصی زندگی نے ہِک پہلو آں مذاخ نے طور چ بیان کیتا۔تائب رضوی نا پنجابی تے چھا چھی کلام کئی رسالیاں چ چھپنا رئیا برے اِنھاں نی کوئی کتاب نہ چھپ سکی۔تائب رضوی نا ہِک مشہور گیت ''تیرا جیوے کیمبل پور کڑیے'' ۷۰ نی دہائی چ ریڈیو پاکستان ملتان توں تواتر نال نشر ہونا رئیا۔اس گل نا ذکر اٹک توں چھپن والے رسالے ''قندیل'' نے سلسلے چ ڈاکٹر کنول فیروز مینڈھے ناں خط چ کیتا ہیا۔اِس گل توں اُس وقت چ اِنھاں نی شہرت نا اندازالا یا ونج سکنا اے۔اُنھاں واں پنجابی شاعری نی اسی خدمت نے صلے چ ''وارث شاہ'' ایوارڈ دتا گیا۔حکیم تائب رضوی نی ہِک ہور ہگ ای بی اے جے اُنھاں محترمہ فاطمہ جناح نی پارٹی نی طرفوں صدر ایوب نے خلاف الیکشن لڑا ہیا۔تائب رضوی نی موت ۵ ستمبر ۱۹۸۲ء آں لاہور وچ ہوئی اُنھاں واں اُتھے ای ٹاؤن شپ نے قبرستان چ دفنایا گیا۔موتاں توں بعد ۱۹۸۲ء چ شہزاد احمد پنجاب یونی ورسٹی لاہور توں اُنھاں نی شخصیت تے فن تے مقالہ لکھ کے ایم اے نی ڈگری حاصل کیتی۔

آپناں گراں (لوک گیت)

آپنا گراں ہووے
تُو تاں نی چھاں ہووے
وانے نی منجی اُتے
سرے تلے بانہہ ہووے
آپنا گراں ہووے
جتنے دیہاڑے جیواں
خوشیاں نا سائیں تھیواں
لَسیاں تے دُدھ پیواں
کِلے تے گاں ہووے
آپنا گراں ہووے
شملہ اُچیرا رکھاں
ہتھے چ بٹیرا رکھاں
حُزرے چ ڈھیرا رکھاں
سنگیاں چ ناں ہووے
آپنا گراں ہووے
چلماں نے سُوٹے لاواں
ماہیے تے ڈھولے گاواں
تیرے بوئے تے آواں
جے تیری ہاں ہووے

اُڈیک

جدوں بوہا کھڑکے
دل پیا دھڑکے

کی آکھاں کون آیا
کس بوہا کھڑکایا

کوئی چور آیا ہوسی
یا کوئی ہور آیا ہوسی

متے ہووے گھرے والا
مونہوں چِٹا دلوں کالا

اُٹھاں ونجاں کھولاں بوہا
آہا آہا اوہا اوہا(۱۹

O

مشتاق عاجز

مشتاق عاجز نے پیو دادے ناں گراں ضلع اٹک نی تحصیل حضرو چ سیدن اے برے اِنھاں نا خاندان بہوں چِرتوں اٹک شہر وچ وسنا پیا۔ اِنھاں نی جم یکم اپریل ۱۹۴۴ء آں تحصیل جنڈ وچ ہوئی۔ پڑھائی نا مُڈھ ایم سی مڈل سکول اٹک توں لگا۔ میٹرک ۱۹۶۰ء چ پاس کیتی اس توں پچھے گورنمنٹ کالج کیمبل پور اٹک وچ داخل ہوئے جتھوں ۱۹۶۲ء وچ ایف اے تے ۱۹۶۴ء چ اسی کالج توں گریجویشن کیتی۔

۱۹۶۶ء وچ محکمہ تعلیم نال جُڑ گئین اِنھاں نی پہلی ڈپٹی ہیڈ ماسٹر نے طور تے جبی کسراں چ ہوئی۔ نوکری نال پڑھائی نا سلسلہ بی چلنا رہیا تے ۱۹۶۹ء وچ پنجاب یونی ورسٹی توں ایم اے اردو نی ڈگری گھدی۔ ۱۹۷۴ء چ ایم ایڈ کیتا۔

۱۹۷۸ء وچ اِنھاں اسسٹنٹ ڈسٹرکٹ انسپکٹر سکولز لا دتا گیا۔ ۱۹۸۹ء وچ ڈپٹی ڈسٹرکٹ ایجوکیشن آفیسر پنڈی گھیب بنا دتا گیا۔ ۱۹۹۳ء آں اسی عہدے تے اِنھاں ناں تبادلہ اٹک چ ہویا۔ ۱۹۹۴ء وچ ہیڈ ماسٹر بن کے فتح جنگ ہائی سکول چلے گئے تے چار سال ہیڈ ماسٹری نی ڈیوٹی دین توں بعد ۱۹۹۸ء وچ ریٹائرمنٹ گھِن کے گھار آ گئے۔

۱۹۶۳ء توں شاعری کرنے پین۔ پہلوں پہل حکیم تائب رضوی نی شاگردی کیتی اس توں پچھے اِنھاں کیں استادی لوڑنئیں پئی۔ اردو تے پنجابی نے چنگے ہِگے وئے شاعر نیں اپنی کیمبل پوری (چھاچھی) وچ شاعری نے نال کہانیاں بی لکھیاں نیں جیہڑیاں ''سہ ماہی قندیل اٹک'' نے پنجابی گوشے وچ چھپنیاں ال رئیاں۔ اس توں علاوہ اِنھاں نی ہک ادھ کہانی لاہور نے رسالے ''پنجم'' وچ بی چھپی اے پنجابی شاعری نی کتاب ''پھُلائی'' نے نائیں نال چھپ گئی اے جیہڑی ادھی ٹکسالی رنگ وچ اے تے ادھی مقامی بولی چ۔ برے ہلا تک کہانیاں نی کوئی کتاب نئیں چھپ سکی۔

ادب توں ہٹ کے مصوری بی کرنین انھاں کئی کتاباں نے شعراں نی مصوری کیتی ۱۹۷۷ء وچ ''جوابِ شکوہ'' نے پندرہ بند پین اینڈ اِنک وچ مصور کیتے نیں[1]۔ اپنی کتاب ''سمپورن'' نے ۱۰ باباں آستے وکھریاں وکھریاں تصویراں بنائیاں۔ ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد نے کجھ شعراں نیاں تصویراں بی بنائیاں جیہڑیاں ڈاکٹر ناشاد نے مجموعے ''رنگ'' چ شامل ون۔

مشتاق عاجز اوراں نکے ہونیاں توں ای موسیقی ناں شوق ہیا جوانی چ گیت غزلاں گانے تے بینجو بی وجانے ہیئے۔ اردو تے پنجابی شاعری نیاں پنج کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ انھاں نی حیاتی تے فن تے ''خراج'' نے نائیں نال کتاب بھی چھاچھی گئی اے۔ کئی ادبی تنظیماں اِنھاں واں ایوارڈ بی دتے ون، ہن کئی سالاں تے پھیلی اپنی زندگی نے بارے وچ کتاب پئے لکھنے ون۔

رَسّی

مُنی وینا بھِڑ، جَت لاہی وینا لیلے نی
کتی وینا رَسّی، گھانی گھَتّی وینا ویلے نی

ڈھیرنا بھنوائی وینا ،رسّی وَٹّی وینا وے
پیرے پیرے ساہے والا پینڈا گھٹّی وینا وے

وٹّی وئی رسّی پیا ڈھیرنے تے ولنا
ہولے ہولے عمراں نا دیہوں پیا ڈھلنا

ایہا تلیہارے نی تے نتھ اسے رسّی نی
بھارُوَاں نے گل پئی رسّی بے وسّی نی

ایہا گلدانویں نی تے ایہا رسّی ڈھنگے نی
وَچھی سقہ واہداں نی تے بھانویں فتح جنگے نی

وَیہڑا میانوالے نا تے بھانویں جتیالاں نا
داند بھاویں قُطبے تے بھانویں قُطبالاں نا

بھانویں کوئی میلے نے میدان پیا سجنا
بھانویں مَٹھا ٹُرنا تے بھانویں چنگا بھجنا

بھانویں گل گانیاں تے بھانویں پئیاں ٹلیاں
رسیاں نیں بھار وآں نے گلے نال ولیاں

جیہڑے پاسے دل کرے سائیں رہوے موڑنا
بھاروآں نی رسّی سائیں ہتھوں نہیں چھوڑنا

مُک وینا پینڈا جدوں راہ مُک وینے ون
رسی کھُلھ وینی جدوں ساہ مُک وینے ون(۲۰)

ونگاں (گیت)

رتیاں پیلیاں ساویاں ونگاں ،ونگاں رنگ برنگیاں
کچیاں سنگاں کولوں کُڑیو کچ نیاں ونگاں چنگیاں

ونگاں نے چھنکارے وچوں ڈلھ ڈلھ پینے ہاسے
سوچاں تے فکراں وچ کُڑیو ونگاں دین دلاسے
ونگاں باہجوں وِینیاں لگنیاں ہجر وچھوڑے ڈنگیاں
کچ نیاں ونگاں چنگیاں

دُڈّھ رِڑکو تاں چھن چھن چھنکن، یاد کراوَن ڈھولا
گُھمر پاوے لال مدھانی، گاوَن گاوے ڈولا
ونگاں لگنیاں سجریاں سدھرں بانہواں نال ولنگیاں
کچ نیاں ونگاں چنگیاں

ونگاں والی بانہہ ایوں لگنی جیویں پھلّاں نی ڈالی
گوریاں بانہواں ونگاں باجھوں دِسنیاں خال مخالی
اس عمراں نہیں چنگیاں لگنیاں بانہواں ننگ مُننگیاں
کچ نیاں ونگاں چنگیاں
جے کوئی تینڈھی بانہہ چاپئے ،ویکھیں ونگ نہ بھجّے
مائو پیئو کولوں کیں بی تینڈھا ہتھ نہیں منگا جے

ونگ امانت اُس نی کُڑیے جس ایہہ باہواں منگیاں
کچ نیاں ونگاں چنگیاں

ایہہ گل مانہہ ونگیاری دسّی ونگیارے سمجھائی
ونگاں نانہہ چھنکواویں کُڑیے ہر ویلے ہر جائی
نہیں تاں بد ناویں نی سُولی ساہواں رہُسن ٹنگیاں
کچ نیاں ونگاں
چنگیاں(۲۱)

O

کوکلے

ہکا کھیڈ سُکھلّی جاتی
کوکلے کھیڈے نال حیاتی
کولیاں نال پرائیاں کڈّھاں
کل بی کالیاں کرنا رہیاں
اَج بی چٹیاں ورقیاں اُتے
کالے کوکلے پانا پئیاں(۲۲)

O

غزل

رب سوہنے نیاں بے پروائیاں
ہیجیاں لال پوشاکاں پائیاں
بھکھے سیں گئے رب نے بندے
رَج رَج کھاہدا مجّھیاں گائیاں
نوکراں واسے پھوہڑی تَرَ ڈّا
کُتیاں واسے نرم تُلائیاں
سِدھے کَم اپُٹھّے ہو گئے
ویلے آن اپُٹھِیاں چائیاں
بُوہے آن غریبی بیٹھی
کنڈ چا کیتی بھیناں بھائیاں
بن وینا ڈِھڈے نا کوہتھر
کیہ چٹنی کیہ دُدھ ملائیاں
مٹھی نظری جے کوئی تکے
اُس نیاں گلاں بی مٹھیائیاں
ساہے نا سیت وساہ نہیں عاجز
کئیں نی آ گُڑ، کیہہ وڈیائیاں (۲۳

O

شیخ محمد سلیمان

اِنھاں نے پیو دادے ناں گراں تے کامل پور موسیٰ ہیا برے کالو خورد چ بھی انھاں نے برزگاں نیاں بہوں زیناں ہیاں جس کر اِنھاں نے دادے اوراں کالوخورد چ ای پکے ڈھیرے لائے۔ جتھے ۱۵ مئی ۱۹۴۶ء چ شیخ محمد سلیمان نی جم ہوئی۔ پیو نا ناں شیخ عبدالعزیز صدیقی اے۔ اِنھاں ناں پیشہ بھی زمینداری رہیا۔

شیخ سلیمان اوراں پنجویں تک اپنی گرائیں نے پرائمری سکول پڑھا، وت شمس آباد نے ہکی سکول چ داخل ہوئے جتھوں ۱۹۶۱ء چ اٹھویں پاس کیتی۔ اٹھویں توں بعد اوہ کراچی چلے گئے ہئے تے ناویں اُتھے ای پڑھی۔ اس توں بعدان اپنے گراں مُڑ آئے تے شادی خان نے ہائی سکول چ داخل ہو گئے جتھوں ۱۹۶۳ء دسویں پاس کیتی۔ اس توں پچھے اوہ ہک واری وت کراچی چلے گئے جتھے اوہ علی آٹو موبائیلز کمپنی چ کلرک نی نوکری کرن لگ پئے۔ نوکری نے نال پڑھائی بی کرنے رئے تے ۱۹۶۶ء چ اسلامیہ کالج (گرومندر) کراچی توں ایف اے کیتا۔ ۱۹۷۰ چ کراچی یونی ورسٹی توں بی اے کیتا۔

۱۵ اپریل ۱۹۸۷ء چ نوکری ختم ہون توں پہلوں ای اِنھاں ریٹائرمنٹ چا گھدی تے اپنے گراں مُڑ آئے۔ کجھ عرصے نی بیکاری توں بعد راول پنڈی چلے گئے جتھے ۲۰۱۷ء تک آٹو موبائیلز چ نوکر رئے۔

نکے ہونیاں توں ای شعر آکھن لگ پے ہئے۔ سکول چ بیت بازی نے مقابلیاں چ بھی حصہ گھننے رئے۔ شاعری نے نال کجھ اخباراں چ کالم بی لکھنے رئین۔ اِنھاں نے کالم ہفتہ وار اخبار ''ندائے وقت'' چ 'بقدرِ ظرف' تے ''روالپنڈی ویوز'' وچ 'ابلیس کی ڈائیری' نے عنوان نال چھپنے رئین۔

اسی کیہجے لوک آں

اسی کیہجے لوک آں
اسی ایہجے لوک آں
جھتے کتھے ظلم ہووے
اکھاں نال ویکھ کے
کناں نال سُن کے
ڈورے بن وینے
آں
انھے ہو وینے آں
دڑ وٹ وینے آں
پرے ہٹ وینے آں
اسی کیہجے لوک آں
اسی ایہجے لوک آں

O

مِیاں بابے ناں حُجرہ

اس جگ نی ہر شے فانی اے کر سوچ وچار تے غور اِتھے
جو کل ہیا اُوہ اج نئیں اے رہیا، سدا نہ ہِک ای دور اِتھے
کل رنگ ہیا کُجھ ہور اِتھے، اج رنگ تے روپ اے ہور اِتھے
رب جانے آنیاں وقتاں واں کی ڈھنگ ہوسی کی طور اِتھے
اُوہ ویلہ مہر محبتاں ناں تے یاری یار نبھانے ہیئے
اُوہ ساتھی غمیاں خوشیاں نے دُکھ سُکھ سب مل ونڈانے ہیئے
ہر مشکل غم مصیبت وچ ہِک دُوجے نے کم آنے ہیئے
اوہ لوک ہیئے وڈیاں دِلاں نے تے سارے بھار ہی چانے ہیئے
اوہ وقت گیا اوہ سیت گئی اوہ مِیت گئے اوہ یار گئے
کُجھ مر کے مٹی وچ مل گئے تے اپنا وقت گزار گئے
کوئی جینے جی ای گم گئے نے لوک اُنہاں وِسر وِسار گئے
جو اِکا دُکا رہ گئے نے چُپ بیٹھے نے تھک ہار گئے
ہِک حُجرہ میاں بابے ناں جتھے رل مل سارے آنے ہیئے
اوہ رونق میلے یاراں نے جتھے سارے من پرچانے ہیئے
اوہ سنگی ساتھی یار سجن جتھے ڈھولے ماہیے گانے ہیئے
ہِک جاہگاں جو کُجھ پک ونجے مل بہہ کے سارے کھانے ہیئے
کی لکھاں شان اس حُجرے نی ای حُجرہ عالی شان بی اے
ای حُجرہ کالوکوٹھے نی تاریخ بی تے پہچان بی اے(۱۶)

(نظم میاں بابے ناں حُجرہ چوں)

توقیر چغتائی

توقیر چغتائی نا ناں محمد مشتاق اے۔ ۱۳ مئی ۱۹۶۱ء وچ مولوی حافظ عبدالقیوم نے گھارا کھ کھولی۔ اِنھاں نی جم پل بوٹا گراں نی اے تے پنجویں جماتاں تک اسی گرائیں نے ہک پرائمری سکول چ پڑھا۔ اٹھویں گورنمنٹ مڈل سکول اکھوڑی تو پاس کیتی تے وت گورنمنٹ پائلٹ سکینڈری سکول اٹک شہر وچ داخل ہوئن جتھوں میٹرک پاس کیتی۔ ایف اے توں بعد کراچی یونی ورسٹی توں پرائیویٹ طور تے بی اے کیتا۔ ایم اے نی ڈگری وفاقی اردو یونی ورسٹی کراچی توں ماس کمیونیکیشن چ گھدی۔ کجھ چر پرائیویٹ طور تے کراچی وچ کم کیتا فر پاکستان نیوی وچ نوکری کیتی۔

پنجابی نے ہگے وۓ شاعر تے کہانی کار اُن۔ پنجابی توں علاوہ اردو زبان وچ بی لکھا نیں پر اِنھاں نی ہگ پنجابی زبان وچ ای اے۔ اِنھاں نی پہلی پنجابی کہانی ۱۹۸۰ء چ ''لہراں'' رسالے وچ چھپی۔ ۱۹۹۰ء توں پچھے جدوں امرتا پریتم اِنھاں نیاں کہانیاں ''ناگ منی'' چ چھاپیاں تاں اِنھاں نی مشہوری پاکستان توں بعد بھارت وچ بی ہوئی۔ بعد چ نظماں تے کہانیاں ''تماہی پنجابی ادب'' ''آرسی'' ''سانجھ'' ''اجیت'' ''نواں زمانہ'' تے ''پریت لاری'' انڈیا وچ چھپیاں۔ توقیر چغتائی اوراں کراچی تھیٹر آسے بی لکھا تے اس وچ اداکاری بی کیتی۔ ۱۹۹۰ء وچ علی رضی نال رل کے کراچی ٹیلی ویژن وچ ''سچی کہانیاں'' نے نائیں نال ڈرامے چ کم کیتا۔

ادب نے نال صحافت بی کیتی ۱۹۸۹ء وچ حضرو ضلع اٹک توں چھپنے آلے علمی تے ادبی رسالے ''سماج'' آسے کراچی توں معاون مدیر نے طور تے کم کیتا۔ کراچی توں ''ونجھلی'' ''رُت'' تے ''وارث شاہ'' نے نائیں نال پنجابی رسالے چھاپے۔ ۱۹۹۰ء توں بارہ سال تک کراچی توں چھپنے آلے سیاسی، ادبی تے سماجی رسالہ ''جفاکش'' نے ایڈیٹر

رہین۔ ہک سال ''المشرق'' اسلام آباد تے ترے سال روز نامہ ایکسپریس کراچی نے ایڈیٹر رئین۔

جون ایلیا تے ذاہدہ حنا نال ''روشن خیال'' وچ کم کیتا۔ ماہنامہ ''باغ'' کراچی، ''قومی اخبار'' کراچی، ہور کجھ دُوئے اخباراں چ بی کم کیتا۔ سماء ٹی وی آسے کم کرن توں علاوہ کجھ سال توں ایف ایم ریڈیو کراچی توں اپنے علاقائی لہجے وچ ''اپنی دھرتی اپنے لوگ'' نے نائیں نال ہک پروگرام کرنے پئین۔ پنجابی کہانیاں نی ہک کتاب ''اخیرلا ہنجو'' اُتے انڈیا نی ہک یونی ورسٹی چ ایم اے نا مقالہ لکھا گیا تے نالے ہک کہانی آں یونی ورسٹی نے نصاب وچ شامل کیتا گیا۔

کتاباں: ا۔وچھوڑا (شاعری)

۲۔اخیرلا ہنجو (کہانیاں)

۳۔ولوہنا (شاعری)

۴۔لانگھا (کہانیاں)

مُندری

کوئی نہ تکے جتھے رکھاں
تونڈی مندری کتھے رکھاں
جوبے نے وچ پاکے رکھاں
سینے نے نال لاکے رکھاں
ساریاں کولوں چھپ چھپ تکاں
تونڈی مندری کتھے رکھاں
مندری کتھے گم نہ ونجے

مندری نی گل دُھم ناونجے
ہرویلے اس گل توں جھکاں
تونڑی مندری کِدھرے رکھاں
تھیوے وچ توں نظری آویں
راتی آویں فزری آویں
تونڑا ویڑھا مینڈیاں اکھاں
تونڑی مندری کتھے رکھاں (۲۴)

O

ٹکڑے

ٹکڑے آندے پن کے
دِلے ناٹھُوٹھا گھن کے
گُمیا گُجھ بدراتی نا
دِیوا دُسکے راتی نا
دُھواں رووے باتی نا
رہ گیا مان چُواتی نا
بوٹی بوٹی رِنھ کے
ٹکڑے آندے پن کے
کتا بھونکے گلیاں چ
رویا کوئی چھلیاں چ
کنڈے پوڑ کے تلیاں چ

مریا کوئی تسلیاں چ

نرے دلاسے گھن کے

ٹکڑے آندے پِن کے (۲۵)

کھگ

ہڈیاں اُتے

نظری ہک ہک رگ آنی اے

بابے آں ہُن کھگ آنی اے

آنڈر داندے نی پُوچھل نپ کے

بنے اُتوں واہنا ایا

موڈھے تے ڈھائی منی بوری

چانا ایا

غمی خوشی تے

لوتے ناکٹھوا کھانا ایا

ہون تے نچھ بی جے آونجے

نکے وچوں جھگ آنی اے

بابے آں ہُن کھگ آنی اے (۲۶)

O

ثقلین عباس

سید ثقلین عباس شاہ ۳ ستمبر ۱۹۶۷ء آں تحصیل فتح جنگ نے ہک گراں ہمک وچ جمے۔ اِنھاں نے بزرگ سید شاہ فردوس صاحب بہوں چنگے تے نامی استاد ہئے۔ ثقلین عباس میٹرک ناں امتحان گورنمنٹ پائیلٹ سکینڈری سکول اٹک توں ۱۹۸۳ء وچ پاس کیتا۔ میٹرک توں بعد گورنمنٹ کالج اٹک وچ داخل ہوئے جتھوں ۱۹۸۵ء وچ ایف اے ناں امتحان پاس کیتا تے بی اے ۱۹۸۷ء وچ کیتا۔ بی اے کرن توں بعد کجھ سال پڑھائی توں دوری رہی تے وت ۱۹۹۵ء آں پنجاب یونی ورسٹی لاہورتوں پرائیویٹ طور چ ایم اے اردو نی ڈگری گھدی۔

۱۹۹۵ء وچ اِنھاں واں ایلیمینٹر ی انگلش ٹیچر نے طور تے نوکری مل گئی۔ اِنھاں نی پہلی تقرری گورنمنٹ بوائز پرائمری سکول ڈھوک پٹھ یونین کونسل اکھوڑی چ ہوئی جتھے ۱۴ ستمبر ۱۹۹۵ء توں ۱۹ نومبر ۲۰۰۸ء تک پڑھایا۔ وت اِنھاں ناتبادلہ ای ایس ٹی نے طور تے گورنمنٹ ہائی سکول ماڑی کنجور ہویا جتھے ۲۳ جون ۲۰۱۷ تک پڑھانے رہئے۔ ہن ہک سال توں گورنمنٹ بوائز ایلیمینٹر ی سکول بروٹھہ چ ایس ایس ٹی ڈیٹی انجام دینے پئے ون۔

۱۹۸۷ء توں شعروادب نال جُڑے وئین۔ شاعری وچ (مرحوم) حکیم حیدر واسطی اِنھاں نے استاد ہئے۔ اٹک نی ادبی تنظیم ''قندیل ادب'' نے اساسی رکن رئین۔ ہن تحریکِ ادب اٹک نال جڑے وئین۔ ۲۰۱۷ء توں مشتاق عاجز صاحب نی سرپرستی چ اٹک توں ہک چھ ماہی پنجابی رسالہ ''ونگاں'' چھاپنا شروع کیتا۔ اس رسالے نے چھپن نال اپنی ماں بولی ناں مان ودھاتے نالے اس بولی چ لکھن ناں رجحان بھی پیدا ہویا۔ ثقلین عباس شاہ بہوں چرتوں اردو زبان وچ شعر آکھنے پئین ہن کجھ عرصے توں اِنھاں بی مقامی بولی وچ لکھن نی متھ گھدی اے تے بہوں جلدی ''ورھے نی رات'' نے نائیں نال کیمبل پوری بولی وچ شاعری نی کتاب اساں نے ہتھے وچ ہوسی۔

وچھوڑا

میںنڈے جوبے چ وٹے گیٹے
مونہہ سر مٹی مٹی
کُھریاں اُتے پئیاں پھُٹاڑاں
ہتھاں اُتے چھالے
وال بی مُجڑ کے لبھاں ہوئے
اکھیاں ہوئیاں آلے
ہک واری جے توں مل ونجیں
جندڑی سُرت سنبھالے (۲۷)

O

بختاں نی کتاب

اِس نے وَرقے وَرقے اُتے لکھیا وے پچھتاوا
اِس تے چھاپیاں بُوٹیاں اُتے پتر نئیں کوئی ساوا
نالے ڈِنگ پھڑنگیاں لیکاں ھور کہانی چھوون
ناسمجھی آں سمجھن آلیاں اکھیاں ڈاھڈ یاں روون
ٹھَپ کے رکھ وِچ آلے اندر، جندڑی ھو گئی جھلی
دَسنے جوگی گل نئیں انجم دیوے کون تسلی

سید نصرت بخاری

کامرہ کلاں اٹک شہر توں کجھ میل دور ہک قدیم گراں وے، نصرت بخاری نی جم پل اسی گرائیں نی اے اِنھاں ۶ جون ۱۹۶۸ء آں سید لعل شاہ بخاری نے گھار اکھ کھولی تے اسی گرائیں نی گلیاں تے میداناں وچ کرکٹ کھیڈ نیاں وڈے ہوئے۔ نکیاں جماتاں اسی گرائیں نے ہک سکول چ پاس کیتیاں وت گورنمنٹ پائلٹ سکینڈری سکول اٹک شہر وچ داخل ہوئین۔ ۱۹۸۶ء وچ اتھوں میٹرک کیتی۔ میٹرک توں بعد ایر فورس چ سلیکشن ہوئی برے کرکٹ نے شوق چ اِنھاں ای نوکری نہیں کیتی۔ اس توں بعد گورنمنٹ کالج وچ داخل ہوئین تے ۱۹۸۹ء چ ایف اے کیتی۔

۱۹۹۳ء وچ پی ٹی سی ٹیچر نے طور تے ایروناٹیکل کمپلکس کامرہ نے ہک اردو میڈیم سکول چ نوکر ہوئے۔ وت اِنھاں نا تبادلہ ای ایس ٹی نے طور تے برہان ہویا جتھے دو سال پڑھانے توں بعد وت کامرہ ہائی سکول چ مُڑ آئے۔ نوکری نال پرائیویٹ طور تے پڑھنے رئے۔ ۱۹۹۵ء پنجاب یونی ورسٹی توں بی اے کیتا۔ ۲۰۰۳ء پنجاب یونی ورسٹی توں ایم اے کیتا۔

۲۰۰۹ء وچ پبلک سروس کمیشن نا امتحان پاس کر کے گورنمنٹ کالج حضرو وچ لیکچرر لگے۔ ۲۰۱۱ء چ علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی توں ایم فل اردو نی ڈگری گھدی۔ دسمبر ۲۰۰۵ء چ حضرو توں گورنمنٹ پوسٹ گریجوئٹ کالج اٹک چ بدلی ہوئی جتھے ہُن بی پڑھانے پئین۔ ۹۰ توں بعد شاعری شروع کیتی بعد چوں افسانہ نگاری تے تحقیق آلے پاسے نکل آئے۔ اٹک نے رسالیاں تے اخباراں تے کم توں علاوہ اٹک نی شخصیات تے چ کتاب چھاپی نیں۔ اردو شاعری تے کہانیاں نی کتاب بی چھپی۔

سرگودھا یونی ورسٹی توں اِنھاں نی اردو کہانیاں اُتے ایم اے نا تھیسس لکھا گیا۔ تے

ہُن ہک ہور یونی ورسٹی چ اِنھاں نی شخصیت اُتے ایم فل کیتا وینا پیا۔ کجھ عرصے توں اپنی مقامی بولی کیمبل پوری چ لکھنے پئین۔ اِنھاں نیاں کہانیاں تے شاعری ہک مقامی[1] پنجابی رسالے ''ونگاں'' وچ چھپنیاں رہنیاں نیں۔

اپنی بولی

اپنی بولی مٹھی گولی
اس نی لذت اس نا ذَیقہ
جیہجوں گُڑیاں واسے پیکا
جیہجوں ٹھڈی واپئی وگے
سِدی دل وچ آ کے لگے
نہ کوئی ڈر ہے نہ کوئی جھاکا
جیہجا سوچا او ہجوں آکھا (۲۸)

O

برما

کیڑیاں وانگن خلقت موئی
دنیا اَنھی گُنگی ہوئی
بندے بھورے بھورے ہو گئے
کناں والے ڈورے ہو گئے
چیکاں مارے کُل خدائی
کیں آں بھی آواز نئیں آئی

اللہ توں تاں حاضر حضور ایں
برما کولوں کتنا دور ایں (۲۹)

بولیاں

جگ ڈھونڈنائے پیہلیاں وانگن
میں بج رکھاں کتھے کج کے

O

گھار آپ وسانے پینن
نی لوکاں اُتے نئیں وسنے

O

تینڈھے آپ حوالے کیتی
میں جندڑی نی پنڈ بنھ کے

O

جدوں آپنا آپ پھرولا
میں مٹی ہویا بھُر بھُر کے

O

اج سجناں وٹایاں اکھیاں
ہن اَساں واسے کی اوپرا

O

اَساں بھورا بھورا جوڑ بنائی
تے دیوے نال جھگی سڑگئی (۳۰)

آغا جہانگیر بخاری

اصل ناں سید جہانگیر بخاری اے۔اِنھاں نی جم ۱۹۶۸ء چ سید رفیق بخاری نے گھار کیمبل پور (اٹک) چ ہوئی۔اِنھاں نے ابا جی سکول ٹیچر ہئے جس کر کے اُنھاں ناں قیام مختلف شہراں چ رہیا۔

سید جہانگیر بخاری اوراں نی پڑھائی ناں مُڈھ اپنے گھارتوں لگا۔۱۹۷۳ء چ صوبہ سرحد (کے پی کے) ضلع نوشہرہ نے ہک گراں مندوری چ داخلہ گِھدا جتھے پنجویں تک پڑھا۔۱۹۷۸ء چ کیمبل پور (اٹک) نی صدر تحصیل نے گورنمنٹ پائیلیٹ سکول چ داخل ہوئے برے ہک سال بعد اپنے بزرگاں نال بھیرہ خانپور چلے گئے جتھے اٹھویں جماعتاں تک پڑھائی کیتی۔

۱۹۸۲ء چ مندوری نظام پور ضلع نوشہرہ چلے گئے۔۱۹۸۴ء جی ہائی سکول توں داویں پاس کیتی۔میٹرک کرن توں بعد گورنمنٹ کالج نوشہرہ ناں رُخ کیتا جتھے چودھویں تک پڑھنے رئے۔اس دوران اِنھاں کمپیوٹر چ مہارت ناں شوق پیدا ہویا جس آسے اِنھاں کالج توں بعد ناں ٹائم مقرر کیتا۔

۱۹۸۸ء چ گریجویشن کرن نے نال نال اِنھاں کمپیوٹر نی تعلیم بھی مکمل کر گھدی۔ماسٹر ڈگری حاصل کرن توں علاوہ ان خطاطی، گرافک ڈیزائننگ، ویب ڈویلپنگ تے فوٹوگرافی چ بھی بہوں مہارت رکھنے ون۔جس کر کے اُنھاں اٹک کے کئی رسالیاں نے سرورق بھی ڈیزائن کیتین۔اس توں علاوہ علم نجوم، اعداد، جفر تے دست شناسی چ بھی دلچسپی رکھنین۔

۱۹۰۸ء چ ''ضو'' نے نائیں نال ہک پرچہ بھی شائع کیتا۔وکیپیڈیا اُتے اردو، فارسی تے پنجابی زبان وچ اِنھاں نے لکھے وئے کئی تحقیقی مضمون موجود اُن نالے وکیپیڈیا تے

نائب مدیر نے طور تے اِنھاں نیاں خدمات بہوں اہم اُن۔اردو، پنجابی تے انگریزی چ کالم نگاری نے نال کہانیاں بھی لکھنے ون خاص کر کے مقامی لہجے کیمبل پوری چ اِنھاں[1] نیاں نظماں ''ونگاں'' اٹک چ چھپنیاں رہنیاں ون۔

اِنھاں واں ای اعزاز بھی حاصل اے جے ۱۹۸۲ء نے قومی سیرت کوئز چ اول آئے ون۔سن ١٩١٨ء چ بین الویکی مقابلے وچ اردو چ پہلے تے پوری دنیا وچ پنجویں نمبر تے آئے ون۔اس توں علاوہ اپنے والد سید رفیق بخاری نی لکھی نصابی کتاب ''ضلع اٹک'' ناں دوہا ایڈیشن ۱۹۹۲ء کجھ اضافے نال چھاپا۔

پنجواں درویش

گوڑ کتاباں پڑھیاں کوئی نہ
فاضلاں والی گل بی کوئی نہ

زیر زبر نہ پیش آں لوکو
میں پنجواں درویش آں لوکو

گلاں کرنا جِناں نال
ساری رونق انہاں نال

نہ کم تے نہ پیش آں لوکو
میں پنجواں درویش آں لوکو

نہ جیداداں نہ اولاداں
نہ میں جوڑاں نہ کجھ منگاں

ہکی حال ہمیش آں لوکو
میں پنجواں درویش آں لوکو

میں سمجھاواں سوکھی جئی
سنڑناں اگوں اوکھی جئی

جھلیاں نے درویش آں لوکو
میں پنجواں درویش آں لوکو

دُکھڑے نچن آسے پاسے
وریاں توں مول نہ ہاسے

بے درداں نا خویش آں لوکو
میں پنجواں درویش آں لوکو

O

جمیل حیات

۲ مئی ۱۹۷۷ء آں اکھوڑی وچ جمے ون۔ نِکیاں جماعتاں تک اکھوڑی چ پڑھنے رئے۔ داہویں ہائی سکول جبی کسراں توں ۱۹۹۳ء چ پاس کیتی۔ اس توں پچھوں گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج اٹک وچ داخل ہونین جتھوں ۱۹۹۶ء چ ایف اے تے ۱۹۹۸ء چ بی اے نا امتحان پاس کیتا۔

پنجاب یونی ورسٹی لاہور توں ایم اے انگریزی آسے امتحان دِتا برے ہکی پرچے چوں رہ گئے ہئے تے وت اِنھاں انگریزی آں چھوڑ کے ۲۰۰۵ء چ ایم اے اردو نی سند گھدی۔ ۲۰۱۱ء چ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی اسلام آباد توں 'سلطان محمود بسمل' نی شخصیت تے شاعری تے مقالہ لکھ کے ایم فل نی کیتا۔

۲۰۱۵ء چ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی اسلام آباد چوں ای ''غالب شناسی کی روایت میں سید معین الرحمن کا مقام و مرتبہ'' نے نائیں نال پی ایچ۔ڈی آسے مقالہ لکھا۔ ۲۰۰۳ء پرائمری اسکول ماسٹر نے طور تے ڈھوک فتح خان اٹک توں نوکری شروع کیتی۔ ۲۰۰۹ء تک اسی اسکول چ پڑھانے رئے۔

۲۰۰۹ء چ ای اردو لیکچرر آسے پبلک سروس کمیشن نا امتحان پاس کر کے گورنمنٹ انٹر کالج باہتر چ چلے گئے تے ہُن تکر اُتھے ای پڑھانے پئے ون۔ ادب نی ابتدا شاعری توں کیتی۔ شاعری نے نال افسانے تے تحقیقی مضمون بی انڈیا، پاکستان نے کئی پرچیاں چھپنے رہنے ون۔

یادنا دیوا

کی دسّاں وِچھڑ کے تینڈے توں
میں کِنج گزارا کیتا وے
جِس ویلے رو رو تھکیاں واں
تاں گھُٹ صبر نا پیتا وے
جے ویکھاں سوہنا موہنہ تونڈا
کُجھ وقت سُکھلا لگ ونجے
تونڈی یاد چے ہُن تاں رو رو کے
اَکھیاں ناں پانی سُک گیا وے
اُتوں مینے سُن سُن لوکاں نے
بس زور دِلے نا مُک گیا وے
ترے سال تھیے اَج دَسناں واں
میں تونڈا راہ پیا تکناں واں
اس دل نے خالی کوٹھے وِچ
تینڈی یادنا دِیوا بَلنا وے
جے پیار نا تیل نہ تُدھ پایا
ایہہ دِیوا چھیکڑ بُجھ ویسی (۳۱)

گھیبی لہجہ

محمد اظہار الحق

محمد اظہار الحق ۱۴ فروری ۱۹۴۸ء آں تحصیل فتح جنگ نے گراں جھنڈیالؒ وچ جمے۔ اِنھاں نے ابا جی حافظ محمد ظہور الحق تے دادا مولوی غلام محمد اپنے وقتاں نے عالم تے فارسی نے استاد ہیئے۔ حافظ محمد ظہور الحق اردو تے فارسی نے صاحب دیوان شاعر ہیئے ۔شروع وچ اِنھاں اپنے دادا تے ابا جی کولوں گھرے چ ای پڑھا اُنھاں بزرگاں نی تربیت ناں محمد اظہار الحق نی شخصیت تے بہوں اثر رہیا۔گورنمنٹ کالج راول پنڈی توں ہچھے نمبراں ناں بی اے کیتا تے فیڈرل گورنمنٹ نی طرفوں سکالرشپ تے ڈھاکہ یونی ورسٹی توں ایم اے اکنامکس کیتا۔ بعد وچ پنجاب یونی ورسٹی توں ایم اے عربی کیتا۔

۱۹۷۲ء وچ سی ایس ایس ناں امتحان پاس کر کے سول سروس جوائن کیتی۔ملٹری اکاوئنٹنٹ جنرل، ایڈیشنل سیکٹریری ملٹری فنانس توں بعد ۲۰۰۸ء وچ ایڈیشنل آڈیٹر جنرل پاکستان ریٹائر ہوے۔

شاعری نی پہلی کتاب ’’دیوارِ آب‘‘ ۱۹۷۵ء وچ چھپی جساں آدم جی ایوارڈ دتا گیا۔ اِنھاں نی ہک ہور کتاب ’’پانی پر بچھا تخت‘‘ آں ۲۰۰۳ء وچ علامہ اقبال ایوارڈ دتا گیا۔شاعری نی دوئیاں کتاباں ’’غدر‘‘ تے ’’پری ذاد‘‘ نے نائیں نال چھپیان۔شاعری نی کلیات ’’کئی موسم مجھ پر گزر گئے‘‘ ۲۰۱۲ء وچ چھپی جس نی بہوں مشہوری ہوئی۔ ۲۰۱۰ء وچ یاسمین حمید اوراں اکسفورڈ یونی ورسٹی پریس آسے اِنھاں نی نظماں نا انگریزی زبان چ ترجمہ کیتا۔

۱۹۹۰ء آں کالم لکھنے شروع کیتے روزنامہ جنگ، دنیا، جناح تے کئی ہور اخباراں وچ ’تلخ نوائی‘ نے نائیں نال کالم لکھنے رئے ۔کجھ عرصے توں مختلف ٹی وی چینلاں تے تجزیہ کار نے طور تے پروگراماں چ نظر آنے رہنے ون۔ اِنھاں نے کالم پاکستان توں علاوہ کئی

ہور ملکاں نے اردو تے انگریزی اخباراں وچ بی چھپنین ۔کالم نگاری تے اردو شاعری نال اپنی مقامی بولی کیمبل پوری نے گھیبی لہجے وچ بی شاعری کیتی نے برے ہُن تک اِنھاں[1] نی مقامی بولی وچ کوئی کتاب نئیں چھپی اے۔

توہنڈا دیوا بلنا رہسی

توہنڈا دیوا بلنا رہسی
نہ کوئی سورج نہ کوئی چن اے
نہ کوئی اگ اے نہ انگارہ
نہ اسماناں اُتے تارہ
ہر پاسے ہک انھی رات اے
اس راتی وچ
توہنڈا دیوا بلنا رہسی
توہنڈے دیہڑے تخت نہ تاج اے
نہ دربار نہ فوجاں کوئی
وت بھی ساری اقلیماں تے
توہنڈا سکہ چلنا رہسی
توہنڈا دیوا بلنا رہسی
خلقت ہووے یا زمانہ
جیہڑا توہنڈے نورتوں دُورا اے
رونا رہسی

ہتھ افسوس نے ملنا رہسی

توہنڈا دیوا بلنا رہسی

اے پیغمبر نے موڈھے تے بیٹھن آلے

جھکھڑ وچ نیں توہنڈے تنبو

سختی وچ نیں توہنڈے بچے

توہنڈی تریہہ توہنڈی تکلیفاں

میں ایہہ اگ سیکنا رہساں

توہنڈا دیوا بلنا رہسی (۳۲)

O

اپنا آپ بچاونا

پہلے کانس تھلے ڈھٹھی وت مڑھنی ترٹی

وت پیٹی آں زنگ لگا تے سوتاں کھا دیاں گئیاں

مینڈا کل وڑیوا و لیبا

ترے گھڑے تے ہک گھڑونجی

ہک وانے نی منجی

جس تے ہک تلائی میلی

موریاں آلی

اُتے کرنے واسے کھیس

ڈبیاں ڈبیاں چٹا

جس نا دھاگا، دادی

اپنے ہتھاں نال

اکھیاں گال کے کیتا

ترے اٹاں نی چُلھ

گوئے چار تے ہِک چواتی

دُھکھے مینڈے نال

ساری راتی

لُونے آلا وارا

ہِک پرانی لُونکی

جس نے خانیاں اندر

ہر دل، رتیاں مرچاں، لُون تے ثابت دھنیا

تھوڑا تھوڑا ہجے بھی اَیہہ

اے وے مینڈ اگل وڑ ویا

وت بھی

جتھے ونجناں ہووے

باہروں جندرا ماریں

چور تے ڈاکو کوئی نئیں آونا

سَنھ کسے نئیں لاونی

اپنا آپ بچاونا، اپنے کولوں

O

توقیر چغتائی

(پچھان صفحہ ۱۱۰)

میں پہاڑے چوں نہر نہیں کڈھنی
کھٹ کے راہ کڈھیساں
اوہ نہ ملاتاں سِر نہیں بھنّا
اگلا پہاڑ کھٹیساں
سِدھا ویہڑے نے وچ ونج کے
چِٹی گل کریساں
جے اُس کوئی جواب نہ دِتا
وت ہک پہاڑ بھنیساں

O

بو کے کڈھ کڈھ بُڈھے تھکی گئے
وت بی مُشک نہ مُکی
اس پھیرے تاں
کتا کڈھ کے باہر سٹیساں
گندی کھوہی پاک کریساں

ملک نذیر سانول

ملک سانول ۲۰ اگست ۱۹۶۴ء وچ گلی جاگیر تحصیل فتح جنگ وچ جمے۔ پرائمری گلی جاگیر، اٹھویں تک ملال ہائی سکول تے میٹرک ایلیٹ ہائی سکول مورگاہ چوں پاس کیتی اس توں بعد گورڈن کالج راول پنڈی وچ داخل ہوے جتھے انٹر تک پڑھا۔

۱۹۸۵ء وچ اورینٹ پیٹرولیم وچ ملازم ہوئے جتھے ہن تک اپنی نوکری پوری پئے کرنین۔ لکھنے ناں شوق اِنھاں کالج نے زمانے توں ڈاکٹر مرزا حامد بیگ نی شفقت نال ہویا۔ علاقائی لہجے گھیبی وچ ۱۹۸۵ء توں شعر آکھنا شروع کیتا۔ ''حلقہ ارباب ذوق'' کھوڑ تے فتح جنگ نی ادبی تنظیماں نے رکن ون۔ اس توں علاوہ ہیومن رائیٹس آبزور، رائٹر کونسل کوٹ سلطان نے رکن بی رئین۔

۲۰۰۱ء وچ شاعری نی کتاب '' عملاں اٹی'' چھپی۔ علاقائی لہجے گھیبی وچ شاعری نی ہک ہور کتاب ''سریاں نی خشبو'' نے نائیں نال چھپنے آسے تیار اے۔ علاقہ گھیب نی تاریخ ادب تے ثقافت تے بہوں عرصے توں کم پئے کرنین اس کتاب ناناں اِنھاں پہلوں کھیری مورت نی پٹی نے تاریخ پاروں ''چورگلی'' رکھا ہیا برے ہن ای کتاب بہوں جلدی ''گھیب وسیب'' نے نائیں نال چھپنے آلی اے۔ گھیبی بولی نی ایس جُڑت تے خدمت آں ویکھ کے علاقے نے دُوئے شاعراں وچ بی مقامی بولی گھیبی آلے پاسے دھیان ہویا۔

لوکو میںنڈی ہک گل منھو
میںنڈے موئیاں پیر نانہہ بنھو

نساں بی تے کدھر ویساں
کھجوں بھاریاں پڑیاں چیساں

ٹک ٹک پا کے من مونہہ کیتی
اُچی ڈھیری کَنج ہٹیساں

نا نہہ کوئی بوہا نانہہ ای باری
کوئی نانہہ سانویں شکل پیاری

جے کرساں کس اَ کرساں
میں موئی نی ہک تاں منھو
میںنڈا موئیاں نانہہ بنھو (۳۳)

O

راول راٹھ

راول راٹھ نا اصل ناں محمد حسین اے۔ ۸ اکتوبر ۱۹۶۴ء چ کوٹ ملیار کیمبل پور اٹک چ جمے ون۔بچپن وچ ای اپنے خاندان نال کراچی چلے گئے ہئے۔اُتھے ای انہاں اپنی پڑھائی نامُڈ لایا تے ۱۹۸۸ء اردو وچ ایم اے کیتا۔

۱۹۸۳ء توں لکھنا شروع کیتا۔۱۹۸۷ء وچ جانن نے نائیں نال ادبی لڑی شروع کیتی۔کراچی توں ای ہک ہفتہ وار اخبار شروع کیتا جس وچ کالم بی لکھے۔بعد چوں اِنھاں کالماں واں ۱۹۹۶ء چ کتابی شکل دِتی۔

۲۰۰۰ء چ ''کدمُکسن چھٹیاں قہر دیاں'' نے نائیں نال پنجابی شاعری نی کتاب لاہور توں چھپی۔۲۰۰۲ء چ لندن چ ہون والی عالمی کانفرس وچ شرکت کیتی۔۲۰۰۴ء چ ورک ویزے تے لندن چلے گئے جتھے ہفتہ وار پنجابی اخبار ''اواز قوم'' چ ۲۰۱۲ء تک کم کیتا۔پہلے اس نے سب ایڈیٹر تے وت دو سال ایڈیٹر رہئے۔

۲۰۱۶ء چ شاعری نی پہلی کتاب کجھ اضافے نال دوبارہ چھپی۔جنوری ۲۰۱۹ء چ شاعری نی دوئی کتاب ''کعبہ من نے اندر'' پنجابی مرکز لاہور توں چھپی۔

پچھاں مُڑ کے تکیا اج میں\
کجھ نہ دِسے\
ویہڑے نے وچ کِھلرے بھانڈے\
چُلھی وچ اے ٹھڈی چھائی\
رب جانے کہیں ڈِھنگر ساڑے\
یا ساڑ گئے نے ہڈیاں\
کجھ وی تے نئیں لکھیا کتھے

11

نہ ای چھپرے نی کانس وچ
نہ ای یار پساری اندر
کہیں پاسے کوئی چھٹی لبھے
نہ ای لکھی ہک لکیر
کدھی نے بَنیرے اُتے
ہر ہک پاسے
باندر بیٹھے
کھِڑ کھِڑ کر کے
ہسنے پئے ون
جاکت بیٹھے رونے پئے ون
بابے سارے لہو وچ لبڑے
کپڑے بیٹھے دھونے پئے ون
راول ہوری بھار ہکلا
ڈھونے پئے ون

O

ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد

ارشد محمود ناشاد یکم جنوری ۱۹۷۰ء آں اصغر علی نے گھار پنڈی گھیب نے ہک گراں ڈومیال وچ اکھ کھولی۔ ۱۹۸۶ء وچ میٹرک ایف جی پبلک ہائی سکول اٹک چوں پاس کیتی۔ ایس توں بعد گورنمنٹ کالج اٹک وچ ڈاخل ہوئے جتھوں ۱۹۸۸ء وچ ایف اے تے ۱۹۹۱ء وچ بی اے نا امتحان پاس کیتا۔ ۱۹۹۳ وچ پنجاب یونی ورسٹی توں ایم اے اردو نی ڈگری حاصل کیتی۔

۱۹۹۴ء وچ استاد نے طور تے اورینٹل ڈگری کالج توں نوکری شروع کیتی۔ نوکری نال تعلیم ناں سلسلہ بی جاری رکھا۔ ۱۹۹۵ء وچ ایم اے پنجابی اسی یونی ورسٹی توں کیتی۔ ہک سال گوجرانوالہ وچ پڑھان توں بعد گورنمنٹ کامرس کالج اٹک وچ آ گئے اتھے اِنھاں طالب علماں وچ ادب نی لگن پیدا کرنے آسے کالج میگزین ''امکان'' جاری کیتا جس نے اُن پہلے مدیر رہئے۔

۲۰۰۶ء وچ پنجاب یونی ورسٹی توں پی ایچ ڈی نی ڈگری آسے ''اردو غزل کا تکنیکی، ہیتی اور عروضی سفر'' نے موضوع تے مقالہ لکھا۔ ڈاکٹریٹ کرن توں بعد ۲۰۰۷ء وچ کامرس کالج اٹک توں علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی نے شعبہء اردو وچ پونہچ گئے جتھے ہن تک اپنی ڈیوٹی انجام پئے دیندین۔

ادبی سفر نی شروعات شاعری توں کیتی اِنھاں نے استاد مرحوم اصغر بریلوی تے نذر صابری نیں۔ ماہر علم عروض ہون نال تحقیق وچ عالمگیر شہرت حاصل کیتی۔ پنجابی ادبی سنگت اٹک تے سرمد اکادمی اِنھاں نے اشاعتی ادارے ہن جس نے نائیں تلے کئی کتاباں چھاپیاں۔ ملکی سطح توں ہٹ کے اِنھاں نیاں اپنے ضلع آسے بہوں ادبی خدمات ہن۔ اردو شاعری تے تحقیق توں علاوہ پنجابی وچ بی لکھنین مقامی بولی نے گھیبی لہجے نے مقبول شاعر

ہن ۔مختلف موضوعات اُتے اردو تے پنجابی نیاں بہوں ساریاں کتاباں چھپ چکیاں ہن

اُڈیک

وِن(۳۴)

کالک رنگی تے بدرُوپی
دل نی تختی
جس نے اُتے
کانی وگی
حرصاں آلی لوبھاں آلی
ڈِنگ پھڑنگیاں لیکاںپیاں
کوہجیاں کوہجیاں شکلاں بنیاں
کس آں دساں
کس آں آکھاں
کیہجوں دھوواں
کالک رنگی دل نی تختی
گاچی رگڑے
پوچالاوے
سِدھیاں سِدھیاں لیکاں تھکے
سوہنے سوہنے اوکرے پاوے
ہکا الف پڑھاوے(۳۵)

O

منزلاں توں دُوراڈیاں لوکاں نا کبت

صدیاں تے زمانیاں توں
اسی اپنیاں وڈّوڈیریاں نے
کھُریاں نا کھُرا میچ کے
ڈِنگ پھرِنگیاں راہواں اُتے ٹُرنے رہے آں
کچیاں تے کُساہریاں جائیاں نے دھکے دھوڑے کھاکے
اپنا جھٹ لگھینے رہے آں
برے ہجے تائیں اَڈا پینڈا مکیا نہیں
جیوں
کھوہے نے چوگردے پھرنے، اکھیاں بدّھے
داندنے ناں پینڈا اگھٹ نہیں تھینا
ویلا ہنجے ای لگھنا رہنا آ
ہکی کھوہے نے چوگردے بھونیاں بھونیاں (۳۶)

O

وٹّر

دل نا کُھلا ڈُلھا کھیتر
جے وترے وچ ہووے
سدھراں نیاں گنڈلاں پُھٹّن
ہاڈاں سِٹے کڈھن
آساں نے پُھل کھڑ کھڑ ہسن
میریاں اُتے ہالی وَسن (۳۷)

O

چھیکڑ

چار چُھپیرے بھانبڑ بلنے
اندر تپن تندور
ہاڈاں نا رُکھ سڑ سُک گیا
نواں نہ لتھا بُور
خلقت ڈُھک ڈُھک نیڑے ہوئی
ماہیا اکھیوں دُور
ویلے نی چکی وچ پس کے
سُفنے چورم چُور (۳۸)

O

شازیہ اکبر

اِنھاں نی جم پل اٹک نی تحصیل فتح جنگ نی اے۔ ۲۳ مئی ۱۹۷۵ء چ محمد اکبر نے گھار اکھ کھولی۔ فتح جنگ نے ہک پرائمری سکول چ پنجویں تک پڑھا۔ میٹرک ۱۹۹۰ء چ گرلز ہائی سکول فتح جنگ توں کیتی۔ اس توں بعد گورنمنٹ گرلز کالج فتح جنگ توں ۱۹۹۲ء چ ایف اے تے ۱۹۹۶ء چ بی اے کیتا۔ ۲۰۰۰ء چ پنجاب یونی ورسٹی توں ایم اے۔ ۲۰۰۸ء چ ایم ایڈ تے ۲۰۱۷ء چ ''عصمت چغتائی اور ممتاز شریں کے افسانوں میں تصورِ عورت'' نے موضوع تے مقالہ لکھ کے نمل یونی ورسٹی اسلام آباد توں ایم فل اردو کیتا۔ ہن نمل یونی ورسٹی ای توں ''نسائی زبان و محاورہ'' نے موضوع تے پی ایچ ڈی پئے کرنے ون۔ نوکری نی ابتدا ۱۹۹۷ء چ پرائمری سکول توں انگریزی نی استانی نے طور تے کیتی۔ ۲۰۰۷ء چ سکینڈری سکول ٹیچر رئین، ۲۰۰۸ء چ سبجیکٹ سپیشلسٹ نے طور تے کوٹ فتح خان پڑھایا۔ ۲۰۱۳ء سینئر سبجیکٹ سپیشلسٹ گورنمنٹ ٹیچنگ ٹریننگ کالج اسلام آباد چلے گئے۔

شاعری نا شوق سکول نے زمانے توں ہیا۔ جدوں کالج چ گئے تاں کالج نے رسالے چ لکھنا شروع کیتا نالے کالج نے مشاعراں چ بی حصہ گھِدا۔ اردو تے پنجابی وچ شعر آکھنے ون۔ اپنی مقامی بولی گھیبی چ نظماں تے ماہیے اِنھاں نی شاعری نا اثاثہ وے۔ شاعری نے نال کھیڈاں نال بھی دلچسپی رئی جس نی وجہ توں کالج نی کھیڈاں چ کئی انعام جتے۔

انڈ

پانی ترونکاں
ویہڑے نے وچ منجیاں ڈاہواں
ٹُولی اُتے پھُل سجاواں
سُرمہ لیکاں
سیس نواواں
نالے چِٹا چولا پاواں
کھوہ تے بھجنی بھجنی جاواں
کھِڑ کھِڑ ہسّاں، ککلی پاواں
ساوے مُنگ نی دالی اُتے
دیسی گھیو نی دھونڑی لاواں
لگ لاواں تندوری تے میں
نالے بانگی کُکڑ کو ہاواں
چُلھے نیڑے رکھ رکھ بھانڈے
رنگلی پیڑھی نال ڈُھکاواں

O

ماہیے

ککراں نیاں پھلیاں نیں
سن کے ماہیے نا

اَساں راہواں ملیاں نیں

O

زمی اُتے پالیکاں
تینڈ یاں یاداں نیں
میں بھاروپئی شیکاں

O

وَٹ پائیاں ں باتاں نیں
دیوے بال دیو
عیداں شبراتاں نیں

O

باری نیاں درزاں نیں
ایہہ دُکھ نئیں سجرے
ایہہ ڈُونگیاں مرضاں نیں

O

تندوری اگ لاواں
تونڈی منگالی تے
میں بیٹھی لگ لاواں

O

عرفان راجہ

اصل ناں محمد عرفان اے ۱۹۸۰ء چ محمد داؤد نے گھار کھوڑ چ جمے ۔ اِنھاں میٹرک تک تعلیم حاصل کیتی ۔ اردو چ کہانیاں لکھنے نے نال پنجابی چ شعر بی آکھنے ون ۔ اپنی مقامی بولی گھیبی نے بہوں ہچھے شاعراُن ۔ ۲۰۰۴ء چ حلقہ اربابِ ذوق کھوڑ نے رکن بنے ۲۰۰۷ء توں ۲۰۰۱۵ء تک اس تنظیم نے جوائنٹ سیکرٹری رہئے ۲۰۱۵ء توں ہن تک حلقہ اربابِ ذوق نے سیکرٹری ون ۔ ہن تک اِنھاں نی کوئی کتاب تے نئیں چھپی برے اِنھاں نے افسانے تے شاعری کئی ادبی رسالیاں چ چھپنے رہنے ون ۔

غزل

اَسّی نِکے وَڈی بھُکھ
رَولا بَن گئی اَڈی بھُکھ
لَگ جوانی چ اُوکڑ گیا
ڈِنگی کر گئی ہڈی بھُکھ
وَٹے چولہے چاڑے وَئین
نئیں پَئی ہونی ٹھڈّی بھُکھ
سُکیاں ڈِھڈاں نال عرفان
اسّاں رج کے کَڈی بھُکھ

O

غزل

اَڈا دُور گرِاں فقیرا
ڈَھلنی وَینی چھاں فقیرا
سارے وِیکھ کے ہَسنے راہنن
رونے پیۓ آں تاں فقیرا
اندر سَدّر بَھکھنی رَا ہنی
دُھکھنا رَاہنا ہاں فقیرا
جوگی بَنڑ کے پھِرنے پئے آں
مَت کوئی آکھے ہاں فقیرا
کالا کُتا بھوکنا راہنئ
اُڈنے راہِنن کاں فقیرا
اَڈی عرضی، اُس نی مرَضی
اَڈے دَیئوں ہاں فقیرا
سُن عرفانؔ نی اللہ اللہ
اِیہہ سدِھا ناں فقیرا

عقیل ملک

۱۲ مئی ۱۹۸۲ء آں ملک احمد خان نے گھار پنڈی گھیب چ جمے۔میٹرک ۱۹۹۶ء چ پنڈی گھیب توں پاس کیتی۔۱۹۹۸ء چ گورنمنٹ ٹیکنیکل کالج سیٹلائیٹ ٹاؤن راول پنڈی توں ایف اے کیتا۔

۱۹۹۹ء چ سول ڈارفٹ مین ناڈپلومہ گورنمنٹ ٹیکنیکل کالج پنڈی گھیب توں کیتا۔۲۰۰۲ء چ بی اے کرن توں بعد پاک فضائیہ چ نوکر ہو گئے۔

۲۰۰۳ء چ ''کوہاٹ ویوز اینڈ نیوز'' نے ایڈیٹر رئے۔۲۰۰۴ء چ حلقہ اربابِ ذوق نے سیکرٹری رئے۔۲۰۰۵ء جوائنٹ سیکرٹری حلقہ اربابِ ذوق راول پنڈی بنے۔۲۰۰۶ء توں ۲۰۰۸ء جوائنٹ سیکرٹری حلقہ اربابِ ذوق اسلام آباد رئے۔۲۰۱۱ء چ سخنور فورم کراچی نے صدر بنے۔

۲۰۱۲ء توں ۲۰۱۳ء جوائنٹ سکیرٹری حلقہ اربابِ ذوق کراچی کم کیتا۔ ۱۵۔۲۰۱۴ سیکرٹری حلقہ اربابِ ذوق سرگودھا رئے ون۔عالمی ادبی تنظیم کولاچ نے بانی رکن ون۔

۲۰۱۵ء ''زرِخواب'' نے نائیں نال شاعری نی کتاب چھپی۔اردو شاعری نے نال اپنی مقامی بولی گھیبی بی شعر آ کھنے ون۔

غزل

بن بھمیری بھیکنا مینڈے اندر بھکھنی بھاہ
دِلے نی نکی کوٹھڑی میں گھینا اوکھے ساہ

کھیتر کوکاں مارنیاں میں سدھراں سٹیاں کھوہ
فصلے منجی ڈاہونی مینڈا رکھا نال ووا ہ

ہتھی پیری چھالڑے میں وت وی نچ نچ گاں
پا کے عشقی چولڑی مانہہ لدّھی سِدھی راہ

جندڑی پھاتی ٹوکرے میں پھڑکاں کنج عقیل
فلکے لا کے سوتڑا توں دِتا سگوں پھاہ

O

غزل

کھیکھن پٹے تونڈے دل آں رنجھن آسے
ربّا ہن تے لکھ نئی پلے آکھن آسے

ہک گگھّی نے پوٹے وچوں کنڈے نخنتے
سرگھی ویلے نختی آئی اوہ چگن آسے

مُڑ پرتی کے گلاں میندے سرتے پئیاں
جدوی میں چنگیائی کیتی دسن آسے

گڑیاں بالے ہوکے بھر کے چیکاں مارن
تلاں دے کے اتھرو پوجھے ہسن آسے

O

کھانی کار

(چھاچھی لہجہ)

انھا کھوہ

مشتاق عاجز (پچھان صفحہ ۱۰۱)

چوکیدارے نی کتاباں چ اس نا ناں غلام محمد ولد اللہ داد لکھا ویا ہیا برے حویلی چ پیر پاون لگیاں اوہ آپناں بہوں پاک تے بہوں وڈیاں شاناں والا ادھا ناں در شاہیوں باہرای چھوڑ گیا تے ڈیڈھوین چ وڑنیاں ای نرا مرا غلام رہ گیا۔اس سیانپ کیتی نئیں تاں غلام بی نا نہہ رہنا۔غلام محمد توں گھانمڑ بن وینا۔اساں آپنے پیو نا قصہ یاد ہیا جیہڑا پورا ناں گھِدی گھِدی حویلی ونج وڑا ہیا تے وت چوہدری اس کولوں ادھا ناں کھس کے رہئے ادھے آں کوڑی نال داڈو بنا چھوڑا ہیا۔اس حویلی چ کوئی بی کمی تے کاما سدھے تے ثبوتے نائیں والا نئیں ہیا۔کوئی قوبا ہیا تے کوئی شنُو،کوئی لاہیا تے کوئی سلُو،کوئی خاقا تے کوئی دادو۔نوکراں نے ناں تے حلیے وگاڑناں چوہدریاں ناجدی پُشتی کم ہیا برے چوہدری مثال اوراں نی عادت بہوں چنگی ہئی۔ایہناں کمیاں جمیاں نیاں دھیاں بھیناں تے زنانیاں نی بہوں عزت کرنے ہئے۔نوکراں کھوہرا اُبراناں تے ویہرویہر پینا برے نوکریانیاں ہس کے بلاناں تے سوہنے سوار کے ناں گھننے۔پھلاں مصلنی آں پھولاں رانی،چنو بھٹھیاری آں چن بی بی،شادو آں شاہزادی تے حسنو آں حسن پری آکھناں۔اوہناں جتنا جتنا ناں سوارناں ایہناں اتنا اتنا اپنا آپ سوارناں تے مچ مچ پیناں۔

حسنو غلام نی ماء تے دادو نی زنانی ہئی۔جناں تریمت دو ہیں،سارے نوکراں نوکرانیاں کولوں نکھڑے وئے تے نتھرے وئے رج کے سوہنے تے سُر تھے۔ہک چوہدری اوراں نا خاص نوکر تے دوئی چوہدرانی اوراں نی خاص نوکریانی۔آپے چوں بی دوہاں نا رج کے مٹھاج ہیا تے ہک سیت بی ہکی دوئے تے وساہ نئیں کرنے ہئے۔دادو حسنو آں آپنے نال حویلی کھڑے تہاڑی ساری اُساں نظری چ رکھے تے نماشاں نال گھن کے

آوئے۔ بہوں سکھی تے خوش باش پئے وسنے ہئے برے بھیڑی نظر کھا گئی۔ دادو چوہدری اوراں نال شکار تے گیا تے رتی دندی توں تلے ونج پیا۔ چوہنبڑاں والی ترڑاں[1] تے لگا۔ سرے نی سٹ گھن گئی تے جاہگاں تے مر گیا۔ جانو تے اسی ناناوں چنو کجھ ہور گل بی اُڈائی برے ڈاکٹری ملاحظہ بی ہویا تے پولیس بی آئی۔ ساریاں ہکا ہی گل متھی ہئی مارا کیں نئیں، دندی توں ڈھے کے قضائیوں مویائے۔ دادو مناں مٹی تلے دبا گیا تے حسنو اجڑ گئی۔ دوئی جمعراتی تک روٹی ٹکڑا چوہدریاں نے گھروں آنا رئیا تے وت ہک دیہاڑے چوہدریانی اوراں حسنو آں حویلی سد بھیجا۔ چلیہے کولوں پہلوں ہی پھوہڑی چائی گئی تے حسنو جاکتے آں نانی کول چھوڑ کے حویلی ونج پوہچی۔ چوہدریانی نے بھراؤ ناویاہ تیار ہیا تے اوہناں پیکے ونجناں ہیا۔ اُن تاں گھرے نی سام سبھال حسنو نے حوالے کر کے پیکے ٹر گئے۔ برے حسنو آں پے وختا گیا۔ دادو نے جینیاں حویلی ویناں تے دیگری نماشاں تک کم کرنا ہور گل ہئی برے ہن دیہوں لتھے تک حویلی چ رہناں بلنی اگی چ چھال مارناں ہیا۔ نانہہ اگے جوگی رہی تے نانہہ پچھے جوگی۔ غلام آں نانکے چھوڑ کے فزری ونجے تے ڈرنی کمنی دیگری نماشان تک کم کرے۔ دیہوں لہوے کے نئیں تے گھرے دئیں نسے۔ شکر نا کلمہ پڑھے تے ویلے نال ای غلام آں گھینی اگلے اندروڑ کے پکے جندرے کنجیاں مار گنے۔ چار پنج دیہاڑے گئی تاں کجھ ڈرجھا کا بی لہہ گیا تے حوصلہ بی ہو گیا جے چوہدریانی ہوری بی مڑنے ای والے ہوسن۔ حسنو چنگے ویلے آں پئی اڈیکنی ہئی تے بھیڑی لکھت کجھ ہور ای پئی آکھنی ہئی۔ ستواں اٹھواں دیہاڑا ہیا نماشاں نی نماز پڑھی گئی برے حسن ونہ مڑی ۔ کفتاں نی نماز بی پڑھی گئی برے حسنو نا کوئی پیا نیوں نئیں۔ ڈھوڈ بھس پئے گئی۔ ہتھوں پچھ ہُتھوں پچھ ہُس نے گھارو یکھ ہس نے گھارو یکھ، لہنے ونج چڑنے ونج بتیاں گھن کے سارا گراں نکل پیا تے فزر ہوئی تاں پتا لگا جے حسنو تاں ان ھے کھوہے چ ڈھٹھی پئی اے ۔ آکھنین

غلام نی دادی بی اسی انھے کھوہے چ ڈھے کے موئی ہئی۔اُساں بی حویلی چ کویلا ہو گیا ہیا۔ایہجوں ای وڈی چوہدریانی اوری آپنے بمار پیوآں مرنائیں تے جیہڑا کمیاں [1] نے گھار جمائیں اس چوہدریاں نی حویلی وینیائی وینائیں۔جمیلاں بی آپنے سرمے سکے تے بہوں راکھویں جند جُسے سمیت حویلی وینا پے گیا۔چوہدری مثال تے بی بی زینت اوری بڈھے ہو گئے ہئے تے ہن حویلی چ انہاں نے پُتر چوہدری جلال تے اوہناں نی نونہہ بی بی زرینہ اوراں ناراج ہیا۔

چوہدری جلال اوری تاں پیوکولوں بی چپہ ودھ ای چنگے نکلے۔جمیلاں جیہجی نھاتی دھوتی وئی حویلی ونجے اوجہجی ہی نھاتی دھوتی وئی گھار آرہوے۔بس بی بی زرینہ اوراں نے اگے پچھے ہونی رہوے تے چوہدری اوراں ناکوئی مزمان آوے تاں سوہنے چجاں وصفاں نال چاہ پانی تے لسی مکھن باہر بھجوا دیوے چوہدری اوراں تاں اس نے ہتھاں نی چاہ چ اوہ لذت آئی جے ہور کینڈھے ہتھاں نی چاہ واں ہتھ ای نانہہ لاؤن۔سیانے آکھنیں سپے نا ڈنگاویا سوتری کولوں بی ڈرنا رہنائے۔جمیلاں دیگری تک نانہہ آوے تاں غلام نے دلے آں ہتھ پے ونجے۔برے غلام جتنا ڈرپوک ہیا جمیلاں اتنی نڈر ہئی۔غلام بھاویں خفا ای ہوسی برے اوہ خوش باش ہئی۔

غلام نے ویاہے آں پنج چھیں سال ہو گئے برے جاکت کڑی کوئی نانہہ ہویا۔جمیلاں تاں کھکھ پرواہ نئیں ہئی برے غلام آں جھورا جیا لگ گیا تے اوہ کجھ خفا خفا جیہا رہن لگ پیا۔غلام نا ودھی وئی داڑھی، پُھنڈے وے والاں تے پیلیاں دنداں نال ہسنا جمیلاں اینویں بی چنگا نئیں لگنا ہیا۔اس شکر کیتا جے اس ہاسے کولوں جان چھٹی۔غلام ہر ویلے مونہہ لڑکائی رکھے تے جمیلاں ہر ویلے ہسنی کھیڈنی تے پُھت پُھت کرنی رہوے۔غلام دیہاڑا دیہاڑا گھٹی گیا تے جمیلاں راتی دیہاڑی کھڑنی گئی۔ہک دیہاڑے

جمیلاں غلام آں دس بیٹھی جے بی بی اوراں نے گھار جاکت کڑی ہونے والاۓ۔ گل دسنیاں اوہ آپ بی دلگیر جئی ہوئی برے غلام آں تاں ایوں لگا جیوں جمیلاں اساں[1] وڈی ساری گاہل کڈھی ہووے۔ اگے وت کدے کدے مشکی صبونیں نال نھا کے دھوتے وۓ چیڑے پا گینا ہیا ہن اس گلوں بی رہ گیا۔

بی بی زرینہ اوراں شہرے نی وڈی اسپتالاں چ داخل ہونا ئیں جتھے دائیاں نا کم ڈاکٹرنیاں کرنیاں۔ اوہناں نیاں شہر وینے نیاں تیاریاں تے غلام نی جان وڑ وڑ کے پئی نکلنی اے۔ پتا نئیں کتنے دیہاڑے لگن اسپتالاں چ۔ چوہدری جلال اوراں تاں کینڈھے ہتھاں نی پکی وئی شے بی نئیں سکھانی۔ چنونی دھی پینو ہچھی خاصی روٹی کٹوی کر گینی اے برے چوہدری اوری تاں۔۔۔ بی بی اوراں داخل کرا کے چوہدری اوری مڑ آۓ اُن۔۔۔ کیہہ بنسی۔۔۔ لگی حویلی، چوہدری اوراں نی ہانڈی روٹی، کویلا تے انھا کھوہ۔ غلام آں دادی نی کہانی تے ماؤنی موت یاد آئی تاں اس نیاں چیکاں نکل گئیاں۔۔۔۔۔ اللہ نا نہہ کرے۔ کدے جمیلاں بی۔۔۔؟ اوہ تاں جینے جوگا نا نہہ رہسی۔ اج پہلا دیہاڑا اۓ چوہدری اوراں نی چاہ روٹی نا۔ جمیلاں نماشاں تک نا نہہ آئی تاں وت؟۔۔۔ برے اوہ مڑ آئی اے۔ جینی جاگنی تے ہسنی کھیڈنی۔ چوکاں نال روپے بی بدھے وئیس ہتھے چ بھُجیاں ویاں بوٹیاں نا بھانڈا بی چایا ویاس۔ غلام کھلیر اں چ ہو گیا۔ دوہاں بھُجیاں ویاں بوٹیاں نال روٹی کھاہدی۔ جمیلاں نا دل کیتا ہئی غلام آں چتاوے جے چوہدری جلال اوراں نا ویاہ پکیری عمراں چ تے غلام نے ویاہے کولوں پچھے ہویاۓ تے اج بی بی زرینہ اوری۔۔۔ برے ڈرے نال چپ رہی۔ اس دسناں کیتا جے ہن اساں بی جاکت کڑی کھڈانے نا بہوں وڈا شوق اے برے برے غلام لپیھ ولھیٹ کے سیں رہیا تے جمیلاں نی رات دلیلاں چ لگھ گئی۔ اج دوا دیہاڑا۔ کلھو کی دیہاڑ، رات تاں خیر خیرانویں لگھ گئی اے۔ پتہ

نہیں اج۔۔۔؟اج وت غلام نے دلے آں دھڑکا لگا ویا ہیا برے جمیلاں تاں اج وت نماشاں نی بانگاں نال آ گئی۔ کلے آر ہسنی کھیڈ نی تے کلے کولوں بہوں خوش۔اج جمیلاں سجرے سجرے پراٹھے تے ککڑے نا لوت آندا تے دوہاں چسکے لالا کے تے رج کے کھاہدا۔روٹی کھانیاں ای غلام لیپھ وکھیٹ گدا برے جمیلاں پتا نئیں کیہڑے ویلے تک بتی نی وٹ اچی کر کے تے شیشے اگے بہہ کے نماں نماں مسکنی تے ہولے ہولے گانی رہی۔"میں نار پٹولے ورگی۔وے مینوں اکھ وی پٹاری وچ رکھ دے۔جھلی جائے نا نہہ۔جھلی جائے نا نہہ جوانی والی رکھ دے۔وے میں نار پٹولے ورگی۔۔۔۔۔"

غلام اجا ستائی پیا ہیا جے جمیلاں اس واسے چاہ بنا کے رکھ چھوڑی تے آپ سویلے ای سویلے حویلی ٹر گئی۔چوہدری اوراں بی تاں ناشتا کرانا ہیانا!۔۔۔جمیلاں نی منجی اتے لگھی شیشہ تے سرخی پوڈر اتے آپنی منجی تلے ٹھڈی چاہ ویکھ کے اوہ حریان بی ہویا تے پرشان بی۔حویلی گیا تاں زینو کولوں پتا لگ گیا جے جمیلاں اتھے ای اے تے چوہدری اوراں واسے ددھ پئی کاڑھنی اے۔دیگری نماشاں تک غلام آں ٹھلہہ آ گی۔جمیلاں ترئے دیہاڑے بی ہسنی ہسنی تے خیر خیرانویں مڑ آئی تاں غلام آں بہوں وڈی خوشی ہوئی۔اج بہوں دیہاڑیاں پچھوں ذرا جیا ہسا غلام نے پیلیاں منداں تے نظر پیئیاں ای مشالاں نی لاٹاں آر بلنی جمیلاں بھڑک کر کے بجھ گئی۔کجھ سوچ کے وت ہسی برے کتھے اوہ غلابی ہوٹھاں تے موتیاں جئے چٹے منداں چوں ڈلہہ ڈلہہ پینا اندرے ناہاسا تے کتھے غلام نا دل خوش کرنے واسے ایہہ پھکا تے بے سوادا بنا وٹی ہاسا۔چوتھا پنجواں ،چھیواں ۔غلام ہک ہک دیہاڑا گننا رہیا تے ست دیہاڑے خیری مہری لگھ گئے۔جمیلاں اُڈ نی اُڈنی دیہوں چڑھے کولوں پہلوں ونجے۔انگ میلا نا نہہ ہووے تے اوہجی نا اوہجی سبھی سہتی وئی پینو زینو اوراں کولوں ذرا چر کیری مڑ آوے۔انگ کیہہ میلا ہونا ہیا۔بھاری سواری کرنی تاں پینو زینو کرنی۔کھوہے

تے پانی بھرن ویناں تا پینو زینو ونیاں، پنڈاں چیڑیاں نیان دھون ونیاں تاں پینو زینو ونیاں۔۔۔۔جمیلاں تاں بس بی بی اوراں نے کے چ رہناں تے لوڑ پوے تاں چوہدری اوراں نی خدمت کرنی۔

اٹھوری ہک لگھی تاں شہروں خوشی نی خبر آ گئی۔چوہدری اوراں نے گھار خدا وارث بھیج دتا ہیا۔اج تاں ساری حویلی ای جمیلاں آر خوشی نال پئی اڈنی ہئی۔باہر قوبے ،شنو،لاہیے،سلو تے خاقے اوراں نے پتر بھتریئے پئے نچنے ہئے تے اندر پھلاں، چنو،شادو تے حسنو اوراں نیاں دھیاں نونہاں ہاں۔باہر بخشے مراشیے نے مزے بنے پئے تے اندر بنی مراثنی نے۔چوہدری جلال اوری باہر وینین تاں اکھیاں نوٹ کے گڈی نوٹاں نی اڈا آنن تے اندر آنن تاں ہکی ہکی نی اکھی چ اکھ پا کے سراں توں نوٹ واری وینین۔جمیلاں نے تاں پیکیاں سوہریاں ساری حیاتی چ اتنے نوٹ نا نہہ ویکھے ہوسن جتنے اج چوہدری جلال اوراں جمیلاں نے سرے توں وار کے ویلاں چ دے چھوڑے۔اس خوشی چ نئیں جے گیا تاں غلام۔چوہدری نی جھولی چ سجرا پھل کھڑا ہیا، برے غلام نے سینے چ کوئی پرانا پھٹ تازہ ہو گیا۔اس نی جمیلاں بی تے اپنی جمیلاں واسے اساں بی جا کتے کڑی نا چرو کناں چاہ ہیا۔لوک حویلی چ نچنے گانے رہے تے اوہ گھار ہکلا بہہ کے رونا کرلانا رہیا۔اس نے دلوں دعا نکلی۔"نیلی چھتری والیا! جیجھوں چوہدری نی جھولی لال پایا ای ایہجوں ای مینڈی جمیلاں بی ہک کھڈوناں چاہ دے۔۔۔" ہک ایوں دل خفا دوآ خوف۔۔کیہڑے ویلے ڈھول ڈھمکا مکسی تے کیہڑے ویلے جمیلاں آسی۔شکرا اے بخشے نا ڈھول وجناں بند ہو یائے۔۔بنی نی ڈوھلکی بی چپ کر گئی اے۔ہن تاں پینو تے زینو آں آیاں بی بہوں سارا ویلا لگھ گیائے۔جمیلاں کیوں نئیں پئی آنی۔سیتی سیتی آں انھے کھوہے نا خیال آوے تے غلام نا دل ڈب ونجے۔برے شکرا اے پینو آ کے دس گئی اے جے لوک

سارے چلے گین۔ جمیلاں ہن کوئی کوئی چلھ تندوری تا سی۔ کجھ اَن پانی پکا سی تے چوہدری اوراں رجا کے آسی۔ اس نا دل کیتا جے اٹھے تے ونج کے جمیلاں حویلیوں گھن آوے برے اس نیاں تاں لتاں چ ساہ ای نئیں ہیا۔ اس پیر پٹا برے پیراں نال جیوں مَنیں مَنیں نیاں تراڑاں بدھیاں ویاں ہیاں۔ حیلہ کرنا ای پیا ہیا جے بوہے نی کھڑک تے کنجی نی شڑنگ ہوئی تے جمیلاں شپ کر کے ویہڑے آوڑی غلام آں سارے دکھ بھل گئے تے کد کے منجی توں اٹھ کھلوتا۔ چوہدری اوراں نوکراں واسے مٹھے تے سلونے چولاں نیاں دیگاں پکوائیاں ہیاں۔ جمیلاں بہوں سارے چول آندے ہئے دوآں رل کے کھاہدے جمیلاں اجا حویلی نی رونقاں نیاں گلاں کرنی پئی ہئی جے غلام سیں گیا۔

چوہدریانی اوری گھار آ گئے تے جمیلاں چوہدری اوراں نی خدمت چھوڑ کے اونہاں نی خدمت تے لگ پئی۔ ہن جمیلاں ویلے نال مڑ آنی ہئی تے غلام بہوں سکھے چ ہیا۔ چوہدری اوراں نا دھیان بی آپنے جمال دئیں ہو گیا تے جمیلاں نا کم لوہکا ہو گیا۔ مہینے ترے چار لگھے تاں جیونی دائی غلام آں خوش خبری سنائی۔ غلام تاں خوشی نال اُڈ پیا۔ نیلی چھتری والے سن گدی ہئی۔ ہن مالمہ ہور ہو گیا۔ غلام خوش تے جمیلاں دلگیر۔ غلام خوشی نال پھُنڈ گیا تے جمیلاں خفگی نال جھونس گئی۔ غلام اساں منجی توں تلے نا نہہ لوہن دیوے۔ جمیلاں کتنے کتنے دیہاڑے حویلی نہ ونجے تے چوہدری اوراں نا سدا بی نا نہہ آوے۔

چوہدری اوراں نا جمال نواں ہک مہیناں نا ہویا تاں جیونی ماؤ نے ہتھاں چ جمیلاں نی دھی جمی۔ چٹی گوری تے موٹی ڈھوٹی۔ گڈی نی گڈی تے ماؤ کولوں ودھ کے سوہنی۔ چوہدری اوراں غلام نے ہتھ گھر وگی گھیو بی بھیجا، ماکھو شکر بی تے کجھ پیسہ ٹکہ بی۔ نال ای آکھ بھیجا جے کڑی نا ناں اوہ آپ آ کے رکھسن۔ وہویں دیہاڑے چوہدری اوری

آ گئے۔ کڑی آں ہتھاں تے چایا تے منجی تے بہہ گئے۔ جمیلاں منجی توں اٹھ کے پیراں چ بہہ گئی برے چوہدری اوراں ہتھوں نپ کے منجی تے بہوا چھوڑی۔ کڑی نیاں اکھیاں ماؤ کولوں بی سوہنیاں تے وڈیاں ہیاں۔ اوہناں کڑی ناناں غزالہ رکھا تے مبارکی دے کے ٹر گئے نال ای آکھ گئے جے جمیلاں نے حویلی آنے نی کوئی لوڑنئیں۔ جمیلاں والا کم ہن شنونی دھی شکیلاں کر کرسی۔

شہرے چ وڈے کالج ناپرنسپل چوہدری اوراں نا سنگی ہیا۔ اوہناں نے گھروں بی کیں اسکولے چ پڑھانے ہیے۔ چھڑے چھانڈ ہئے نانہہ دھیانا پُترا۔ دوئیں ول نوکری تے چلے ونجن تاں گھرے آں جندرا لگ ونجے۔ اوہناں کے واسے صاف سرتھی زنانی لوڑ ہئی تے چوہدری اوراں ایہناں لارالایا ویا ہیا۔ جمیلاں چلیہا نہاتی تاں چوہدری جلال اوراں غلام آں حکم سنایا جمیلاں ایہناں نے گھار گھن ونجے۔ ہتھ بدھے غلام ڈھل ای نانہہ لائی دوے دیہاڑے ای ماؤ دھیوآں چوہدریانی آں ملی تے نانہہ چوہدریانی غزالہ آں ویکھا۔ جمیلاں کوٹھی چ کمرہ مل گیا تے غلام آپنے کوٹھے آں جندرا مار کے چوہدریاں نی کوٹھڑی چ ونج ڈیرا لایا۔ جمیلاں شہر ونج آبادی لائی تے غلام نا دادکا گھار اجڑ گیا۔ جمیلاں نی تنخواہ بی لگ گئی تے چوہدری اوراں بی مہینہ واری بنھ چھوڑی۔ غلام مہینے نے مہینے جمیلاں تے غزالہ واسے خرچہ پٹھہ تے نکا شکا گھن ونجے تے رات دیہاڑ رہ کے مڑ آوے۔ سکھے نی لکھنیاں ڈھل ای کیہڑی لگنی اے۔ اکھینے پھنکارے چ اٹھاہراں سال لگھ گئے۔ ویکھنیاں ای ویکھنیاں غزالہ جوان ہوگئی۔ بارھاں جماعتاں بی پاس کر گئی تے پڑھی گڑھی وئی شہری کڑی بن گئی۔ ایہناں اٹھاراں سالاں چ گراں تاں گرائیں نال رہیا اس نا نکے دادکے گرائیں نا راہ بی نانہہ ویکھا برے ماؤ پیونا گھار ویکھنے واسے لیڑ پائی رکھا۔ جاں پیونال گراں وینے نی ضد کرے تاں ما آکھ چھوڑے ''جس ویلے بی کوئی غمی خوشی ہوئی دھیوآں ضرور کھڑ ساں۔'' پتا

نئیں انہاں اٹھاراں سلاں چ گراں خوشی ہوئی ای نئیں یا ماؤ اس کولوں چھپانی رہی ۔ پیو جاں بی آوے دھی پچھے ابا! گراں کوئی غمی شادی نئیں ہوئی؟ پیو کولوں پہلوں ما آکھ چھوڑے جھلیئے دھیئے! جس دیہاڑے کجھ ہو یا نالے ویساں''

اج پرنسپل صاحب تے بیگم صاحبہ کمال کوٹ وینے پیئن ۔جمیلاں کھڈی چھری نال کوہی وئی ککڑی آر پئی تڑفنی اے۔ کدھر صاحب اوری چھوڑ ای نانہہ ونجن۔غزالہ سہیلیاں نال بزار گئی وئی اے۔اللہ جانے کیہڑے ویلے آسی۔صاحب اوری تاں بہوں ابا ہلین۔غزالہ اندر وڑنی گئی تاں ماؤ آکھا'' دھیئے تر کھ کر۔گراں وینا ئیں۔'' کڑی چڑی ہئی خوشی نال سبھن سبھاون لگ پئی۔اس مسکینی آں کیہہ سہی ہیا جے گراں ماتم ہو یا پیائے، چوہدری جلال اوراں دلے نا دورہ پیا تے اوہ فوت ہوگئین ۔صاحب اوراں جمیلاں آکھا اسی مڑ آواں تسی ماء دھی دیہاں چلے ونجو برے جمیلاں اوہناں نے پیر نپ گدے تے ہتھ جوڑ کے منت کیتی۔'' صاحب جی! مینڈھا تے غزالہ نا ویناں بہوں ضروری اے۔اسی ما دھی انہاں نے نمک خور آں ۔دیدن نانہہ کیئے تاں دیہاڑے قیامت نے چوہدری اوراں کیہہ مونہہ وکھاساں۔'' غزالہ بی آکھا'' میڈم چراں پچھو کوئی غمی شادی نی خبر آئی اے۔اللہ جانے وت کتنے سال گرائیں چ کجھ نانہہ ہووے۔مانہہ پیو نا گھار ویکھنے نا بہوں ل وڈا چاء وے۔اج نانہہ گئیاں تاں وت کون کھڑسی۔بیگم صاحبہ اُساں غزالہ تے بی ترس آ گیا چوہدری اوراں نی نمک حلال نانہہ نوکریانی نا رونا بی نانہہ ویکھ سکی۔ایہناں صاحب اوراں منا گدا تے اس ماؤ دھیو آں بی ناں گھن گئے۔حویلی چ غوغا مچا ویائے۔نیڑے تریڑے نیاں ملکیانیاں بی بی اوراں نال پلنگھاں تے بیٹھیاں ویان تے نوکریانیاں پیراں چ بہہ کے وئین پیاں کرنیاں۔

جمیلاں سدھی منجی کول ونج پوہچی۔اس کھلیاں وین پائے۔اس نے وین ہوراں نوکریانیاں کولوں کجھ وکھرے تے اوپرے ای ہیئے۔جمیلاں نہیوں وین پائے برے دلے

نی بھڑاس نا نہہ کڈسکی۔ ذرا چپ ہوئی تاں غزالہ پچھا'' امی ! ایہہ مینڈھا نا نکا گھارا اے؟ جمیلاں سر ہلا کے دسیا۔نئیں۔جھلی کڑی فٹ پچھا'' ابواوراں نا ئے؟جمیلاں نی چیک نکل گئی تے اس غزالہ آں سینے نال چموڑ گدا۔وت روئی تے رونیاں رونیاں پتا نئیں کیہہ کجھ آکھنی رہی۔غزالہ نا کن اس نے موہنیں نے بہوں نیڑے ہیا برے اس نے پلے کجھ نا نہہ پیا۔جمیلاں رو دھو کے منجی کولوں ہٹی تاں ڈرے نال کم گئی۔چوہدر ہانی اوری بڑ بڑ غزالہ دائیں پئے تکنے ہئے۔غزالہ نیانی گھٹ تے چوہدریانی زیادہ پئی لگنی ہئی۔جمیلاں غزالہ آں بانہوں نپ کے باہرے دئیں چھکا تے ویڑے چوں نکلنے والی کیتی۔ماء دھی ڈیڈھویں چ پوہچیاں کے نئیں تاں ٹھاہ پٹھاہ غزالہ ناہان کہان تے غزالہ آرای سوہنا ہک جوان نڈھا آن مجاہم ہویا۔غلام اس نا چمڑے نا فیشنی بکس چایا ویا نال اے۔اس فٹ زنانی تے دھیوآں دسا۔'' چوہدری جلال اوراں نے صاحبزادے جمال اورین۔ہنی پئے آنین۔شکر اے جنازے آں آن پوہچین۔''غلام گل کرنیاں کرنیاں ہک قدم اگے ودھ کے چوہدری اوراں نے کھبے کھلور ہیا۔جمیلاں جھوکھا کیتا تے غزالہ سلام۔جمیلاں باہر نکلنے واسے دُھوس دتی برے چوہدری جمال تے غلام راہ ڈکی کھلے ہئے۔نکے چوہدری اوراں پیو نی موت بھل گئی۔انہاں غزالہ سرے توں پیراں تک تے وت پیراں توں سرے تک مسکنیاں مسکنیاں ویکھا۔منج ذرا کھبے موڑی تے وت سجے پاسے سرے نا اشارہ کر کے ہولے جیا پچھا'' ایہہ کون اے تے کینڈھی دھی وے۔'' نڈھے نیاں اکھیاں چ چمک ویکھ کے جمیلاں نی اکھیاں اگے،اگے ای ہنیرا جیہا آیا ویا ہیا اے۔جس ویلے غلام چیڑا ہو کے چھاتی تے ہتھ مار کے آکھا'' ایہہ۔۔۔مینڈھی دھی وے چوہدری جی۔۔مینڈھی۔۔تاں جمیلاں ایوں لگا جیوں اساں آپنی دھیو سمیت کمال کوٹ نے انھے کھوہے چ ڈھٹھیاں اٹھارواں سال ہو گئے ہوون۔(۳۹)

پروین ملک

پروین ملک نی جم پل شیں باغ اٹک نی اے اِنھاں ۱۸ اگست ۱۹۴۸ء آں ملک فضل داد نے گھارا کھ کھولی۔ اِنھاں نے ابا جی ڈسٹرکٹ بورڈ اٹک وچ نوکر ہئے تے امی جی اوری مقامی پرائمری سکول وچ استانی لگے وۓ ہئے جتھے نِکیاں جماتاں وچ پروین ملک نی پڑھائی اُنھاں نے چھاویں ہوئی۔ پروین ملک اوری اسی گرائیں نے محول چ وڈے ہوئین۔ اس ویلے ضلع نے گرائیں محول وچ عورتاں نا پڑھائی آلے پاسے بہوں گھٹ رجحان ہیا۔ میٹرک توں پچھے جدوں پروین ملک گورنمنٹ کالج کیمبل پور اٹک وچ داخل ہوئین اس ویلے کالج وچ کڑیاں جاکت اکھٹے پڑھنے ہئے۔ گورنمٹ کالج کیمبل پور وچ بی اے تک پڑھا ۱۹۶۸ء وچ اُنھ لاہور چلے گئے ہئے جتھوں صحافت وچ ایم اے نی ڈگری گھدی۔ کہانی سننے تے سنانے ناں شوق نکی عمراں ہی توں ہیا نالے اسی عمراں اِنھاں بچیاں نے رسالے ''تعلیم و تربیت'' تے ''بچوں کی دنیا'' پڑھنے ناں موقع ملا جس توں کتاباں پڑھنے ناں چسکا پیا، میٹرک تک ابنِ صفی نے ناول تواتر نال پڑھے نیں۔ گورنمنٹ کالج کیمبل پور وچ اِنھاں ناں ادبی شوق اگے ودھا۔ اُن کالج نے رسالے ''مشعل'' نی طالب علم ایڈیٹر بھی رئین تے نالے اس وچ آپے بی لکھنے رئین۔ ۱۹۷۰ء وچ صحافت شروع کیتی پہلوں ''روز نامہ'' ''آزاد'' تے ہفت روزہ ''نصرت'' نی سب اڈیٹر رئین بعد وچ ریڈیو آسے فیچر تے ڈرامے لکھے۔ ۱۹۸۸ء توں ۱۹۹۸ء تک ''پنجاب رُت'' نے نائیں نال کالم لکھے نالے ریڈیو تے پڑھے بی۔ اس توں علاوہ ٹیلی ویژن آسے ''لمیاں واٹاں''، ''کہیہ جاناں میں کون''، ''نکے نکے دکھ''، ''جنج'' تے کئی دُوۓ سکرین پلے لکھے نالے لاہور ٹی وی توں ''لکھاری'' نے نائیں نال ہک پروگرام نی میز بانی بی کیتی۔ پروین ملک ۱۹۷۳ء وچ پریس انفارمیشن ڈیپارٹمنٹ وزارتِ اطلاعات روالپنڈی چ اسسٹنٹ انفارمیشن افسر

رہین۔ ۱۹۸۰ آں ء ہفت روزہ ''پاک جمہوریت'' ڈائریکٹوریٹ فلمز اینڈ پبلیکیشنز، وزارتِ اطلاعات لاہور نیں سب ایڈیٹر ئین بعد چوں اسی رسالے نی اڈیٹر نے طور[1] تے کم کیتا۔ ۱۹۹۲ء وچ پریس انفارمیشن وزارتِ اطلاعات نی ڈپٹی ڈائریکٹر نے عہدے تے رئین ۔ماہ نامہ ''ماہِ نو'' نی چیف اڈیٹر توں علاوہ ۱۹۸۳ء توں ۱۹۸۵ء تک ہک مہینہ وار رسالہ ''پلک'' بی چھاپا۔ ۱۹۹۵ء وچ سارنگ پبلی کیشنز نے نائیں نال اپنا ہک ادارہ بنایا جس نے نائیں تلے ڈھائی سوتوں ودھ کتاباں چھاپیاں نے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ نال جڑ گئے۔ پنجابی ادب وچ اِنھاں نا ہک خاص مقام اے، مقامی بولی کیمبل پوری وچ کہانیاں توں علاوہ اردو زبان وچ ناول لکھے تے ترجمے بھی کیتے۔ پاکستان ٹیلی ویژن نی طرفوں ۱۹۸۸ء وچ ڈرامہ ''نکے نکے دکھ'' تے اِنھاں ریجنل ایوارڈ، پنجابی ادبی سوسائٹی نی طرفوں ریڈیو، ٹی وی آسے لکھنے تے میزبانی اُتے ایوارڈ دتا گیا۔ کہانیاں نی کتاب ''نکے نکے دکھ'' تے مسعود کھدر پوش نی طرفوں بی ایوارڈ دتا گیا۔ (۴۰)

کتاباں:

۱۔ کیہہ جاناں میں کون (کیمبل پوری تے پنجابی کہانیاں) ۱۹۸۴ء

۲۔ نکے نکے دکھ (کہانیاں)

مٹی ناں بت

پروین ملک

سکینہ ۔۔۔۔نی سکینہ۔۔۔۔اٹھ نی کے ویلا ہو گیا۔'' بے بے ایجوں تر پھلاٹ مچایا جے سکینہ تر بھک کے اٹھ بیٹھی۔

''کے ہوئیا۔''اوہ سمجھی پتہ نیئں کوٹھڑی وچوں سپ نکل آئیایا، وچھی کُھل گئی اے تے گائیں نیاں تھناں پے گئی اے۔ پر کجھ بی نیئں ہوئیا ایہا۔ سارے ڈنگر آپنیاں کلیاں تے بدھے وئے ایہے۔ چلیہانی چوں گوڑھا گوڑھا دھواں نکل کے ہولے ہولے اِدھر اُدھر کھلر نا وینا ایہا۔ ملے دیہوں نہیں چڑھا ایہا پر چانناویکھ کے بیری اتوں چڑیاں چڑ چڑ کرنیاں اُڈی وینیاں ایہاں۔ سکینہ واں کوڑجیہی چڑھن لگ پئی۔

''توبہ۔۔۔۔چڑیاں کاں جاگنے نہیں جے بے بے رولا پا دینی اے۔ اٹھ نی سکیناں۔ ایڈا سوہنا خواب پئی ویکھنی ایہی آں سارا بھلا دتاس۔''اوہ اکڑیساں بھنی چیلسانی دئیں ٹر پئی۔

''تدھاں کتنی وار سمجھایا نڈھیاں آر نہ ٹریا کر۔'' بے بے رڑکا چھوڑ کے واز دتی۔''آپنی چاچی دئیں ویکھ کیہجوں جِندگا لیس۔''

''چاچی'' سکینہ دند پیہہ کے ہولے جیہا اتنا آکھ سکی نہیں تاں دل کرنا ایہاس آکھے۔''چاچی نی جِندگا لنے وچ تینڈھا بی بہوں سارا ہتھ اے بے بے۔'' پر اس نی بے بے بہوں جابر ایہی۔ سکینہ تاں سکینہ اس ناں ابا وی بے بے کولوں کن مارنا ایہا۔ اوہ چپنی دھروکنی چلیہانی دئیں چلی گئی۔ چاچی چلہی کول بیٹھی پھوکاں مار مار کے اگ بالنے نی کوشش کرنی پئی ایہی۔

''ہٹ چاچی! تینڈے کولوں اگ نہیں بل سکنی۔ میں بالنی آں۔'' سکینہ دو ترے پھوکاں ماریاں تے گوھیاں تے لکڑیاں وچوں بھڑک کر کے المبا نکل پیا۔''تکا ای

چاچی ۔اگ ایہجوں بلنی اے۔کدے ٹھڈیاں ساہواں نال بی اگ بلی اے"۔

"ہاں سچ آکھنی ایں پر۔۔۔۔۔۔چاچی وت ہک اساس بھریا۔ ہلا ونج توں منہ ہتھ دھوکے آ۔ میں تینڈ ھے آستے روٹی پکانی آں"۔سکینہ گھڑے وچوں پانی گھن کے کھرے تے آبیٹھی۔دوروں کدھروں ڈھول وجنے نی واز آنی پئی ایہی شید کوئی جنج چڑھن لگی اے تے وت سکینہ واں پتہ نہیں کیوں ہک پرانی گل یاد آگئی۔ایہجوں ای واجیاں گاجیاں نال اس نے چاچے ناں ویاہ ہوئیا ایہا۔اوہ گوٹے آلے کپڑے پا کے جنجاں نال گئی ایہی۔جدوں ووہٹی گھر آگئی تاں سکینہ نی بے بے بسم اللہ کر کے اس ناں گُنھڈ چائیا تے آسے پاسے بیٹھیاں زنانیاں واں ایہجوں لگا جے بجلی جیہی چمک گئی اے۔ووہٹی بی سوہنی ایہی تے اس ناناں بی ماؤ چُن کے رکھا ایہا۔چانی۔۔۔تھوڑی ڈِھل تاں ساریاں اُبرا ای نہ سکیاں۔اخیر ہکی زنانی نی واز نکلی۔"اللہ ہسنا وسنا رکھس۔ووہٹی تے چنے ناں ٹوٹا وے"۔

"آمین"سکینہ نی بے بے جواب دتا۔اس توں بعد ساریاں زنانیاں واری واری سلامیاں دیناں گیئاں پر سکینہ دور بیٹھی ہک سار چاچی دئیں ویکھی گئی۔"سکینہ روٹی پک گئی آ"۔چاچی نی واز آئی تاں سکینہ ناں تراہ جیہا نکل گیا۔اوہ ترکھی ترکھی موہنیں تے پانی ناچھٹا مار کے چاچی کول ونج بیٹھی، پر چاچی کول اجھنا کوئی سوکھا کم نہیں ایہا۔اس نے چیڑے اتنے میلے ہونے ایہے جے تند نہیں دسنی ایہی تے اس نالوں اتنی اوپری جیہی بو آنی ایہی جس ناں نکھیڑا کرنا اوکھا ہو وینا ایہا بئی ایہہ کیہڑی شئی نی بو اے۔سکینہ واں ابت جیہا آگیا تے اوہ روٹی گھن کے باہر منجی تے آبیٹھی۔کوئی دیہاڑے ایہے چاچی جس پاسوں لنگھ وینی ایہی خشبوئیاں نیں ہُلے آنے ایہے۔کدے اوہ گلاب ناں پھل لگنی ایہی تے کدے چمبے ناں بوٹا۔جدوں اوہ ونگاں چھنکانی کوئی کم کرنی پئی ہونی ایہی تاں سکینہ واں اوہ کم بھی سوہنا لگن لگ پینا ایہا۔اوہناں دیہاڑیاں وچ جدوں بی ونگیاری آنی ایہی سکینہ ضد کر کے ونگاں پانی

ایہی تے وت چاچی آرا او ہناں واں چھنکانے نی کوشش کرنی ایہی پر کوئی دو سال ای لگھے ہوسن جے اس پینگھاں ناں لڑا ای ترٹ گیا جس تے سکینہ نہ چاچی پئی جھوٹنی ایہی۔ [1]

چاچا کہیں کے آستے آپنیاں پیراں تے ٹر کے ہسنا کھیڈ نا شہر گیا تے دُوئیاں نے موڈھیاں تے مڑ کے آیا۔ منجی ویکھ کے چاچی ہک دم مٹی نی مورت بن گئی نہ اس ونگاں بھنیاں نہ وال کھولے نہ وین کیتے۔ بس ہوٹھ گُھٹ کے جتھے بیٹھی ایہی بیٹھی رہی۔ گرائیں نیاں زنانیاں بہتیرا اس نے گلے لگ کے روئیاں تے وین کیتے پر اس نیاں اکھیاں اوہجوں ای سُکیاں رہیاں۔ اخیر تھک ہار کے ساریاں ادھر ادھر بہہ رہیاں۔ جس ویلے منجی چائی گئی تاں اوہ ساریاں ہکی دوئے نال گوشیاں وچ گلاں کرن لگ پیاں۔ سکینہ نے کول نیازو نی ماء بیٹھی ایہی آکھن لگی۔ ''جنا کرویسی''۔ سکینہ واں پہلی وار کوڑ چڑھی۔ ''ایہہ کیوں نہیں رونی۔ دو چار اتھر و کیر چھوڑے تاں کے دسے کدے تاں چاچا گھر چرکا مڑے آ تاں بی رون لگ پینی ایہی۔ جے ایہہ رو پوے تاں ایہناں ساریاں نیاں زباناں تاں بند ہو ونجن''۔ سکینہ نے ابے آکے چاچی نیں سرے تے ہتھ رکھا تے اکھیاں پونجھنا باہر چلا گیا۔ وت چاچی ناں وڈا بھرا اندر آیا۔ چاچی نیں پیکے بس بھراؤ ناں دم ای ایہا ہور نہ ما پیو نہ بھین بھرا۔ کوئی بی نہیں ایہا۔ اس آکے چاچی آں بلایا۔ ''چانی'' اوہ ہک دم اٹھی تے اس نے گلے لگ کے ڈھائیں مار مار کے رون لگ پئی اوہ ہکی ساہ آکھنی وینی ہئی۔ ''میں ہن کے کراں۔۔۔ میں ہن کے کراں''۔ بھرا آپ بی رونا پیا ایہا اس نے سرے تے ہتھ پھیر کے آکھن لگا۔ ''دھیے بھینے! کاٹھ نی ہانڈی ہکا وارا گی تے چڑھنی اے۔ جیٹھے تے جٹھانی نی خدمت کریں۔ ہن اوھا تینڈے آپنے نیں''۔ اتنا آکھ کے اوہ بی باہر چلا گیا تے چاچی جتھے کھلتی وینی ایہی اوتھے ای ڈھے پئی۔ سکینہ نیں چاچے آں موئیاں بہوں سارا چر ہو گیا ایہا۔ ہن چاچی کم کار بی کرنی ایہی۔ کھانی پینی بی ایہی۔ پر اس ونگاں لاہ کے رکھ چھوڑیاں

ایہاں تے کوئی ہاسے آئی گل سن کے اگلے دئیں ایجوں ویکھنی ایہی جے اوہ آپ ای شرمندہ ہو وینا ایہاں۔ سکینہ ناں ابا سویلے ناں گھروں گیا کدھرے راتی ویلے مڑ کے آناں[1] ایہا نہیں تاں ساری دیہاڑی باہر ڈھوکاں تے ای رہنا ایہا۔ کیوں جے ہلے نے ڈنگر تے گھوڑیاں باہر ہی ہونے ایہے۔ نالے ترے چار بندے جیہڑے واہی راہی آستے سکینہ اوراں کول نوکر ایہے اوہ بی اوتھے ای ہونے ایہے۔ ساری دیہاڑی کوئی ناں کوئی آناں ویناں ای رہنا ایہا اس واسطے سکینہ نا ابا کدے کدے ای دیہاڑی ویلے گھر آناں ایہا۔ پر ہن کجھ دیہاڑیاں توں سکینہ نے ابے ناں ٹورا پھیرا گھرے دئیں ودھ گیا ایہا۔ پہلوں تاں اس نی بے بے شید کوئی خیال ای نہیں کیتا پر ہکی دیہاڑے پتہ نہیں کیجوں اس نیاں نظراں سکینہ نے ابے نیاں نظراں نے پچھے پچھے ٹرنیاں جتھے اپڑیاں اوتھے چاچی بیٹھی کروشیے نال کجھ بنانی پئی ایہی۔ سکینہ ناں ابا تاں پھرٹر کے باہر نکل گیا۔ پر اس نی بے بے ایجوں اندر باہر پھرن لگ پئی جیجوں اس نی کوئی شے گم گئی ہووے۔ کتنے ای دیہاڑے اوہ ایجوں ای رہی۔ تے وت اندر ای اندر کہیں فیصلے تے پہنچ گئی۔ چاچی جس ویلے آپنیاں چیڑیاں آلا بکسا کھولنی ایہی سکینہ آ کے اس نے کول بہہ رہنی ایہی۔ بکسے وچوں ایڈی سوہنی خشبو آنی ایہی تے رنگ برنگے چیڑے چنگے لگنے ایہے جے سکینہ ناں اوتھوں ہٹنے تے دل نہیں کرنا ایہا۔ اس دیہاڑے بی چاچی بکسا کھول کے سارے چیڑے باہر کڈھے تے وت اوہناں واں چھنڈ چُھنڈ کے بکسے وچ رکھن لگ پئی۔ سکینہ کول ای بیٹھی ایہی۔ چاچی سادا مقیش آلا چیڑا کھولیا۔ ''چاچی! ایہہ چیڑا اتدھ کدے بی نہیں سرے تے کیتا۔''

''ہاں سکینہ!'' چاچی اوہ چیڑا ہتھے وچ گھن کے اس دئیں ویکھی وینی ایہی وت ہولے ہولے اس نے ہتھ سرے دئیں گئے تے چنے نے آس پاس تاریاں گھیرا پا گھدا۔ باہروں پیراں نی واز آئی تے چاچی ہک دم چوراں آر ادھر ادھر تکن لگ پئی۔ سکینہ نی

بے بے کجھ ڈھل بوہے وچ کھلتی رہئی۔ وت آکھن لگی۔ ''سکینہ توں باہر ونج اساں کوئی گل کرنی ایں۔'' چاچی ناں رنگ ہک دم پیلا ہر دل ہو گیا تے اوہ چیڑے ناں ہک پلا مروڑن لگ پئی۔ سکینہ باہر نکل آئی پر اوہ حیران اہی اج بے بے کیہڑی ایجی گل کرنی ایں جیہڑی اس نے سامنے نہیں ہو سکنی۔ اوہ بوہے نال کھلو رہی۔

''چانی !توں مینڈی نکی بھینوں بجاویں توں سمجھیں نہ سمجھیں پر میں تینڈے نالوں وڈی آں۔ مانہہ پتہ وے وختے آلیاں کیجوں مٹی نال مٹی ہونا پینا وے۔۔سائیاں خصماں آلیاں دنیا نہیں بخشنی توں تاں ہوئی بےنصیب۔ جے ہک واری ماڑاناں نکل ونجے تاں بندہ نہ دین جوگا نہ دنیا جوگا۔ مرداں ناں کے وے اوہناں واں تاں بھتیریاں۔۔۔''

''آپا۔۔ہک دم چاچی۔ جیجوں چیک ماری۔'' مانہہ معاف کردے مانہہ معاف کردے۔۔۔ پتہ نہیں اوہ کیڑی گلاں نی معافی پئی منگنی ایہی سکینہ بوہے نی وتھاں چوں جھاتی ماری۔ اس نی بے بے نیاں اکھیاں وچ بی اتھروایہے اوہ اپنیاں پیراں تے ڈھٹھی وئی چاچی آں پئی اٹھانی ایہی۔

''شودھیے ! تینڈی کوئی وختے جوگی عمر تاں نہیں اہی۔ پر اس رب سوہنے نی مرضی۔''

اس دیہاڑے توں بعد چاچی بکسے دئیں نہیں گئی۔ ہولے ہولے سکینہ نے ابے نیں گھرے دئیں پھیرے گھٹن گئے پر ہن اوہ گلاں گلاں تے چاچی آں جھڑک چھوڑناایہا۔ کوئی کم نہ ہویا ہووے اوہ جھٹ آکھنا ایہا۔'' چانی جے ایہہ وئے اس کولوں کم کرایا کرناں ساری دیہاڑی کے کرنی رہنی اے۔'' ہک دوواری سکینہ سنیا اوہ اس نی بے بے آں آکھنا پیا ایہا۔

''اس آں زرا دبا کے رکھا کر، جے کوئی وادھا گھاٹا ہو گیا تاں قیامت آلے دیہاڑے میں بھراؤ آں کے جواب دیساں۔'' تے وت کرنیاں کرنیاں ہوئیا کے جے ودھ'چونے' رڑ کنے توں گھن کے گوہے تھپسنے تک سارے کم چاچی نے حوالے ہو گئے۔ ایجوں اوہ آپے ای ہر ویلے کیں نہ کیں کے وچ رجھی ای رہنی ایہی پر وت بی سکینہ نے ابے نے متھے توں مچڑ

نہیں لہنا ایہا۔سکینہ سوچنی ایہی پتہ نہیں چاچی کولوں کے قصور ہو گیا وے ابا اس نال اتنا خفا رہن لگ پیا۔ پہلوں تاں اوہ اس تے بہوں خوش ایہا آنیاں ویناں اس نے سرے تے ہتھ پھیر کے اساس بھرنا ہونا ایہا پر ہن ۔۔۔ابے نے غصے جیجوں چاچی ناں رہیا کھیا ساہ بی پی گھدا ایہا۔ بولنی تاں اوہ پہلوں بی گھٹ ای ایہی پر ہن اُ کی چپ لگ گئی ایہس ۔ پر سکینہ واں لگنا ایہا اس نے اندر کوئی دھواں جیہا دھکھنا رہنا وے جیہڑا اس آں سرے توں گھن کے پیراں تک جھلوسی وینا ایہا۔کدے کدے سکینہ واں بہوں کوڑ چڑھنی ایہی۔ایہہ چاچی زندگی ایجوں کیوں پئی کٹنی اے جیجوں عمر قید نی سزا بھگتانی پئی اے۔اس ناں کدے دل نئیں کیتا کدے آپنے چیڑیاں گہنیاں واں ہک نظر ویکھ ای گھنے۔بوئی ناں بھبکا جیہا آئیا تے سکینہ آپنیاں خیالاں وچوں باہر نکل آئی، چاچی اس نیں کول کھلتی وئی ایہی۔

''سکینہ تر کھ کر۔اندر ونج کے بہہ رہو۔کدھرے اوہ لوک آنہ ونجن۔'' '' آگئے تاں کیہہ ہوسی۔''
سکینہ انج بے فکری نال بیٹھی وہی ایہی جیجوں اوہ لوک اس آں ویکھنے آستے نئیں پئے آنے۔
''بھیڑی گل اے نا۔اوہ آکھسن کُڑی ایڈی بے شرم ایں جے ساہمنے ای آن بیٹھی اے۔''

''چاچی ہک گل آکھاں؟'' سکینہ ناں دھیان کیں ہوری پاسے ای ایہا۔ چاچی پرشان جیہی ہو گئی۔ یا اللہ اس کُڑی نیاں کناں وچ تاں ہن تک شرنائیاں وجن لگ پینیاں چاہی نیاں ایہان۔ پر ایہہ ایجوں چپ چپیتی بیٹھی اے جیجوں اس سارے معاملے نال اس ناں کوئی واسطہ ای نئیں۔کدھرے کوئی ہور گل تاں نئیں؟ ایہہ سوچ کے اس آں کنبنی جیہی آگئی تے اوہ سکینہ نے کول ای منجی تے بہہ گئی۔

''کے گل اے سکینہ توں ہر ویلے کے سوچنی رہنی ایں۔''

''چاچی توں نہ منیں ما نہہ تینڈھا خیال آنا رہناں وے۔''

''مینڈھا خیال؟'' چاچی حیران رہ گئی۔مینڈھے بارے کے خیال تدھاں آسکنا وے۔''

''چاچی توں سچ مچ اتنی بھولی ایں یا بھولی بنی ایں۔''

''کے مطلب؟''

''تدھاں کجھ پتہ نئیں دنیا تینڈ ھے نال کے کیتا۔ ایہناں تینڈ ے بتے وچوں روح کڈ گدی تے توں ذرا بی نہ بولی۔''

''اللہ نی مرضی ایہجوں ای ایہی سکینہ۔ اس وچ بندے شودھے ناں کیہہ دوش۔''

''ایہہ اللہ نی مرضی نہیں۔ اس نیاں بندیاں نی مرضی ایہی۔ مینڈی بے بے تے ابا تینڈ ھا ویاہ نئیں کر سکنے ایہے؟ جے ایہہ نئیں بی کر سکنے ایہے تاں تدھاں جینیاں بندیاں آرتاں رہن دیون آ۔''

''چپ کر سکینہ۔ تدھاں خدا ناں واسطہ۔'' چاچی نے اتھرو اج ڈُلھ ڈُلھ پئے پینے ایہے۔ سکینہ نی اواز سن کے اس نی بے بے بی کول آن کھلوتی۔

''کیہہ ہوئیا ای نی۔ کیوں رولا پائیا وئیا ای۔'' سکینہ سِر اُچا کر کے بے بے دئیں ویکھا کجھ ڈھل اس نیاں اکھیاں وچ اکھیاں پا کے ویکھنی رہی تے وت بولی۔'' بے بے مانہہ ویکھنے آستے کوئی بی نہ آوے۔ منع کر چھوڑ اوہناں واں۔ ایہہ نہ ہووے اتھے مینڈ ھے بی کوئی جیٹھ تے جٹھانی ہون جیہڑے مانہہ جینیاں جی مار چھوڑن۔''

''کے پئی آکھنی ایں نی۔ اللہ نہ کرے تینڈ ھے تے کوئی وادھا گھاٹا بنے۔'' اس نی بے بے ذرا کم جیہی گئی۔ ''کیوں میں تینڈی دھی آں تاں واسطے۔ ایہہ کینڈی دھی نہیں ایہی۔۔؟ تساں اس نال کے کیتی اے۔''

سکینہ زندگی وچ پہلی واری بے بے نیاں اکھیاں وچ اکھیاں پا کے گل کرنی پئی ایہی تے چاچی آں ایہجوں لگنا پیا ایہا، ایہہ اواز اس نے تنے نی، منے نی ساری زنگالی لاھی کھڑنی اے۔ اس نی روح قطرہ قطرہ کر کے مڑنی آنی اے تے اوہ ہن نرا مٹی نان بت نہیں۔ جینی جاگنی زنانی بنی وینی اے۔(۴۱)

ڈاکٹر مرزا حامد بیگ

اصل ناں حامد حسین اے۔ اِنھاں ناگراں موضع کمالہ وئے جیہڑا ضلع اٹک نے علاقہ چھچھ وچ اے۔ اِنھاں نے ابا جی سندھ نے محکمہ پولیس چ ڈی ایس پی ہئے۔ ماؤنی طرفوں اِنھاں نی لڑی حضرت جی باباائکی نال ونج ملنی اے۔ ڈاکٹر مرزا حامد بیگ ۲۹ اگست ۱۹۴۹ء وچ کراچی وچ جمے۔ پرائمری توں ایف اے تک نی پڑھائی ناں بہوں سارا حصہ اُتھے ہی لگھا اس وچکار اوہ سیالکوٹ تے اپنے علاقے نے گراں شمس آباد وچ ہک سال تک پڑھنے رئین۔ میٹرک ۱۹۶۶ء وچ ڈی سی ہائی سکول نواب شاہ توں کیتی۔ ۱۹۶۸ء وچ اسلامیہ کالج سکھر توں ایف اے پاس کیتی۔ ۱۹۷۱ء وچ گورنمنٹ کالج کیمبل پور اٹک توں بی اے پاس کیتا۔ ۱۹۷۲ء وچ اورینٹل کالج لاہور توں ایم اے نی ڈگری گھدی۔ ۱۹۷۶ء چ ''اردو ادب میں انگریزی سے نثری تراجم'' تے مقالہ لکھ کے پنجاب یونی ورسٹی توں پی ایچ۔ ڈی نی ڈگری گھدی۔ کالج نے زمانے چ بیڈمنٹن کھیڈنے رہئین ۔فلماں ویکھنے ناں شوق نکے ہونیاں نا ہیا اسی شوق اِنھاں فلم انڈسٹری چ پوہچا دیتا، کجھ عرصہ گُل فلم کارپوریشن چ رحیم گُل نے اسسٹنٹ ڈائریکٹر نے طور تے کم کیتا۔ اس توں علاوہ ریڈیو تے ٹی وی آسے لکھاتے نالے اپنے لکھے وئے ڈرامے آں چ ادکاری بی کیتی۔ پڑھائی توں بعد فروری ۱۹۷۴ء توں اکتوبر ۱۹۷۴ء تک پنجاب یونی ورسٹی چ ریسرچ سکالر رہے ۳۰ اکتوبر ۱۹۷۴ء چ اِنھاں واں گورنمنٹ ڈگری کالج وچ لیکچرر نی نوکری مل گئی۔ دسمبر ۱۹۷۶ء وچ اِنھاں نا تبادلہ گارڈن کالج راول پنڈی ہویا۔ ۱۹۸۹ء چ اسسٹنٹ پروفیسر نے طور تے گورنمنٹ کالج سیٹلائٹ ٹاؤن راول پنڈی آ گئے۔ ۱۹۹۲ء وچ گورنمنٹ پوسٹ گریجوئٹ کالج اٹک وچ تبادلہ ہویا چار سال تک اتھے اسسٹنٹ پروفیسر رئے ۱۹۹۸ء چ ایسوسی ایٹ پروفیسر بنے تے اردو ڈیپارٹمنٹ نے ہیڈ بنا دتے

گئے۔جنوری ۱۹۹۸ء چ اسی عہدے تے پوسٹ گریجوئٹ اسلامیہ کالج لاہور چ بدلی ہوئی جتھے بعد چوں پروفیسر تے ہیڈ آف اردو ڈیپارٹمنٹ اگست ۲۰۰۹ء تک اپنا فرض پورا کیتا۔اس توں علاوہ ۱۹۷۴ء توں ہلا تک مختلف وقتاں چ علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی اسلام آباد، گورنمنٹ کالج یونی ورسٹی فیصل آباد، پشاور یونی ورسٹی تے پنجاب یونی ورسٹی لاہور نے ایم فل تے پی ایچ ڈی لیول نے نگران تے خارجی ممتحن رہے رئین۔پاکستان وچ تے پاکستان توں باہر کئیاں ملکاں نے سیمناراں چ ریسرچ سکالر نے طور تے گئین۔ اِنھاں پہلی کہانی تاں لکھی جدوں اوہ ستویں جماتاں چ پڑھنے ہئے۔برے سٹھ نے داہے چ افسانہ نگار نے طور تے ساہمنے آے۔۷۰ نے داہے چ علامتی افسانہ نگار نے طور تے مشہوری ہوئی۔انھاں دوہے علامتی تے تجریدی افسانہ نگاراں کولوں کہانی لکھنے نا اپنا ہک وکھرا وسیب اختیار کیتا جس نی وجہ توں علامتی افسانے وچ اِنھاں نی اپنی ہک وکھری شناخت اے۔اِنھاں نی شخصیت تے کم اُتے پاکستان تے انڈیا نے کئیاں رسالیاں چ نمبر چھپین تے ایم اے ایم فل نے مقالے لکھے گئین۔اِنھاں نی تحقیقی،تنقیدی کم تے افسانے نیاں کتاباں اردو ادب وچ ہک خاص مقام رکھنیاں۔مرزا حامد بیگ مقامی بولی نے پہلے افسانہ نگار اُن جنہاں نے افسانیاں نی پہلی کتاب ''قصّہ کہانی'' ۱۹۸۴ء کیمبل پوری زبان نے چھاچھی لہجے چ چھپی۔

اعزاز تے ایوارڈ:

۱۔سول صدارتی ایوارڈ (تمغہء امتیاز) گورنمنٹ آف پاکستان (۲۰۱۰ء)

۲۔پاکستان رائٹر گلڈ ایوارڈ، چھاچھی ''قصہ کہانی'' (۱۹۸۴ء)

۳۔نیشنل بک کونسل پاکستان ایوارڈ، ''گناہ کی مزدوری'' (۱۹۹۱ء)

۴۔نیشنل بک کونسل پاکستان ایوارڈ، ''مصطفی زیدی کی کہانی'' (۱۹۹۳ء)

قصہ کہانی

ڈاکٹر مرزا حامد بیگ

مکنی گل ای اے کہ میں کدے بی اُدھار گھن کے واپس نہیں کیتا۔ میرا خیال ہیا اُدھار گِھدا ای اس واسے وینا کہ واپس نہ کیتا جُلے۔ میں پچھلے پنجاں سالاں نی بیکاری نے دِناں وچ اتنا اک اُدھار گھن چکاواں کہ واپس کرنے تے آواں تاں اگلے پنج سال بھُکھا بیٹھا رہواں۔ برے اج میں ستاہراں روپیاں نا منی آڈر بھیج کے دو سال پہلوں کھاہدے ہوئے اُدھار کھانے نا بل ادا کرنا چاہناں، صرف ہک بل جس نا کدے کسی نہیں پُچھا۔ برے جس مانہہ ہر ویلے اپُٹھا لٹکائی رکھا ہیا۔

ہن اُس ہوٹلے ناں پتہ مانہہ پوری طرح یاد نہیں رہیا، برے میں ای جاننا کہ ایہہ پیسے اُساں پوہنچ ویسن۔ میرے جیہا بندہ اس نے پیسے نہیں مار سکا تاں ہور کوئی نہیں مار سکنا۔ کُجھ عرصہ پہلوں اس شہر چوں آنیاں آخری دیہاڑے، کاونٹر تے پئے ہوئے رجسٹر تے دستخط کرنیاں، میں اُس نال جھُوٹھا وعدہ کیتا ہیا کہ گھار پوہنچنیاں ای سارے پیسے بھجوا دیساں، تے اُس جواب دتا ہیا۔ اوہ یرا میرے پیسے کدھر نہیں وینے۔ بے غم رہو۔ میرے ہوئے تے آپے پوہنچ ویسن۔ تے میں اس ویلے سوچیا ہیا۔ ''توں بی بے غم رہو۔ میں کدے اُدھار واپس کرنے واسے نہیں گِھدا۔'' برے اج پہلی تنخواہ لبھی اے تاں اوہ یاد آیا اے۔ میں اپُٹھا لٹکیا ہویا اُس ناں پتہ یاد کرناں۔

میں اپنے آپ اَں اج پہلی واری اتنا کمزور پیا ویکھناں میں اس تنخواہ چوں ہک پیسہ بی اُدھار لاہنے چ ضائع نہیں کرنا چاہناں۔ برے کیہ کراں میں بے بس آں تے اوہ پیا آکھنا اے ''یرا میرے پیسے کدھر نہیں وینے۔''

اج تنخواہ گھنے ویلے دستخط کرنیاں مانہہ اُس نے کاؤنٹر تے پئے ہوئے رجسٹر نے

دستخطاں، وت ہک واری سرے نے بھار کر دیتا اے، میں اُس نے ہوٹلے وچ اپنا پہلا دیہاڑا یاد کرناں واں۔ اس دیہاڑے کسی پاسوں روٹی نی درک نہیں ہئی تے میں اس شہر ناں ماتر پُتر ہکی نکی جیہی بند ہٹی نی مُہاٹھاں تے بیٹھا ہویاں اس ہوٹلے نے اندر باہر ہونیاں لوکاں واں پیا ویکھنا ہیاں۔ پتہ نہیں کیہوں تے کِیہ سوچ کے میں بی اندر وڑ گیا ہیاں تے رج کے روٹی کھادی ہئی۔ بعد وچ چاء پی کے آرام نال کاؤنٹر نے کولوں ہو کے باہر نکل آیاں۔ اس بی پچھوں واز نہیں دتی۔ میں پورے ست دیہاڑے روٹی کھانا رہیاں تے اس جنے نے پُترے پرتایا نہیں۔

آخری دیہاڑے میں آپ ای کاؤنٹر تے کھلو گیاں۔ اوہ مانہہ کھلوتا ویکھ کے دوئے پاسے ویکھنے آں لگ پیا۔۔۔ ''میں گھار پوہنچنیاں ای سارے پیسے بھجوا دیساں۔''

''اوہ یرا میرے پیسے کدے آپے پوہنچ ویسن۔''

میں اُتھے ہکی سنگیے نال گل کیتی تاں ہس پیا، آکھن لگا:

''میں تاں ھُد اس پہلوں دسا ای نہیں ہیا کہ غریب نا بال مارا ویسی۔ سچ پُچھیں تاں ویلے بے ویلے میں بی اُتھوں ای پیا کھاناں۔ برے یار لوک اُکھنائے۔ اوہ اپنا کھادا پیتا جدوں چاہوے رکھا گھنے۔

وت اُس مانہہ ہک کہانی سنائی کہ ہوٹلے والے ناہکا پُتر ہیا۔ عُمر ہوسیں کوئی ستاہراں سال۔ بڑا سوہنا۔۔۔۔ اوہ گم گیا۔ پورے پندھراں دیہاڑیاں بعد شہر نے ہکی بند مکانے چوں ہک لاش لبھی، بالکل ننگی۔ شناخت کرنے تے پتہ لگا کہ اسی نا پُتر اے۔ لوکاں ناٹھاٹھاں مارنا سمندر، جس وچ اوہ ہکلا، ہر بندے نے موہنیں دائیں پیا ویکھنا ہیا۔ کسی بندے اس نی اکھی چوں اتھرو کِرنیاں نہیں دیکھا ہکا چُپ۔

رولا پیا۔ پُلس والیاں پُچھ گِچھ کیتی۔ اس ٹوں پُچھا گیا کہ کسی تے شک اُگیا تاں

دس۔اوہ آکھن لگا۔''میری کسی نال دشمنی نہیں، میں کس تے شک کراں؟''

کُجھ لوکاں واں اسی نے ہوٹلے تے کم کرنے والے ہکی بڈھے نوکرے تے شک ہیا ۔برے اس ناہکا جواب ہیا:''میں کس تے شک کراں۔اس بندے تاں میرے پُتر ے آں اپنے ہتھاں وچ کھڈایا اے۔ای اس نے پیو نی جا گھاں اے۔تسی آپ دسو میں اس تے کیجوں شک کراں؟''

گل پرانی ہوگئی تے لوک بُھل بُھلا گئے۔

اوہ نوکر چپ چپ ہون لگا۔ویکھنیاں ویکھنیاں اس نے سِرے نے سارے وال چٹے ہو گئے تے لوکاں چاء دینیاں اس نے ہتھ کمن لگے۔

ہکی دیہاڑے اوہ صبح ہوٹلے تے آیا۔شامیں محلے نیاں بندیاں واں اس نی کوٹھڑی چوں اُس نی لاش لبھی۔اس ہوٹلے نی ای چھری نال اپنی گچی لاسٹی ہئی۔اس موتاں نے گواہ محلے نے نِکے نِکے دو بچے ہئے جینہاں نے سامنے دیہاڑی ویلے اس مرنیاں اقرار کیتا کہ ہوٹلے والے نے پُترے نا قاتل میں ای آں۔

اس گلاں بڑے دیہاڑے ہو گئے نیں۔ویکھ کے دسو میرے سِرے نے وال چٹے تے نہیں پئے ہونے۔میں کمنیاں ہتھاں نال منی آڈر لکھناں۔(۴۲)

لیاقت سیماب

اِنھاں نا اصل ناں لیاقت خان اے۔ ۱۴ اپریل ۱۹۵۵ء واں اٹک نے ہکی گرائیں شکر درہ چ سکندر خان نے گھار جمے ون۔ پنجابی ادب نال اِنھاں نی شروع توں لگت اے اس آسے پنجابی چ ایم اے کیتا تے نالے پنجابی زبان وچ ای لکھن ناں چسکا پیا
۔

۱۹۷۰ توں پنجابی چ پئے لکھنے ون شروع چ شاعری آلے پاسے زور ہیا بعد چوں اپنی مقامی بولی کیمبل پوری چ کہانیاں بھی لکھن لگ پئے۔ اِنھاں نیاں کہانیاں ''سہ ماہی قندیل'' نے گوشے پنجاب رنگ وچ بی چھپیاں۔ گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج اٹک توں لیکچرار اسسٹنٹ ریٹائر ہوئین۔

پنجابی زبان وچ کہانیاں نی کتاب ''کچیاں تنداں'' تے شاعری نی کتاب ''جل بن مچھلی'' بہوں عرصے توں چھاپن ناں ارادہ رکھنین برے ہلہ تک اِنھاں نی کوئی کتاب نہیں چھپی اے۔ کجھ سال پہلوں اپنے گرائیں نے ہک شاعر شیر بہادر پنچھی نی شاعری نی کتاب چھاپی نیں اس توں علاوہ اِنھاں نا کوئی ہور کم ساہمنے نئیں آیا۔ (۴۳)

کچیاں تنداں

لیاقت سیماب

دوروں ڈھولکی نی اواز تے پئی آنی ہئی پر جس ویلے ڈھول گجا تاں اس نی دھمک مینڈے دلے وچ لگی پتہ نئی جے میں مکھن بابے نے پترے نے ویاہے تے وینے واسے کیوں اتنا اُ ابا ہلا تھی پیا۔

ویہڑے وچ نڑیاں تے ساوے پتراں اوتے گرائیں نے سارے لوک سب سیت کے چوکیاں بنا کے اکٹھے وئے ایہے۔ میں بی ہک چوکی نال اج ریا تے روٹی ورتا نے والیاں مینڈھے ساہمنے لوتے ناں طباق تے ٹکرے نی نوکری آ رکھی۔ میں مضمان ای سہی پر وت بی روٹی کھا کے مھراجے آں سلامی دینا بی تاں ضروری ایہا۔ میں پُچھا بئ مھراج کتھے وے۔ تاں ہک بندے مکھن بابے دئیں اشارہ کیتا جیہڑا ڈھولے نے ڈنے تے بربلا کھیڈ نا پیا ایہا۔ مانہہ اوپرا جیہا ویکھ کے اوہ مینڈھے کول آیا تے مانہہ لاڈے نال جالاہ گدا۔ ہک نِکا جیہا جاکت جیہڑا مَسے پنجاں اک سالاں ناں ہوسی ،رتہ چیڑا ولیہٹا وئیا، بانہواں وچ گائیاں ناں چھج ،سرے تے پھُمڑیاں والا سہرا تے ہتھے وچ لوہے نی کھونڈی نپی وئی ایہی جس وچ لوہے نے چھلے پئے چھنکنے ایہے تے ہک ہور بندے نے موہڈیاں تے ایٹھا ویا ایہا۔ مانہہ دسا گیا بئ اے مکھن بابے ناں پُتر باز خان اے تے اسے ناں ای ویاہ اے۔ اتنی نکی جیہی عمراں چ ویاہ، میں حیران تاں ہویاں پر اس ویلے مینڈھی حیرت چُک گئی جدوں اِیہہ گل میں سنی بئ بوہٹی نی عمر تریہہ سال اے۔ مینڈھا منہ کھلا ناں کھلا رہ گیا تے ہور کجھ پچھن جوگا نہ رئیا۔

گل کھُلی بئ بوہٹی پہلوں بی مکھن بابے نی نونہہ ایہی۔ جس ناں ویاہ یاہراں سال پہلوں مکھن بابے نے پُترے سلیم نال ہوئیا ایہا تے ویاہے نے چھ مہینے پچھوں سلیم

تے اس نی ماء دووین ہک حادثے چ مر گئے۔ جوان پُترے نی منجی گھروں نکلی تاں مکھن بابا گوڈیاں بھار ڈھٹھا۔ اس دنیا تے سوائے ہک پُترے نے ہور کو را یہا۔ سلیم ای تاں[1] اس نے بڈھیپے نی ٹیک تے اکھیاں نی لو ا یہا۔

سٹھ سالاں نی عمراں وچ اوہ ایجا سوڑ کیجھوں سہہ سکنا ایہا۔ جوان پُترے نی موتاں ماپیوناں لک تروڑ دینی اے تے ایجا دکھ تاں خدا کالے کافراں بی نہ دیوے۔ مکھن بابے آں سرت آئی اس نی نونہہ حمیداں پواندی اجھ کے اس نیاں تلیاں پئی ملنی ایہی۔ ''سر تاں چاابا'' حمیدہ اساں تسلی دتی ''میں جدوں تائیں جینی آں تینڈ ھے موہڈھے نال موہڈھا لا کے کھلساں تینڈ ھا پُتر بن کے تینڈ ھے نال رہساں۔'' حیمد اں اُساں ڈاہڈی دل بھری بھنائی۔

ہک ویلا آیا جے حمیداں نے ماپیو سوچن لگ پئے بئی دھیاں نی ذات اے جوان جہان کوئی رنڈیپا کیجھوں کٹسی جوانی وچ رنڈیپا تاں جیوں پہاڑے آں دھکا دینا اے۔ برادری نے چار جی اکٹھے تھی کے مکھن بابے کول گئے بئی اوہ حمیداں اس نے ماپیو نال ٹور دیوے۔ اس شوہد ھے ناں کیہڑا وس چلنا ایہا۔ بس سرسٹ کے رون لگ پیا۔ حمیداں چپ چپیتی سر جنوآں تے رکھ کے سنی پئی ایہی۔ دھیاں تاں موئی وئی مچھی ہونیاں نیں، اگی وچ سٹو یا پانیے وچ ایہناں کیہڑا عذر اے۔ دھیاں ماپیو نے گھار ہوون تاں ایہناں نیاں خدمت گار سوہرے گیاں تاں اوہناں نیاں تابعدار، وفا کرنا تاں ایہناں وچ کُٹ کُٹ کے بھرا ہو یا اے جرگے ناں فیصلہ سن کے حمیداں موئی وئی مچھی توں مچھری وئی شیرنی بن گئی اس جنوآں توں سر چایا تے جرگے نے سواں کھل گئی۔

''بھانویں اُتا تھلے تے تھلا اُتے تھی ونجے میں مکھن بابے آں اُکا سٹ کے کیں پاسے نہ ویساں۔'' ایجھوں لگنا پیا ایہا جیجھوں اس نے اندر ڈھاڈی بلنی پئی ہووے اس نیاں

اکھیاں وچوں جیوں اوانڈے پئے نکلنے ہوون۔اپنے پیو نے موہڈیاں تے سر رکھ رو رو کے اس ندیاں نیل چاڑھ دتے رورو کے جدوں دلے نی ہواڑ کسی تھی تے پیونی جھولی [1] وچ سر سٹ دتا تے اپنے پیو آں یاد دیوایا اس ای آکھیا ایہا ئ جتھے اس نی ڈولی پئی وینی اے منجی وی اسے ای گھروں نکلسی تے ہن اوہ اتھے ای جیسی تے اتھے ہی مرسی۔ بھانویں دنیا دوتھی ونجے میں مکھن بابے آں سٹ کے کیں پاسے نہ ویسی۔ جرگے والیاں ناں تراہ نکل گیا ایڈی شرما کل تے چُپ چپیتی کڑی وچ اتنی جرآت کتھوں آگئی اے۔ تے چھیکڑ حمیداں سوہرے نے کول ای رہ گئی۔

ویلا حمیداں تے مکھن نے پھٹاں تے پھاہے رکھنا رئیا تے سلیم ناں پہلا ورہا آ گیا۔اس راتی حمیداں ڈاہڈی کس چڑھی جس نال اس ناں حُبشہ بلن لگ پیا۔مکھن بابے آں ہتھ پیر پے گئے۔اوہ حمیداں ناں سر اپنی جھولی وچ رکھ کے دبانا ریا مکھن جدوں وی پُترے ناں ورھا آوے تاں حمیداں آپنے کول ہجا کے اپنا سوڑ گلاں نال کڈھ چھوڑے پر پانی نی تریہہ دودھے نال تاں نئیں لاہنی ،وت بی اوہ سب کجھ وسار کے حمیداں نے کھاہڑے لگا رہیا تے پترے نے رولے گھٹ تھینے گئے۔۔۔۔۔سیانے آکھنے نیں ہئ زمین نا منہ بہوں ٹھنڈا ہوناوے۔

حمیداں کجھ سُرت آئی اوہ اوکھاں نال اٹھ کے اجھ رئی ''بابا میں تداں کتنی کوچنگی لگنی آں۔'' مکھن دھاڑا دھاڑا کر کے رون لگ پیا'دھیے اے وی کوئی پچھن والی گل اے۔'' اوہ ذرا سنبھلا''مینڈھے بُتے وچ تاں تینڈھے نال ای ساہ اے۔تداں کجھ تھی گیا تاں میں اُکا ہی مک ویساں پر گل کی اے تُد مینڈھے کولوں اے کیوں پچھاوے''حمیداں نی اکھیاں تاڑے لگ گیاں تے ہک واری وت اوہ بے سرت تھی گئی مکھن دوڑ کے پانی نا بٹھل بھر آندا تے حمیداں نے سِرے تلے ٹیک دے کے اُساں کھلا کیتا حمیداں اکھیاں پٹیاں تے

ہکا چھیک لا کے بٹھل بھرا او یا پی گئی" بابا میں تینڈ ھے کول ہک شرط تے رہ سکنی آں" حمیداں نے منہ تے نکی جئی ویسی آ گئی۔ سلیم نے مرن توں پچھوں اج پہلی واری اوہ ذرا جئی ہسی ایہی۔ مکھن آں کوئی ات گت نئیں پئی آنی ایہی بئی حمیداں کی واویلیاں پئی مارنی اے۔" بابا پتہ ای بئی میں کیوں تینڈ ھے کول رہ پئی آں۔" حمیداں ناجھک تھی مکھن نے ساہمنے اجھ رئی تے اس نے جواب دینے کولوں پہلوں ای اُبر پئی" باباتوں ویاہ کر گن" ایہہ سن کے مکھن نے پیراں تھلوں زمی نکل گئی تے اس ناں اُتا ساہ اُتے، تے تھلا ساہ تھلے رہ گیا" حمیداں جھلی تاں نئیں تھی گئی ایں میں کوئی ویائے جوگا آں۔" اس نی گل گلے وچ پھس گئی" پُتر میں تداں کوئی اوکھ سوڑ تاں نئیں دتا تے وت۔۔۔۔"

"وت کجھ بی نئیں بس میں جیہڑی گل متھی وئی اے اوہائی ہوسی۔" حمیداں ہک نویں عزم ناں گل کیتی۔" بابا گل ایہہ وے بئی ایہجوں حیاتی کدوں تائیں گذرسی۔ اللہ نے دیونہہ پھیرویں نئیں۔ جے اللہ تداں کوئی پُتر چا دیوے تاں اساں دوہاں نی حیاتی سکھلی کٹ ونجے۔

مکھن ناتراہ نکل گیا بئی حمیداں جئی بھولی تے شرما کل کڑی چ اتنی جرأت کیہجوں پے گئی تے دوئی گل ایہہ وے بئی میں تاں اچھل بوٹا واں جساں ہن کوئی بوروی نئیں لگ سکنا تریٹھ سالاں ناں بڈھا تاں ہن کھاہڈا ایٹھا تے نالے اس بڈھیپے وچ ماہنہ کور پچھسی الٹا لوکاں نیاں گلاں بن ویسن۔ زمانہ تاں کھوتے نی مثال اے اگوں لنگو تاں چک پانا تے پچھوں لنگوتاں لت مارسی۔ پر حمیداں آپنی این منوا کے رہئی۔

چھُپے کنے مکھن ناں ویاہ تھی گیا۔ اللہ کول کوئی تھوڑ تاں نئیں نالے نیت صاف تے بیڑے پار۔ ہئی بھئی تے ہکا گل پئی تھینی ائی، رہنے سیانے آکھنے نیں بئی دکھ دکھیئے تے سکھ سکھیئے۔ چھیکڑوں مکھن آں حمیداں نی ضداں اگے سر سٹنا پیا تے اچھل بوٹے آں ہک

واری وت بور لگ گیا۔۔۔باز خان نے جمن توں پچھوں حمیداں نی جوانی ناں دریا چھلاں مارن لگ پیا۔اوہ باز خان آں کُھرڑ چا کے کھڈانی رئی۔۔۔پنج سال لنگھ گئے۔۔۔حمیداں نے جبنڑ وچ نویں جئ ترڑ آئی۔اس جھلی کچی تنداں نال ونج جھوٹا کھادا تے پریت نی ایہہ کچی تند پہلے اُلارے نال ای ترٹ گئی۔باز خان نے ویاہے توں کوئی ست سال پچھوں مکھن بابے نیاں اکھیاں نوٹیاں گئیاں۔حمیداں ہک اولی جئ ہاڑ لا کے جینی پئ ائی۔باز خان جدوں اٹھاراں سالاں ناں ہویا تاں حمیداں پنجتالیاں نے گیڑے وچ ونج رئی۔

تقدیر کیں پھرول کے ویکھی، ایہہ تاں انھاں کھوہ اے، اس نے گیڑے وچ لکھاں گئے مُڑ نظر نئیں آئے۔حمیداں وی اسی گیڑے وچ پھس گئی۔

باز خان پر کڈھے تاں اُساں اُڈنے نیں چج بی آ گئے، اس سوچیا بئ بڈھی حمیداں نال اس ناں گزارہ کیہجوں ہوسی۔اخیر اوہ حمیداں تقدیر نے انھے کھوہے وچ دھکا دے کے آپ سجری چھانواں تلے ونج ایٹھا تے پچھے مُڑ کے نئیں ویکھا بئ جس اپنی پہاڑ جئ جوانی اس واسے لکھ کر چھوڑی اوہ کیہڑے پاسے ویسی تے کیہڑے کڈھے لگسی۔حمیداں بہوں ترلے منتاں کیتیاں بئ اس تے ایہہ ظلم نہ کر، پر اس ہک نئیں سنی۔

جس راتی باز خان دُعا بھنائی اس راتی حمیداں منجی نی دون کڈھ کے پھاہ پا کے مر گئی۔اپنیاں ساریاں سدھراں تے چاء جنہاں واسے اپنی ساری جوانی گال سٹی اَیہس اپنے نال ای گھن گئی۔دوئے دیہاڑے سویلاں باز خان نی نویں ووہٹی نی ڈولی پئی آنی ایہی تے اوسے راہے تے حمیداں نی منجی پئی وینی ایہی۔(۴۴)

ڈولی

توقیر چغتائی

(پچھان صفحہ ۱۱۰)

ایجوں لگناوے جیوں بس آ گئی وے۔۔۔۔۔

نئیں اوے جھنیا ایویں دھوڑ جئی اے۔مانہہ لگناوے جیجوں ولو ہنا آیاوے

نئیں نئیں بس ای لگنی وے۔

باہرونج کے کھیڈو!ہٹواوے ونج کے جا کتاں منجی توں لاو۔کیہ ید پائی وئی نے؟

چٹیاں چادراں گندیاں کر چھوڑیاں نے۔جو جمعے جمعراتی ناحرامی اے اتھے

آن وڑاوے۔ایہناں سرہاندیاں نے اچھاڑاں تُساں نی ماں دھوسی؟

یراماما چھوڑ نا سبھ ٹھیک ہو ونجسی۔توں کیوں گھبرا ناویں۔اندرونج کے کڑیاں

آکھ جنج آ گئی اے۔تیاری کر کے رکھن،نالے ہاں سچ روٹی ورتا نے واسے کسے وڈیری

آں ہجاویں۔ای جا کتیاں حرانبڑاں بیرے آپ کھاونجسن تے پانی مزماناں پادیسن۔

مانہہ تاں سمجھ نئیں آنی پئی۔ایڈی وڈی جنج کیجوں سانبھساں؟ یرا تکیا

ونجسی۔میں ایہناں پہلو ای آکھیا ایا بندے اج تھوڑے ای آنیو،میرے کول کیہ

وے؟ کڑی وے یا زمی وچ کے تھوڑا ابہوں جو کجھ بنایاوے۔''

اسلام لیکم!

والیکم سلام

ایہہ کڑی ناپیووے شیر عالم۔خان جی!

ایہناںنیاں دو بساں،چار ٹرک تے دو ویگناں،پنڈی توں اٹک چلنیاں نے۔نالے

وڈا جا کت ولایت ہوناوے۔اساں اج جنج اِنھاں نی گڈی تے آندی اے۔

'' لگھو منجیاں تے بہو، جو جوح جوارا اے میں حاضر کرناں۔بسم اللہ جی

گل سنواوے جا کتو !

ہاں لالہ دس

آپنی بھینوں نی ڈولی تسی آپ چا کے بسّاں کول کھڑیو۔مانہہ چنگا نئیں لگنا جے مینڈی دھیو نی ڈولی کوئی ہور چاوے۔

ہلا لالہ اسی آپ کھڑساں۔

سناؤ بھائی کسی شئے نی کمی تاں نئیں نا؟

نئیں چاچاہن اساں رخصت کر۔اساں بہوں دور ونجناوے۔

توں پلنگھ چاوے۔

توں بسترے۔

توں ٹی وی تے وی سی آر۔

تے تسی پکھے نالے واشنگ مشین۔۔۔

بس پتر ہتھے ڈولی رکھ چھوڑو تے پہلوں سمان بساں چے سٹاؤ۔آپنے جا کت حرامی آکھا ای نئیں سننے، نالے ہنیر ابی ودھنا پیاوے۔

سبھ کجھ رکھ چھوڑا نیں؟

ہاں رکھ چھوڑا وے۔

چنگا پتر اسی ونجنے آں۔

چنگا ونجو رب سوہنے نے حوالے۔

اللہ خیر کرے لالہ، بس بنٹوں تیز پئے چلانے نوں۔

اللہ تساں نی بھینوآں سُکھ دیوے پُتر۔ چلو ایہہ ڈولی چاؤ جے گھار ونجاں۔

ڈولی بھاری کیوں اے؟

اندر میں بیٹھی آں۔

برے کیوں فضیلت؟

تسیں بہوں خُش او جے مانہہ چوکھا سامان دتا نیں تے مینڈے ویرو ! اوہ بہوں خُش نوں جے اُنہاں بہوں سمان لبھ گیا وے۔ پر ونجنیاں ونجنیاں اوہ مانہہ کھڑنا بھُل گئے نوں۔ جے میں بی کوئی بھانڈا شانڈا ہونی تاں مانہہ بی گھن ونجن آ۔ (۴۵)

ارشادعلی

اصل ناں محمد ارشاد اے۔ ۱۵ اگست ۱۹۶۳ء آں محمد یوسف نے گھار شکردہ چ اکھ کھولی۔ پنجویں تک پرائمری سکول شکردہ چ پڑھا وت گورنمنٹ پائیلٹ سکینڈری سکول اٹک شہر چ داخل ہوئے جتھوں ۱۹۷۷ء چ اٹھویں پاس کیتی۔ ۱۹۷۹ء چ گورنمنٹ اسلامیہ سکول اٹک توں میٹرک کیتی۔ اس توں بعد گورنمنٹ کالج اٹک چ داخل ہوئین برے اگے تعلیم جاری نہ رکھ سکے ون۔ بعد چوں نوکری نے دوران علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی توں ۱۹۸۶ء چ ایف اے کیتا۔

۱۹۸۲ء چ پرائمری سکول بسال توں ماسٹرنی نوکری شروع کیتی برے کجھ مہینے بعد ای نوکری چھوڑ کے محکمہ صحت چ ویکسی نیٹر بھرتی ہوگئے۔ ۱۹۸۴ء چ محکمہ بہبودِ آبادی چ ویلفیر اسسٹنٹ نوکر ہوئے۔ شروع چ دیہی فلائی مراکز چ ڈیوٹی دِتی وت اٹک مرکز چ آ گئے ہیئے جتھے ہُن تک ویلفیر اسسٹنٹ نی نوکری انجام پئے دینے ون۔

ادبی سفر شاعری توں شروع کیتا پہلوں ارشاد علی ناشاد نے نائیں نال شاعری چھپی، اِنھاں نی من پسند صنف ہائیکو ہئی۔ بعد چوں افسانے لکھنے شروع کیتے۔ پہلی بیانیہ کہانی ۱۹۸۲ء آں ''نوائے وقت'' چ چھپی وت انھاں نا رجحان علامتی تے تجریدی افسانے دئیں ہویا تے ۱۹۸۴ء چ پہلا علامتی افسانہ ''سہ ماہی ادبیات'' اسلام آباد چ چھپا۔ بعد چوں اِنھاں نے افسانے فنون، ماہِ نو، ارتکاز، قندیل، جمالیات تے مشعل چ چھپنے رہئے۔

کجھ عرصہ ریڈیو پاکستان راول پنڈی تے پشاور آسے پروگرام اناؤنسر تے فیچر رائٹر کم کیتا۔ ہک پروگرام ''جواں سال'' نی میزبانی بی کیتی۔

یکم جولائی ۲۰۰۱ء توں '' روزنامہ اساس'' چ کالم لکھ کے کالم نگاری شروع کیتی۔ بعد چوں روزنامہ جنگ، روزنامہ نوائے وقت، ازکار، اوصاف، جناح ایکسپرس،

روز نامہ کائنات تے ہور کئی اخباراں چ کالم لکھے۔ ۲۰۰۴ء نامہ نگار اٹک ''روز نامہ جنگ'' چ کم شروع کیتا اس توں علاوہ روز نامہ اسلام آسے بی خبراں لکھیاں۔

۱۹۸۹ء چ ادبی تنظیم ایوانِ ادب نی بنیاد رکھی جس نے صدر ہئے۔ ۱۹۹۴ء تک اس تنظیم تنقیدی پروگرام تے مشاعرے کرائے۔ ایوانِ ادب توں علاوہ صدر سول سوسائٹی پاکستان، صدر قلم قافلہ اٹک، نائب صدر تنظیم ادب وثقافت، رکن قندیل ادب اٹک تے کاروانِ قلم اٹک کم کیتا۔ پنجابی ادبی سنگت اٹک، فروغِ نعت اکیڈمی اٹک، ہیومن رائٹس کمیشن پاکستان بی فیئر NEHD، پریس کلب اٹک، پاک ایشاء جرنلسٹس ایسوسی ایشن تے ورلڈ کالمسٹ یونین نے ممبرون۔ (۴۶)

رات جدائی آلی

ارشادعلی

روشنیاں آلا سوہنا ہسنا کھیڈ نا شہر ہن موتاں نی چُپ وچ ولھیٹا پیا۔

باہر گلی وچ کوئی اَتھی وئی اواز چے ہوکا پیا دینا ''چن! میں آناں پیا واں، مینڈا تارا سانبھ کے رکھیں!''

کہانی سنانے آلا آکھنا کہ اوہ بی مگھرے نی ایجی ای ہک لمی ٹھڈی یخ تے ڈرونی رات ہئی۔

اوہ جاننا ہیا جے اُس نی موتاں نا ورنٹ نکلا پیا وئے، روز دیہاڑے کرفیوائے تے بھارے بوٹاں آلے بی اُساں نہ بچا سکسن۔

ہک پاسے اُس وقت نا حاکم اس کولوں بہوں عاجز ہیا تے دوہا اس ظلمیے بادشاہ نے حق چے لکھن توں بی نانہہ کر چھوڑی ہئی تے دوئے پاسے سارے شہر آں مٹھی چے رکھنے آلے بدماشاں نی مرضی نال اخباراں چے لکھن توں بی انکاری ہیا۔

کدے اوہ ایہناں نی مرضی تے لکھے آ تے لکھ پتی بن ونجے آ بر ے اوہ بہوں سوہنیاں لکھتاں نا معمولی جیہا پیسہ گھن کے بس واہ واہ چے گزارا کر گھننا ہیا۔ اوہ کنگلا ایہناں نا آکھا من گھنے آ تے پیسیاں چے پیا کھیڈ نا ہووے آ تے جان بی بچا گھنے آ۔

پر ہن مہلت ناں پانی ویلے نے پلے تلوں لگھ کے بہوں دور ہندشے نے دریائے وچ رُل گیا ہیا۔ ہن اوہ ایہناں نے مزام چڑھ گیا ہیا جیہڑے خنامی ہزاراں لوکاں نا خون کر کے بی نئیں رجے اٹے۔

کجھ ڈِھل زندگی ہکی چنگے بھلے دُھرے نے اُتے چلن لگ پئی ہئی پر اس شہر آں کینڈی نظر لگ گئی اے تے ویکھنیاں ای ویکھنیاں چار چھپرے زبان، نسل تے صوبے نی

خندک جاگ پئی۔

ہکی پاسے حاکم تے دوئے وڈیاں بدماشاں اس نال بھیڑ بدگدا تے اوہ ﷺ پسلی تے ساریاں نال

پڑبن کے کھل رہیا۔ برے کتھوں؟

اس زمی اُتے اس نے کھلونے نی بی جاگھ کوئی نئیں رئی۔

اُساں کدے کوئی غم ہیا تے ایہا ہیا جے جیہڑی آپنا سبھ کجھ سٹ سٹا کے اس نے پچھے آرئی ہئی، اُس ناں تے اس نے ترے سالاں نے جاکتے ناں ہن بنسی۔

برے ہن غمے نال کیہ تھینا ہیا، ویلا تے سِرے اُتے آ ڈھکا ہیا۔ مگھرے نے لمی ٹھڈی تے ڈرونی راتی اس شوہدے نے ہسنے وسنے گھرے وچ قیامت آ گئی اے۔

آ کھنے آلا آ کھنا ہئی سارا شہر ہنیرے وچ ڈُبا پیا ہیا تے راتی ناں انج انج تروڑنے آلی چُپ چڑنگ رتی ہنیری ناں سنیہا پئی دینی اے۔

نکے جئے گھرے نی کوٹھنی نی دھواکھی وئی کداں تے دیوے نے چاننے چے پرچھاویں پئے ہلنے ہئے۔

اوہ بہوں تر کھاتر کھا گوشیاں چے آپنی سنگھسلی زنانی آں اخیرلیاں گلاں پیا آ کھنا ہیا۔

"تک چن اوہ۔ ہمتاں تے حوصلے نال کم گھنے۔ اوہ خنامی مانہہ کیں ویلے بی نپ گھنسن۔ میںنڈے باج اتھوں نکل کے میںنڈے پیو دادے نی وٹیاں نی بنی وئی اس حویلی چے چلی ونجیں جتھے اسی سکھے نی ہک رات بی نہ گزار سکے ہئے۔ اوہ گھار تیںنڈے انتظارے چے راہ پیا تکنا ہوسی۔"

اس نی حریان تے پرشان زنانی کجھ آ کھنا کیتا پر اوہ اس نے ہتھ نپ کے منت کرن لگ پیا۔

''وقت بہوں گھٹ اے شاید کہ میں اج توں باج ان گلاں نہ کر اکاں تے غور نال سن اپنے ضلعے ناں ڈپٹی کمشنر بی لکھن لکھان آلا بندا تے مانہہ چنگی طرحاں[1] نال جاننا۔توں مینڈا ایہہ خط اس کول گھن ونجیں۔تینڈی نوکری ناں بندوبست ہو ویسی۔''

تھر تھر کمنی زنانی نے اس اتھر و پوجن تے آکھن لگا۔

''مینڈے پُترے آں پڑھاویں ضرور جے ای پڑھ لکھ کے آپے آں سیان سکسی۔تعلیم نے نال نال اِساں بہوں اچھا بندا بناویں۔''

اوہ زور لا لا کے آکھن لگ پیا''چیتا رکھیں دوئیاں تے بھار نہ بنے،کدے نوکری نہ ملی تے کینڈے گھار بھانڈے ٹنڈر تے چیڑے دھو گھنے۔بدلے چ تداں تے تینڈ ھے جاکتے آں دو وقتاں ناٹگر ملنا رہسی۔''اے گل آکھنیاں آکھنیاں اس نی ہمت جواب دے گئی ہئی تے اس نیاں اکھیاں چوں اتھروآں نے نیل وگ پئین۔اس بہوں اوکھا جیہا آکھا:''پُترے آں جوان ہونیا نال ای ویاہ ویویں تاں جے مینڈے پیو دادے نی قبراں تے دیوے بلنے رہون۔''

پتہ نئیں اوہ رولے کھولے چ ہور کیہ آکھن لگا ہیا کہ گلی وچ بہوں ساریاں بندیاں نے نسنے بجھنے نال ڈھپ ڈھپ ہون لگ پئی اے۔

اوہ تڑف کے اٹھا، زمی تے پئے نہالچے اُتے ساریاں مصیبتاں بلاواں توں انجان سُتے اوئے مشومے نے متھے تے اخیر لا پیار دتا تے اس نیاں اکھیاں چوں ڈولھنے اتھروآں جاکتے نے موہنیں تے کجھ سمجھاں چ ناں آنے آلیاں گلاں لکھ چھوڑیاں۔

جیوں بوہا کھڑکا اُس اُباہل سباہلے چولے نی لداں نال اتھرو پوجین تے تھر تھر کمنی زنانی نال گوشہ کیتا۔

''میں اِدھروں پچھالی آلے پاسوں نسناں واں اوہ مینڈا پچھا کرسن تے اسی

ویلے توں جا کتے آں گھن کے نکل ونجیں۔''

ہجا ایہہ گل مکی نئیں اے دروازے آں کوئی لتاں تے بندوقاں نال بھنن لگ پیا تے اس زنانی نے موڈھے تے جلدی نال ہتھ رکھ کے آکھا ''وت ملساں'' اس ناں گچ بھرا گیا تے ایہا کجھ آکھ سکا۔

''مینڈا اتارا سانبھ کے رکھیں چن!''

اس توں باج اوہ پچھالی آلی کچی مٹی نی کداں توں چھال مار کے باہر ونج پیا۔

آکھنے آلے آکھنین بئی اس بھاری تے کالی شاہ راتی شہرے نی سڑکاں اُتے موتاں نی پچھ پیری آپنے ملے تے کالے شاہ وال کھول کے بہوں ساری ڈِھل دھمالاں پائی رئی اے۔(۴۷)

عثمان صدیقی

شیخ محمد عثمان صدیقی یکم اپریل ۱۹۶۶ء آں اٹک وچ پیدا ہوئین۔ پیو دادے ناں گراں یاسین اے جیہڑا ضلع اٹک نی تحصیل حضرو چ اے۔ میٹرک ۱۹۸۱ء وچ گورنمنٹ پائلٹ سکینڈری سکول توں کیتا۔ انٹر گورنمنٹ کالج اٹک توں ۱۹۸۳ء چ، بی اے ۱۹۸۵ء وچ ایم اے پنجابی ۱۹۸۷ء وچ بی ایڈ ۱۹۸۷ء وچ، ایم اے معاشیات ۱۹۸۹ء وچ، ایم اے تاریخ ۱۹۹۴ء وچ، ایم ایڈ ۱۹۹۵ء وچ۔ ایم اے اردو ایم فل پاکستانی زباناں جاری اے۔ ۱۹۸۶ء وچ جونیر انگلش سکول ٹیچر توں نوکری شروع کیتی۔ ایس ایس ٹی پنجابی ایڈہاک مئی ۱۹۸۹ء ضلع اٹک۔ فروری ۱۹۹۶ء ایس ایس اکنامکس۔ ۱۹۹۸ء چ گورنمنٹ کالج حضرو چ پنجابی نے لیکچرر۔ ۱۹۹۹ء ایس ایس ٹی اکنامکس شادی خان۔ ۲۰۰۰ء چ ہک واری وت پنجابی لیکچرر نے طور تے حضرو کالج وچ آ گئے۔ ۲۰۱۱ء گورنمنٹ کالج اٹک چ تبادلہ ہویا۔ ۲۰۱۵ء اسسٹنٹ پروفیسر ہوئین اس توں علاوہ پارٹ ٹائم استاد علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی اٹک سینٹر رہئے۔ ۲۰۱۱ء توں ریجنل کوآڈینیٹر علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی اٹک سینٹر رہے۔ ۲۰۱۶ء وچ ڈپٹی ڈائریکٹر کالجز اٹک بنے تے ہن تک اسی عہدے تے کم کرنے پئین۔ ادب ناں چسکا سکول نے زمانے توں پیا۔ اِنھاں نے استاداں وچ پروفیسر انوار الحق، پروفیسر ضیاء الرحمٰن، پروفیسر سلطان علی، ڈاکٹر انعام الحق، ڈاکٹر عبدالعزیز ساحر، ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد شامل ہُن۔ اِنھاں نے مضمون تے نظماں ماہنامہ ''لہراں'' ''پنجابی ادب'' ''سانجھ'' تے رویل وچ چھپنیاں رئیان۔ (۴۸)

کتاباں: ۱۔ سدھراں ناگھار (افسانے چھاچھی بولی) ۲۰۰۵ء ۲۔ پٹیالہ پگڑی پراندہ (۲۰۰۶ء)
۳۔ دعائیاں تے دوائیاں (۲۰۰۷ء) ۴۔ تیرا جیوے کیمبل پور کڑیئے (۲۰۰۶ء)

پیرزو

محمد عثمان صدیقی

ناں تے اس ناجان محمد ہیا برے سارے نکیاں ہونیاں توں ای اساں جانی جانی آکھنے ہئے۔ ہیا بھی اوہ جانی کیوں جے؟ اوہ ہر کسی تے جان دینا ہیا ویلا لنگناں رہیا جانی بھی جوان ہوگیا۔ چار جماعتاں پڑھیاں تے تعلیم نال اس نی جوانی وچ ہور بھی نکھار آ گیا۔ سکول تے کالج وچ اوہ ہر اک ناں جانی ہی رہیا۔ اس نے علاقے وچ اس ویلے بی اے تک نی تعلیم ہئی۔ اس بی اے کیتا تاں اس نی برادری وچ واہ واہ ہوئی کیوں جے اس ویلے بی اے بہوں گھٹ لوک پاس کرنے ہئے۔ بی اے توں بعد اوہ وی ہور جماتیاں وانگن ادھر اودھر نوکری لھبن لگ پیا۔

اساں نانویں گریڈ وچ سکول ماسٹر نی نوکری لبھ گئی اوہ بہوں خُش ہیا برے اوہ ہور پڑھنا چاہنا ہیا۔۔۔ ایس واستے اوہ نال نال پڑھائی وی کرنا رہیا تے نوکری وی۔ دو سالاں بعد بی ایڈ کیتا تاں گریڈ بھی ودھ گیا۔ اس سارے عرصے وچ وی اوہ جھتے جھتے جس جس علاقے تے سکول وچ رہیا لوکاں ناں جانی ای رہیا۔ سوہنی جوانی تے نوکری ہووے تے ویاہ نی دیر نہیں لگنی۔ اس نے ماؤ پیو اس نے ویاہ نے بارے سوچیا تے برادری نی ہک کڑی نال اس ناں ویاہ ہوگیا۔ اس توں بعد اوہ اپنی تریمتی ناں وی جانی بن گیا۔ کئی واری تاں اس نی تریمت اساں ساریاں نے ساہمنے جانی آکھے تاں ساریاں ہور تریمتاں اس نال ہس پینیاں ہیاں۔

اس نی تریمت ایہناں واں ہکا بکا ویکھے۔۔۔ کئی واری پُچھے ''کیوں ۔۔۔۔۔۔ ہسنیاں کیوں او۔'' اوہ پرت کے جواب دیون۔۔۔ ''کجھ نہیں ایویں۔'' ''ایویں کیوں۔۔۔۔۔۔''

''میں کجھ غلط آکھ گئی آں۔۔۔

''نہیں کجھ بھی نہیں۔۔۔۔۔۔بس جانی۔۔۔۔۔۔جانی۔۔۔۔جانی۔۔۔۔''

اوہ شرما کل جئی ہو کے چپ کرونجے۔۔۔۔تاں ہور کڑیاں ہسنے آں لگ پیون۔ویلے نال نال ایس جنے تریمتی ناں پیار ہور ودھنا رہیا، پوری برادری تے علاقے وچ مشہور ہو گیا جے جنا تریمت تاں جانی تے اس نی تریمتی وانگن ہوون۔ جوڑا بہوں پیار محبت نال رہناوے۔کدی کوئی گلا شکوہ نئیں سوشل ہن، ہر کسی نی غمی خُشی تے وینے ہن، ہک جانی نئیں اس نی تریمت بھی اس نال ہکا جئی مل گئی ہئی ہن ہک نی جائی۔ دو جانی بن گئے ہن۔آپسی میل جول نال تاں تسیں آکھ سکنے او۔۔۔۔اہیہ دو جاناں۔۔۔۔۔۔ تے ہک جانی ہن۔۔۔

فیر خدا ناں کرناں کیہ ہویا جے پتہ نئیں دنیا نی باہ پے گئی یا اللہ واں ایہجوں منظور ہیا، یا کجھ ہور۔۔۔۔۔جانی نی تریمیت اچانک اُساں ہمیشاں واسے چھوڑ گئی تے اس جہانے چ چلی گئی جھتوں اج تیکن کوئی نہ مڑیا اے تے نہ ای مڑسی۔جانی نی حالت اس ویلے دیکھنے والی ہئی جیوں دنیا وچ اس ناں ہور تاں کوئی نئیں۔۔۔۔وکھرا وکھرا رہوے کوئی گل نئیں، گپ شپ نئیں، زندہ لاش وانگن ویلا لنگھاناں رہیا۔ ہر کوئی چاہنا ہیا جانی ناں ویاہ ہو ونجے۔ہک سال، دو آ سال بھی لنگھ گیا ہر کسی بہوں وس لائے برے جانی ویاہ واسطے فیر بھی تیار نہ ہویا۔نہ نہ کرنیاں بھی اُساں ماؤ پیو تے بھیناں بھراواں نی منی پے گئی تے اس نے ویاہ نیاں گلاں ہوون لگ پیاں۔جانی نی سس کسی بھی طرحاں تیار نہ ہوئی اس ویاہ نی مخالفت کیتی۔اوہ چاہنی ہئی جے جانی ویاہ نہ کرے! جانی آں ہور کیہ چائی نا ہیا۔۔۔۔اس آکھیا میری سس منسی تاں ویاہ کرساں۔۔۔۔برے اس نی کسی نہ سنی اُساں وڈیاں اگے نمتی ڈھالنی پئی تے اس ناں ویاہ ہو گیا۔

نویں لوک، نواں شہر، تے نواں خاندان، جانی ناں جانن والا کوئی نئیں ہیا برے کجھ ای دیہاڑیاں توں بعد اوہ اوہناں ناں وی جانی بن گیا۔ کیوں جے جانی نی پہلی سس خش نئیں ہئی اس واستے اس خفگی پا گدھی ہئی اس جانی نال بول چال بند کر چھوڑی اس گل ناں جانی آں بہوں دکھ ہیا۔ اوہ چاہنا ہیا کہ مرنے دم تکین اس کولوں کوئی بھی ناراض نہ ہووے برے اس معاملے وچ اوہ کجھ نئیں کر سکنا ہیا۔ اوساں جدوں بھی تے جھتے بھی پہلی سس ملے اوہ اُساں اوہجوں ای دعا سلام کرنا ہیا۔ جہیجوں پہلے کرنا ہیا۔ کجھ ویلے پچھوں اوس نی پہلی سس بی ایہہ جہان چھوڑ گئی سس نے مرنے توں کجھ چر بعد جانی گراں گیا تاں گرائیں نی ہک بڈھی اس کولوں پچھنی اے۔۔۔۔۔ ''پترا توں جانی ایں ناں''

''جی خالہ میں جانی آں۔۔۔''

''ہلا ہلا ٹھیک ایں۔۔۔ پترا۔۔۔۔''

''جی خالہ۔۔۔۔ اس نی ذات ناں کرم اے۔۔۔۔''

''ذرا میرے کول آویں۔۔۔۔ پترا۔۔''

''جی خالہ۔۔۔۔ پترا ذرا ہور نیڑے ہو۔۔۔''

اوہ ہور نیڑے ہویا۔۔۔۔ بہوں گھور گھور کے ویکھن لگ پئی۔۔۔۔ ''کیوں خالہ کیہ گل اے۔۔۔ اتنا غور نال کیوں پئی ویکھنی ایں''

''کوئی گل نہیں پترا۔۔۔۔ بس تدھاں ویکھنی ہیاں''

''نئیں کوئی گل ہے خالہ۔۔۔۔ اج دس کیہ گل اے۔۔۔۔ جانی جے مجبور کیتا تاں خالہ آکھیا''

''پترا گل ای وے جے۔۔۔۔ تیری سسو کولوں اس نے مرنے توں کجھ عرصہ پہلاں میں پچھیا''

''نی سن! توں جانی آں ویاہ کیوں نئیں کرن دینی ہئی ایں۔۔۔اس جواب دتا۔۔۔۔چھوڑ اس گلاں واں میں آکھیا! اوس نی جوانی کیوں برباد کرنے نے پچھے پئی وئی ہئی ایں[1]۔اوہ تیری دھیو نال کتنا پیار کرناں ہیا۔۔۔۔ اس آکھیا۔۔۔بہوں چنگا ہیا۔۔۔۔بنہوں پیار کرنا ہیا۔۔۔فیر۔۔۔۔اوہ رک گئی میں آکھیا۔۔۔۔ بول بولنی کیوں نئیں ایں۔ اوہ بولی۔۔۔

جانی جیہا جواترہ تاں قسمت والیاں واں لبھنا وے۔

فیر۔۔۔۔کیہ کراں اس میری دھیوآں پھلاں وانگن رکھیا ہیا۔۔فیر۔۔۔

اوہجا جواترہ تاں خدا کسی کسی آں نصیب کرنا وے۔اس تے تاں مانہہ کوئی گلہ نئیں۔۔۔۔میری دھیونی ای زندگی اتنی کجھ ہئی۔۔۔۔جانی جیہا جواترہ تاں خداواندے ویلے بنایا اے۔۔

ہلا فیرویاہ کیوں نہیں کرن دینی ہئی ایں اوساں۔جدوں اوہ اتنا چنگا ہیا۔۔۔۔تے توں اس نی حیاتی کیوں برباد کرن تے پئی ہئی ایں۔بولی۔۔۔کیہ کراں اپنے آپ کولوں مجبور ہیاں۔۔۔۔اپنے دلے کولوں مجبور ہیاں۔۔۔ ہلا کہیڑی مجبوری۔۔۔؟

میں جانی آں۔۔۔۔

بول بول۔۔۔۔کیہ گل اے

کسی آں بھی۔۔۔۔کسی بھی قیمت تے۔۔۔۔''پیرزو نہیں کرسکتی ہیاں۔۔۔۔'' (۴۹)

چوپڑیاں تے دودو

سید نصرت بخاری

(پچھان صفحہ ۱۱٦)

ہک گل ہے، اس پوڈرے وچ ضرور کجھ نہ کجھ ایجی چیز ہے جیہڑی انسان آں بہوں ذہین بھڑا چھوڑنی۔تانہیوں ایجیاں اوپریاں گلاں ایہناں پوڈریاں نیاں سننے چ آنیان جے چنگا بھلا سمجھ دار آدمی بھی حریان ہو وینا نالے ایجے ایجے کم کر وینین جیہڑا انواں نرویا بھی نئیں کر سکنا۔ہن ای مینڈے سنگی ایہناں پوڈریاں نے لطیفے سنا سنا کے گین۔۔۔۔اک پیا سنانا ہیا جے ویگنا وچ اک پوڈری بیٹھا ہویا ہیا۔اک کالجی جاکت پچھنس توں جہاز کیجھوں بن گیاں۔پوڈریئے جواب دتا کہ میں بنناتے پائیلٹ ہیا، برے کجھ زیادہ ہی پڑھ گیاں، اس واسے جہاز بن گیاں واں۔اک ہور سنگی سنانا پیا ہیا کہ شیدے پوڈری اس دیہاڑے ایجوں کیتا کباڑیے کول گیا۔اُساں آکھنا: جلدی کر پچھے مینڈا ابا پیا آنا، دوسو روپیا دے تے ایہہ پانی نی موٹر چھپا کے رکھ گن۔گھروں لاہ کے آندی اے۔وادھا گھاٹا وت کر گھنسا۔کباڑیے اس ویلے تے فٹو فٹ دوسو روپیا دے کے اساں چھپا گدا، بعد وچ ویکھا اس تے اُودو اِٹاں ہیاں جنہاں اُتے وان ولیھٹا پیا ہیا۔ہس ہس کے ڈھڈے چے کڑول کھل گئین۔او ویکھو! کتنی وڈی عمر اے اس نی او پیا آنا نے۔اس دیہاڑے حرامیے مینڈے نال کی کیتا۔کالا شاہ رنگ اکھیاں پئیاں نوٹینیاس ہوٹھاں اتے پیپڑی جمی پئیس۔کھلیاں کھلیاں دھکے پیا کھاناوے، برے لکڑ اوہ چائی وائیس جس آں کوئی پہلوان بھی نئی چا سکنا۔پتہ نئیں کا نہہ ہتھ لا ئیاس، مینڈے کول آ کھلا۔آکھنا:

''لکڑ وکاؤ آ۔بالن واسے چاہ گن''۔

اساں ناں بالن مکا پیا ہیا۔بے بے کئی وار آکھ رائی ہئی جے بالن کوئی نئیں۔میں

سوچا چلو اس نال سودا مارنے آں۔

''ای لکڑ کس پیو نی چا آندی آ۔ گندیاں کماں توں ہتھ نہ کنڈیں۔'' میں اس[1] آں اگوں ہو کے پیاں جے لکڑ سستی مل ونجے۔

''تداں کی وے۔ جس نی بھی اے۔۔ تدھ گھننی تے مکا، پیسے کڈ تے چاہ گھن۔ نئیں تے میں اگے وینا پیا واں۔ اساں نے گاہک بہوں نی۔''

لگنا شیدے آں مینڈا انداز چنگا نئیں لگا۔ ایس واسطے بہوں اوکھا ہو کے جواب دتا س۔

''کتنے نی ویچ سیں؟''

''ہزار روپے نی'' ''ایویں پٹھاناں والا ریٹ نہ لا۔ ویچنے نی گل کر''

''ہلا، پٹھاناں والا ریٹ اے تے نہ گھن، ویکھساں کوئی مویاں ناں مال ملاتے تینڈے واسطے گھن آن ساں۔'' اساں نی ایہہ گل سن کے لوک ہس پئین تے مانہہ غصہ آ گیا۔

''تھوڑیاں گلاں کراوئے۔ چوری نا مال بی ایجھوں پیا ویچنا جیوں جاپان توں منگوایا ای۔''

''تدھ بھی تاں ایجا ریٹ لائیا جیوں لکڑ نئیں چھائی پیا ویچنا واں''

''ہلا چھوڑ پھکیاں، دس کتنے نی دیسیں؟''

''توں بھراویں تینڈے نال سودے بازی نئیں ایں۔ پنج سو چاہ دے''

''دوسو بہوں نی؟''

''وت اوہا گل کرنا نا۔ چل ترے سو تے لکڑ چا''

''ہالا ونج نا۔ اساں نے گھار لکڑ سٹ آ، تے وت آکے پیسے چاہ گھن''

''یارا! تداں مینڈے تے اعتبار نئیں، اسی کوئی ٹھگ آں''

''نئیں نئیں، پہلوں اساں نے گھار چھوڑ آ۔ تے وت آ۔ تینڈا کوئی پتا نئیں''

''چلو ایہجوں سئی۔ جیہجوں تینڈی مرضی''

شیدے آں ٹور کے میں اپنی دکان تے آ بیٹھا واں۔ مانہہ پتا اس ڈھل کوئی نئیں لانی۔ چلو آ گیا تے بے بے آں فون کر کے پچھ گھن ساں۔ اس توں بعد پیسے دیسانس۔ او ہا گل ہوئی۔ پنج منٹ بھی نئیں لائیس۔ گولی وانگن آیا۔

''دے یارا پیسے۔ تینڈے گھار لکڑ سٹ آیاں واں'' آنیاں نال شیدے پیسے منگن۔۔۔

''ٹھڈا کھا اوئے۔ پہلو مانہہ گھروں پچھن تے دے ناں''

''اپنی تسلی کر گھن یار۔ اسی پوڈری ضرور آں برے ٹھگ نئیں آں''

میں گھار فون کیتا۔ بے بے او کے نی رپورٹ دتی تے میں ترے سو روپے اس نے ہتھے تے رکھ دتین ''گھن اوئے پیسے تے ایتھوں نس۔ اتوں کوئی آ گیا تے مانہہ بھی منڈا سیں''

''چوپڑیاں ویاں تے دو دو منگنے او''۔ شیدا اوینیاں بڑ بڑ کرنا چلا گیا۔

''اوہناں کولوں چوری نی شے کیوں گھننے او۔ ایہہ نپا گیا تے تسی بھی پھس ویسو۔ تسی لوک اوہناں کولوں ای مال نہ گھنوں تے کی پتا ایہہ باز آ ونجن۔ جتنے مجرم ان ہن اتنے مجرم اسی تسی بھی آں۔'' ملا چاچا دکاناں چ وڑنیاں سار وس پیا۔ ہک تاں اس چاچے آں دانش ور بننے ناں بہوں شوق اے۔ میں سوچا ایس تک تاں گھدا، ہن شامی تک جان چھٹی۔ آنیاں وینیاں نصیتاں لا نا رہسی۔ اساں کون سمجھاوے ایہہ میں نہ گھنا سا تے کوئی

ہور چاہ گھنے آ۔چلو بک بک کرن دیوس۔اساں تاں آپنا رانجھا راضی کرگداناں۔

خیر میں اپنے کمے آں لگ پیاں،شامی ناں ٹائم گاہکاں ناں ٹائم[1] ہو نا وے۔رولے رپے چ بے بے نی کال کئی واری آئی برے مانہہ پتا نئیں لگا۔ذرا رش گھٹ ہویا تے میں ایویں موبیل چا گدا۔ویکھاتے بے بے نیاں کئی کالاں آئی پئی ہیاں۔

''بے بے کی اے۔اتنیاں کالا آیاں پیان،خیر تے ہے وے ناں'' میں گھار فون کرکے پچھا۔

''پتر!بالن ناں کجھ کریں آں ناں۔تداں کل بھی آکھاتے گھُسا گیا ویں''

''بے بے!شیدا جے ہیڈی وڈی لکڑ سٹ گیا وے۔اج گزارا کرو۔کل کائیں آں سدھ کے چرا گھنساں۔''

''پتر شیدا تاں اسے ویلے مڑ کے آیا تے اپنی لکڑ چا کھڑیس۔آکھنا ہیا جے ویرے نال سودا نئیں بناتے لکڑ موڑ دیوو۔''

بے بے تے گل کر کے فون بند کر دتا،برے مینڈا دل آکھنا ہیا جے مل ونجے تے ایہجوں کراں س جیہجوں ہیڑ پئے کھوتے نال ہونی۔(۵۱)

ارشد سیماب ملک

اصل ناں ملک محمد ارشد اے۔ پیو دادے نا تعلق وادی سون سکیسر توں کجھ میل[1] نی دوری تے پیل گرائیں نے ہک اعوان زمیندار خاندان نال اے۔ جنھاں نا گزرے وقتاں چ تے ہن بی گرائیں نی سیاست چ حصہ رئیا۔

ابا جی ملک دوست محمد برطانوی راج وچ فوج چ بھرتی ہوئے۔ دوئی عالمی جنگ وچ برمانے محاز تے جنگ لڑنیاں جاپانی قیدی ہوئے تے ساڈھے ترے سال قید کٹی۔ پاکستان بنن توں بعد محکمہ پولیس چ لاہور توں بھرتی ہوئے۔

۱۹۴۸ء وچ اُنھاں نا تبادلہ کیمبل پور وچ ہویا تے اِتھے اسی شہر چ اباد ہوئے جتھے ۱۵ مارچ ۱۹۶۹ء میں ڈھی جم ہوئی۔ ماؤ نا تعلق اٹک نے ڈھیر گرائیں نے ہک اعوان زمیندار خاندان نال اے۔

۱۹۸۶ء چ میٹرک کیتا بعد وچ کمپیوٹر چ ڈپلومہ کیتا۔ مصوری ناں شوق نکے ہونیاں ناہیا بعد چوں مشہور آرٹسٹ لال جی کول کجھ دیہاڑے لائے۔ گورنمنٹ پائیلٹ سکول نی بیڈمنٹن ٹیم نا حصہ ہئیاں، کجھ عرصہ کالج چ پروفیسر مختیار اعوان تے جمیل رضاء نال بی کھیڈ نا رئیا۔ ۱۹۸۹ء تے ۱۹۹۱ء چ آل اٹک اوپن بیڈمنٹن ٹورنمنٹ نے سنگل تے ڈبل دوئیں ٹائٹل جتے۔

۱۹۹۵ء چ اردو نظماں لکھ کے شاعری شروع کیتی۔ برے جلدی ای افسانہ تے تحقیق آلے پاسے آ گیاں۔ فنون، ادبیات، ماہ نو، روشنائی، مشعل، قندیل تے کجھ ہور رسالیاں چ افسانے تے مضمون چھپنے رئے۔ ۲۰۰۰ء وچ اٹک نی ادبی تنظیم ''قدیل ِادب'' نال جُڑاں۔ ۲۰۰۲ء چ قندیل ادب نا معاون سیکٹریری بنا۔ بعد چوں اسی تنظیم نے رسالے ''قندیل'' نا ایڈیٹر بنا۔ اس رسالے چ لکھنے والے آں وچ ڈاکٹر وزیر آغا، ڈاکٹر

انور سدید، نذر صابری، پروفیسر فتح محمد ملک، ڈاکٹر رشید امجد، منشا یاد، ڈاکٹر مرزا حامد بیگ، محمد اظہار الحق، حمید شاہد، ڈاکٹر ایوب شاہد، ڈاکٹر ناصر عباس نیر، محسن بھوپالی، نثار اکبر آبادی، شبنم بخاری، ڈاکٹر روش ندیم، ڈاکٹر عبدالعزیز ساحر تے ہور کئی مشہور لکھنے والے شامل ہےئے۔

۲۰۰۶ء توں مقامی بولی کیمبل پوری چ کہانیاں تے مضمون لکھنے شروع کیتے۔ ہک دو کہانیاں تے مضمون اٹک توں چھپن والے پنجابی رسالے ''ونگاں'' چ بی چھپے ہُن۔ ۲۰۱۲ء وچ ''تذکرہ شعرائے اٹک'' نے ناں نال ہک کتاب چھپی۔ ضلع کیمبل پور نے افسانہ نگاراں اُتے ''دستاویز'' نے نائیں نال کتاب فروری ۲۰۱۹ء چ چھپی اے۔ جولائی ۲۰۲۰ء چ ''راہنمائے تعلیم'' نے نائیں نال کتاب چھپی۔ ہک کتاب ''کیمبل پوری بولی'' اُتے چھپنے نے مرحلے چ اے۔ اس توں علاوہ مقامی بولی کیمبل پوری چ کہانیاں نی ہک کتاب ''سانجھ'' چھاپنے نا ارادہ وے۔ جنوری ۲۰۱۹ء توں سید نصرت بخاری نال رل کے اٹک توں ''ذوق'' نے نائیں نال ہک اردو رسالہ شروع کیتا جس نا ایڈیٹر آں۔

اُوہ

ارشد سیماب ملک

شہرے نے اس نکے جئے علاقے آں ہن لوک نویں ابادی آکھن لگ پئے ہن کیوں جے لوکاں کول اللہ جانے کتھوں پیسا آیا جے اس نے آچھپیرے رنگ رنگ نیاں کوٹھیاں بن گئیاں ون، تے اُتوں لش پش کرنیاں موٹراں، پر اوہ لوک تاں چنگی طرحاں جاننے ون جنہاں نی جم پل اِتھے نی ہئی، ہنیر اپینیاں ہی گِدڑ تے گُتے بھونکنے ہیئے، تے لوک اِدھروں لنگھنے ناناں بی نئیں چانے ہیئے۔

ویلے نی گل اے ادھےتوں ودھ گھار ہندوآں نے وقتاں نے ہیئے۔ جنہاں نا والی وارث کوئی نئیں بچا اُوہ تاں ایجھوں ہی ڈھے گُڑ گئے تے لوکاں نی موج بن گئی۔ کُجھ اجے بی مندی حالتاں چ کھلوتے ہیئے جیہڑے مالکاں مجبور لوکاں اگے کرائے تے چاھڑے وئے ہیئے، اِنھاں چ ہک اُوبی ہیئے۔ اس توں پہلوں اس گھرے چ کوئی بی اتنا چر نئیں رہیا ہیا۔ کوئی تاں اس نی مندی حالتاں نے ہتھوں نس وینے ہیا تے کوئی جناں بھُوتاں نے خوفے چ چار دیہاڑے بی نئیں ٹکنا ہیا۔ اُس نیاں چنے تے سونے جہیاں دو نِکیاں نِکیاں جاکتیاں تے ہک جاکت بھی ہیا۔ زنانیاں گلاں کرنیان ہئی اس نی زنانی جتھے بہہ ونجے اوہ جاہ بی سوہنی لگُن لگ پینی ہئی تے اس ناں مونہہ اگی وانگن بھکھنا ہیا، اوہ جدوں گل کرنی ہئی تے ایجھوں لگنا جیوں اس نے مونہیں چوں پھُل پے ڈھینیں ہون۔

مینڈی اس نال کوئی میل مُلقات تے نئیں ہئی پر ہک دیہاڑے میں اُساں ڈاکٹر کول ویکھا ہیا۔ اس نی کُڑی نی اَنگلی چ کچ کُھب گیا ہیا تے لہور کنے ناناں نئیں گھننا ہیا۔ اوہ دردے نال چیکنی ہئی تے اس کولوں اپنی جاکتی آں ایجھوں ویکھانئیں ونجنا ہیا۔ اوہ کُڑی آں دلے نال لائیاں بے سُرت تھیا ڈاکٹر پچھے کدے ہدرنسے تے کدے

ٹُدر۔۔۔ایہجوں لگنا ہیا جیوں اس نا ساہ جا کتی پچھے نکُل ونجسی ۔۔۔اس دیہاڑے توں پچھے
میں اس نیں موںہہ مہاندرے توں کجھ واقف جیہا ہو یا ہیاں ۔اس توں پچھے اوہ کئی[1] واری
نظری چ آیا پر اس نال کدے سلاماں لیکم نئیں ہوئی ہئی ۔اس نی جا کتیاں مینڈی مِنی نال
کھیڈنے آسے گھار آوڑن تے مینڈھی اماں اُنھاں نال بہوں لاڈ کرے مینڈھی جا کتی نے
لتھے وے چیڑے تے جیہڑی ودھی گھٹی شے ہووے اِنھاں چاہ دیوے، کیں ویلے مینڈھی
گھرے آلی ہُسڑ کے اوہناں جھڑک چھوڑے۔'' کی ہر ویلے کھپ پائی وئی ہونی نیں''۔
اماں ای گل سن کے اُساں ٹوک دیوے۔۔

'' کُڑیے ایہجوں ناں کیتا کر۔ تینڈا کی گمایا نے۔غریب ون تے کی
وے۔۔۔ای تے پھُلاں وانگن ہُن کیہڑی جاہ اِنھاں نی کوہجی اے اُنھاں کوٹھیاں آلے
نے جا کتاں کُڑیاں کولوں۔۔۔جے توں۔اِنھاں واں۔۔''
اماں جا کتیاں ہور لاڈے نال کول بھہا گھنیں تے آپ بی اِنھاں نال کھیڈن لگ
پیوے۔۔۔پر ہِک دیہاڑے مینڈھی گھرے آلی اِنھاں بہوں ڈاڈھا جھڑ کا تے وت مُڑ
کے اِنھاں پیر نئیں پایا۔ ہِک دو وار اس نے گھرے چ رولا پیا پر لوکاں کوئی ایڈے کَن نئیں
دھرے نہ اس نے گھرے تے کینڈی نظر سڑنی ہئی اوہ تے دیہاڑی دار مزدور ہیا۔

اس نے گھرے توں دو ترے گھار چھوڑ کے حافظ اوراں ناں گھار ہیا۔ او پنج
وقُت نیں نمازی تے خدا ترس جئے لوک ہئے کِسے نی چنگی مندی چ نئیں ہئے نالے ایہجوں
بی اوہ کُجھ ڈر پوک جئے ہئے ،بھیڑ لڑائیاں کولوں ایہجوں چھاہڑ کے لنگھ وینے ہئے جیہجوں کوئی
اکھوں انھاہ تے کنوں ڈوراہووے۔

جمیلو ماسی ناں اگ پچھ کوئی بی نئیں ہیا۔غریبی چ لوکاں نے کم کر کر کے جان گال
چھوڑی ہئیس ۔ مرُدٹی بی نے ہتھوں خون تھُک تھُک کے مویاس، اتوں جوان دھیاں

ویاۓ نی ہاڑاں چ لکھ چھٹے کر چھوڑے ہۓ تے اوہ غماں نی ماری شوہدی ہن بس وقتے آں پئی دِھکا دینی ہئی۔۔اے ڈی خان ناں سدھاناں تے اللہ دتہ ہیا پر اوآپے آں[1] اے ڈی خاں اکھواناہیا۔اس ساری عمر ولایت چ کٹی ہئی تے اُتھوں بہوں گج جوڑ آنداہیاس۔ اس نی کوٹھی چ پیر رکھو تے بندے ناں مونہہ کھلا ناں کھلا رہ ویناہیا۔۔۔ہر ہک شے باہرے نی جائی جائی سجی وئی جیہڑا کوئی اُسنے گھار ونجے اوہ ہر کیں آں وڈیائی نال دسناہیا،ای شے میں فلانے مُلکھ چوں آندی تے ای فلانے مُلکھے چوں۔۔شکارے نی رج کے ٹھرک ہئیس۔۔۔اس نیں اگے بس کوئی چڑھے سہی اپنے شکارے نیاں لمیاں لمیاں چھوڑن لگ پیوے تے جدوں تک کوئی کن ناں پر تا گھِنے اس نیاں گلاں کِتھے مُکن۔۔۔پر ہک گل ہئی جے اس نے گھار کئی قسماں نیاں بندوقاں نے ڈھیر لگے وئیے ہۓ تے چنگی چنگی نسلاں نے شکاری کتے بی پالے وۓ ہئیس۔۔۔۔اس نیں پتر بی اس کولوں کوئی گھٹ نئیں ہۓ۔۔۔۔کوئی بی نویں ماڈل نی گڈی ایجی نئیں ہئی جیہڑی اے ڈی خان نی دھیاں پُتراں نے پیراں تلے نہ ہووے۔۔۔ابادی چ ہور بی امیراں نے گھار ہۓ پر سیکٹری اے ڈی خان نی ٹکر ناں بنداہیا۔اس بی آپنے وقتاں چ چنگاں حلال حرام اکٹھا کیتا ہیاس،تے ہُن پچھلی عمراں چ اس تاں مسیت نپ گھِدی ہئی پر اِنھاں دوہاں نی اولاداں نی آپے چوں لگُت بازی رہنی ہئی۔کوئی نویں شے اے ڈی خان نے گھار آونجے تے اگلے دیہاڑے سیکٹری نے گھار بی آئی وئی ہووے۔دویں گھار اس گلوں ہکی دوئی نی ٹوہ چ لگے رہنے ہۓ کِدھرے کوئی اِنھاں کولوں ودھ کے گُجھ نہ چاہ گھِنے۔

اللہ بکشے دینے گُبھارے آں اُساں کون نئیں جاننا ہیا۔شوہدے اپنی ساری عمر مٹی چ رول دتی ہئی جدوں تک جینا رہیا لوکاں اُساں پیراں چ ہِکا کھلا دھر وکنیاں تکا۔۔۔اس نے جُسّے کدے کیں نواں چیڑا نئیں تکا ہیا۔۔۔مویاں مر گیا بر بہوں اوکھی نبھی وُس۔۔۔ہن

تکواس نیں پُترے آں تحصیلدارے تلے نوکرکی ہو یا، دیہاڑی لکھاں پیا اُڈاناتے پُچھن آلا کوئی نئیں۔۔۔۔جائی جائی زمی وکھری دبائی وئیس تے گھرے آں ایہجوں رکھا وہیاس جیوں وزیرتاں ایہائی ہووے۔۔۔زنانی تے دھیاں پُتر روز سوٹ بوٹ لا کے گڈیاں چ پئے پھرنے ہوون۔آپ اوڈھول واجیاں تے سانگاں نا بہوں شوقی ہیا۔لوک اوساں دوروں دوروں اپنے ویائے نی وعوتاں دینے آں پونہچے وئے ہونے ہئے۔کیوں جے۔ او۔۔۔توں میں نے ویائے تے بی نوٹاں ناں مینہہ وسادینا ہیا۔پُچھ آلی جائی تے اونوٹاں نیاں دتھیاں کھول دینا ہیا تے پڑے چے اس نی ٹکُر ناں کوئی رہنا نہیں ہیا۔وڈی عید نیڑے پئی آنی ہئی تے مینڈھی گھرے آلی روز مینڈھے کنے چ پھوک چھوڑے:

"کڑیاں جاکتاں نے چیڑیاں واسے کجھ پیسے تنخواہ چوں بچا کے رکھیئو۔اُدھروں اماں کن کھا ونجے"قربانی آسے جیہڑی کمیٹی پائی وئی اے اس نا کوئی پتہ نیواں۔۔۔۔ پُترتوں بقریدی نی فکرکریں۔۔۔"

دفتر چے بی ہر کسے ناں ایہا رولا ہیا۔تنخواہ داربندے آسے عام دیہاڑے اوکھے ہووینے ون اُتوں عید ورھیناں آونجے تے کِتھے گزُر ہونی۔ بقریدی توں دو دیہاڑے پہلوں میں اوکھا سوکھا ہک ماڑا جیہا لیلہ گھن آنداتے اماں سکھے ناں ساگھِد اجے قربانی ناحق اداہوونجے،اوہ سوہنارب تے بس نیتاں ویکھنا۔!

باہرا اے ڈی خان نے نوکر دودھاں مکھناں چے پلّے تے ہاراں نال سجے وئے ہک تکڑے جئے داندے آں قابوکیتیا آں ابادی نی گلیاں چ پئے پھرانے ہئے جیہڑا کل ای اے ڈی خان پنج لکھ وچ آنداہیا۔اگے اگے داند تے پچھے جاکتاں نا رولا رَپا تے کھیڈ تماشا۔۔۔۔دوئے پاسے سیکٹری اوراں تے نالے دینے کُبھارے نے پُترے اے ڈی خان کولوں بی ودھ کے تکڑا ڈنگر منڈیوں مُل آنداہیا۔سیکٹری نے ڈنگرے نے مالکے اس

ناں مُل پند ہراں لکھ لائیا ہیا، تے دینے گُھمارے نے جا کتے بی اُنھاں کولوں کوئی گھٹ مُل نائیں گھدا ہیا۔ ہر پاسے بقریدی نی تیاری تے لوکاں نی ٹُر پھر لگی وئی ہئی، نماشاں[1] پئیاں پینیاں ہئیاں اس نے گھرے چوں رولے نی واز آئی۔ اَساں بھی کوئی ایڈے کن نئیں دھرے کیوں جے ایہہ کوئی نویں گل نہیں ہئی، اماں دسنی ہئی جے اِنھاں جنا تریمتی نا تنگی پچھوں آنے دیہاڑے رولا ہیا۔ میں جدوں جا کتاں نا چیڑا کپڑا تے ہور شئیاں گِھن کے چر کا جیہا گھرے آں مُڑاں تے تاں اُس نے گھار چپ چڑ نگ ہئی۔ میں روٹی ٹکر کھا کے سونے آلی کیتی جے فزری مونہہ ہنیرے اٹھنا ہیا۔

فزر ہوئی تے نھا دھو کے نماز پڑھی تے اجی نی قبراں تے پھیرا پا کے جا کتے آں گھروں نال لایا تے عید گاہے آں ٹر گیاں۔ اَساں پیو پُترے عیدی نی نماز پڑھی تے ہک دوہاں بندیاں عید مل کے تر کھے نال قدم گھرے دئیں پٹے ون جے بقرید کرنی ہئی۔ ابا دی چ اے ڈی خان، سیکٹری تے دینے گُھمارے نے تکڑے ڈنگر ہاراں سنگاراں نال سجے وے کو سینے آسے تیار کھلوتے وئے ہے۔ اسی مسے گلی نے کونے تک پوہنچے ہی ہوساں جے گلی وچ مڑداں تریمتیاں نا رولا تے اکٹھ ویکھا۔ میں تِرکھے نال جا کتے آں بوہے واڑ کے اس نے گھرے دائیں نس پیا، بندیاں نے اکٹھ آں چیر کے میں اگے پیا لگنا ہیاں جے کنے واز پئی

'' جا کتاں کنڈا بی چُبھے تے اوہناں تے دکھنا ہیا، سمجھ نئیں آنی ظالمے کیہجوں مشوماں کوہ کے آپ پھائی لا گدِیس۔۔۔''

مینڈھی اکھیاں اگے سیت ہک ہنیرا جیہا آ گیا تے مانہہ ایہجوں لگا جیوں اے ڈی خان، سیکٹری تے دینے گُھمارے ناں پُتر ٹو کے، مُڈھیاں تے چھُریاں چاء کے کیں نے جا کتاں پئے ٹُکنین۔(۵۲)

عظمت عاصی

عظمت عاصی اٹک شہر نے شیں باغ گرائیں چ ۶ جون ۱۹۷۱ء وچ صوبہ خان نے گھار اکھ کھولی۔ پرائمری سکول سروالہ چ پنجویں تک پڑھا وت اسی گرائیں نے مڈل سکول چوں اٹھویں پاس کیتی۔ میٹرک پرائیویٹ طور تے راول پنڈی بورڈ توں ۱۹۸۹ء چ کیتا۔ میٹرک توں بعد ۱۹۹۵ء وچ گورنمنٹ گرلز کیمونٹی ماڈل سکول پوڑ میانہ حسن ابدال چ کلاس فور نوکر ہوے۔ نوکری نے نال پرائیویٹ طور تے پڑھائی بی جاری رکھی۔ ۲۰۰۰ء چ علامہ اقبال اوپن یونی ورسٹی توں ایف اے پاس کیتی ۲۰۰۳ء چ اسی یونی ورسٹی توں بی اے کیتا تے ایم اے اردو پنجاب یونی ورسٹی توں ۲۰۱۲ء چ کیتا۔ ۱۹۹۷ء آں بوائز پرائمری سکول وچ لا دتا گیا ۲۰۰۰ چ بوائز پرائمری سکول ڈھنیر تبادلہ ہویا ۲۰۰۳ء توں گرلز ہائی سکول منہاس بیس کامرہ چ ڈیوٹی پئے دینین۔ ۱۹۹۱ء چ شاعری شروع کیتی ۱۹۹۳ء توں کہانیاں لکھنے تے لک بدھا ویانیں اردو توں ودھ پنجابی زبان نال جُڑت اے۔ اِنھاں نیاں کہانیاں پنجابی نے رسالے ''مٹی'' ورولے'' تے کئی دُوئے رسالے آں چھپنیاں رئیان۔

اٹک نی ادبی تنظیم ''قندیل ادب'' نے ۱۹۹۵ء چ سیکریٹری تے وت ۱۹۹۶ء توں ۱۹۹۷ء تک نائب صدر رئین۔ ۲۰۰۶ء ''بزمِ سخن'' نے نائیں نال اپنی ہک وکھری ادبی تنظیم بنائی جیہڑی دو ترئے اجلاساں توں اگے نا ودھ سکی۔ اس توں پہلوں ''حرف وندا'' نے نائیں نال اٹک توں ہک رسالہ چھاپا جس نے دو ہی شمارے چھپین۔ اس توں علاوہ ''ہرو ٹائم'' نے ۱۹۹۶ء سے ۲۰۰۷ء تک ادبی صفحے نے انچارج رہے۔ کجھ سال پہلوں حج بیت اللہ نی سعادت ملی نیں۔ سفر حج، اردو ماہیے ''دھوم بہاروں کی'' پنجابی تے اردو شاعری توں علاوہ پنجابی کہانیاں بی چھپن واسے تیار نیں۔ (۵۳)

سچ پرَچی

عظمت عاصی

گرائیں وچ ہک نویں ڈاکیے نی بدلی ہوئی ،اس نا ناں اللہ دتا ہیا۔اس نا اپنا گراں چنگا سارا دور ہیا اس آسے اسی گرائیں چ ہک مکان کرائے تے گھن کے رہن لگ پیا۔شہر روز آنے جانے آلا بندہ ہیا کیوں جے اِساں روز نی ڈاک آننی پینی ہئی۔دتا مزاج ناں چلاک تے تر کھا جیہا بندہ ہیا۔گُجھ گرائیں جیہڑے فوج وچ ہیئے اوہ ہر مہینے گھار منی آڈر بھیجنے ہیئے۔دتا ای پچانے نے پیسے گھننا ہیا اسی طرحاں بے رنگ خطاں نے جرمانے بی وصول کرنا ہیا۔

گُجھ مُدا لگھاتے گرائیں نے لوکاں نال اس نا واہ بپار بہوں ہو گیا۔پر اوہ آپنی کھوٹی کوڈی بی کیں کول نئیں چھوڑ نا ائیا۔بھلی گل اے۔۔۔۔اوہ لوکاں نے پیسے کھاپی وینا ائیا تے اتوں لوکانیاں تریفاں اتنیاں کرنا ہیا جے گرائیں نا کوئی بندہ بی اساں مندا نئیں آکھنا ہیا۔لوک کماں وچ اس نی مدد کرنے ہیئے تے ایجھوں ای اوہ بی ایہناں نے کماں کا جاں چ ہتھ ونڈانا ہیا۔

گرائیں چ ہک ہور بی پردیسی شیر خان گجر بی رہنا ہیا جیہڑا شیر و مشور رہو گیا ہیا۔ای ٹیوب ویل تے ملازم ہیا،اساں گرائیں نا پانی مافق نئیں آیا تے بدہضمی نی شکایت جیہی ہو گئیس ،گرائیں نے حکیم اساں ادرک نے استعمال نا مشورہ دتا۔جدوں ادرک گرائیں نی کسی ہٹی تونہیں ملی تے شیر وآں شہروں منگوانے نی سُجھی اس دتے ڈاکی آں پنج روپے دینیاں آپنی غرض دسی۔

بہوں چِر تائیں اوہ دتے آں پنج روپے دینا رئیا تے اوہ ہر واری ہک روپے نی ادرک گھن کے چار روپے آپے مارنا رہیا۔شیر وآں اس نی اس حرکت تے کدے بی شک

نئیں ہویا، الٹا اس ناں شکر گزار ہیا۔ دتا جدوں بی شیرو آں اس نی شے آن کے دینا تے اس نے موہنے چوں نکلنا" یارا دتیا تھینڈی بہوں مہربانی اے" ای سن کے دتا آپنیاں مچھاں وچ ہسنیاں جواب دینا" یار مہربانی کیہڑی گل نی بندہ ای بندے نے کم آناوے"۔

ہک دیہاڑے کی ہویا جے شیرو دتے نے گھار پوہنچا تے پتہ چلاس جے اوہ شہر ٹر گیا وے، شیرو بہوں پرشان تھیا تے سوچاں چ پے گیا ہن شہر آپے ونجے کیہ کرے۔۔۔ اوہ سوچی پیا۔۔۔ خدانی کرنی ای ہوئی جے بڈھا کھیما پنشن واسے شہر وینا پیا ہیا، شیرو اساں پنج روپے دتے۔۔۔ پیشی ناویلا ہیا تے شیرو ٹکر کھا رئیا ہیا اس نا بوہا کھڑکا شیرو اتھوں ای پچھا کون اے؟ جواب چ بڈھے کھمیے نی واز آئی "شیرو زرا باہر آ" شیرو ننگے پیر جلدی نال باہر آیا تے جدوں اس کولوں ادرک گنن لگا تے حیران ہویا جے دتے نی آندی ادرک کولوں چوکھی ساری ودھ اہئی، شیرو پچھا "بابا میں پنج روپے نی ادرک آکھی ہئی ای توں کتنے نی گھن آیا ویں؟" اگوں کھمیے جواب دتا" نئیں یرا مانہہ چنگی طرحاں یاد اے جے میں ریڑھی آلے آں پنجاں نا نوٹ دینیاں آکھا، اس مانہہ اتنی تول دتی"۔

اگلے دیہاڑے وت شیرو دتے آں آڈر دتا تے جدوں اوہ مڑا تے اس اتنی ای ادرک آندی جتنی پہلوں۔۔۔ اساں دتے نے فراڈ تے شک پیا، اس توں پہلوں اوہ کھمیے تے ہسا ہیا جے کوئی ہماتڑ بھُلا تے چنگا ہی بھُلا، شیرو خیال کیتا جے دتا مٹی پلیت کرنا پیا تے کیوں نا اوہ سچ پرچّی کرے تے ہن کیں ہوری کولوں کم گھنے۔ سویر ہوئی تے دتا اس نا انتظار کر کے چلا گیا۔ شیرو گھروں نکلا تے وڈے راہے چ آ گیا، اُساں ہک جاتک ملا جیہڑا کالج وینا پیا ہیا۔ شیرو اساں پنج روپے دے کہ اپنی غرض دسی۔ پیشی ویلے جدوں اوہ جاتک ادرک دینے واسے آیا تے اوہ کھمیے نی آندی وئی ادرک وانگوں چوکھی ساری ودھ ہئی۔ اس ویلے دتا بی ایہناں کولوں اکھیاں چھپا کے لگھی وینا ہیا۔ شیرو ادرک گھار چھوڑ کے جلدی نال دتے

ڈاکی نے بوہے تے آن کھلوتا۔بوہا کھڑکایا تے اندروں دتے نی زنانی پچھا''کون اے''شیرو آکھا''دتے گدڑ آں آکھ باہر شیرو آیا وئے''اوہ بولی''جی دتا تے گھار نئیں اے''
شیرو بپھر گیا تے آکھن لگا''اوہ ہن ای تے گھار پوہنچا وئے''اوہ اگوں کمنیاں بولی''بھائی میں سچ آکھنی پئی آں،اوہ گھار نئیں آیا''۔شیرو غصے چ بولا''مانہہ لگنا اس تداں بی کدے سدھ نئیں کیتی''۔ای گل کر کے شیرو وٹر پیا۔دتا گھار آیا تے زنانی اس نی خبر گدی۔۔اوہ چپ کر کے سبھ کجھ سننا رہیا۔۔زنانی پچھا''ہن بولنا کیوں نئیں''۔اوہ سوچی پئے گیا
۔۔۔''بولاں کی۔۔شیرو آں تے میں صرف ادرک آن کے دینا رئیاں،میں تے اس ویلے نا سوچناں پیاں جدوں سارے گرائیں آلے مینڈے ہتھوں منگوائیاں شئیاں نے اصل مُلے نی سچ پرَچّی نہ کرن لگ پیون''،(۵۴)

حوالے

۱۔ راشد علی زئی، چھچھ کے منتخب شعراء کا تذکرہ (مضمون) مجلہ سنگم، گورنمنٹ کالج حضرو ۲۰۱۲ء ص ۱۰۴

۲۔ ایضاص ۱۰۶

۳۔ ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، چھاچھی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک ۲۰۰۴ء ص ۳۴

۴۔ ایضاص ۳۵

۵۔ ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، چھاچی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک، ۲۰۰۴ء ص ۳۹

۶۔ ایضاص ۴۰

۷۔ ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، ضلع اٹک دے پنجابی شاعر، پنجابی ادبی سنگت اٹک ۱۹۹۵ء ص ۴۲

۸۔ سکندر خاں، دامن اباسین، ملی کتب خانہ ویسہ ۲۰۰۴ء ص ۳۵۱

۹۔ ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، چھاچی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک، ۲۰۰۴ء ص ۴۱

۱۰۔ سکندر خاں، دامن اباسین، ملی کتب خانہ ویسہ ۳۵۲، ۲۰۰۴

۱۱۔ ایضا

۱۲۔ ارشد محمود ناشاد، ڈاکٹر، چھاچی بولی، پنجابی ادبی سنگت اٹک، ۲۰۰۴ء ص ۴۰

۱۳۔سکندرخاں،دامن اباسین،ملی کتب خانہ ویسہ ۲۰۰۴ءص ۳۷۰
۱۴۔ناشاد،ارشد محمود(مضمون)،بابا گلاب ،حیاتی تے شاعری،مشمولہ،اٹک نمبر، تماہی پنجابی ادب لاہور ۱۹۹۸ءص ۶۷
۱۵۔ایضاص ۷۰
۱۶۔محمد سلیمان،شیخ،کلام،مملوکہ،شیخ محمد سلیمان،کالوخورد اٹک
۱۷۔منظور عارف کا کلام(مرحوم)احمد جاوید کی زندگی میں ان سے حاصل کیا گیا
۱۸۔غلام ربانی فروغ،وسنارہوے گراں،پنجابی ادبی سنگت اٹک ۲۰۰۴ءص ۳۰
۱۹۔ثقلین انجم،چھمائی ونگاں،جنوری توں جون،جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۷ءص ۶۹
۲۰۔مشتاق عاجز،پُھلائی،پنجابی ادبی سنگت اٹک ۲۰۱۶ءص ۹۳
۲۱۔ایضاص ۹۵
۲۲۔ایضاص ۱۲۳
۲۳۔ایضاص ۱۶۵
۲۴۔توقیر چغتائی،ولُوہنا،چغتائی پبلشرز ۲۰۱۳ءص ۱۷
۲۵۔ایضاص ۲۷
۲۶۔ایضاص ۴۱
۲۷۔ثقلین انجم،چھمائی ونگاں،جنوری توں جون،جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۷ءص ۹۳
۲۸۔حسین امجد،طاہر اسیر،جمالیات،(جنوری تا مارچ)جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۸ءص ۹۸
۲۹۔ایضاص ۱۰۷
۳۰۔ایضاص ۱۰۹
۳۱۔ثقلین انجم،چھمائی ونگاں،جنوری توں جون،جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۷ءص ۱۰۳
۳۲۔ایضاص ۴۳
۳۳۔ایضاص ۸۹
۳۴۔سید نصرت بخاری،شخصیاتِ اٹک،جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۷ءص ۱۴

۳۵۔ثقلین انجم، چھمائی ونگاں، جنوری توں جون، جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۷ء ص ۵۷
۳۷۔ثقلین انجم، چھمائی ونگاں، جون توں دسمبر، جمالیات پبلی کیشنز اٹک ۲۰۱۸ء ص ۵۱
۳۸۔ایضا
۳۹۔وقار احمد آس، ارشد سیماب ملک، سہ ماہی قندیل اٹک، ۲۰۰۴ء ص ۹۲
۴۰۔پروین ملک (انٹرویو) مسعود ماہلی، ایس بی ایس، پنجابی ریڈیو، دسمبر ۲۰۱۴ء
۴۱۔سیماب، ارشد ملک، دستاویز، جمالیات پبلی کیشنز اٹک، ۲۰۱۹ء ص ۳۱۴
۴۲۔مرزا حامد بیگ، قصہ کہانی، پنجابی ادبی بورڈ لاہور، ص ۵۷
۴۳۔سیماب، ارشد ملک، تذکرہ شعرائے اٹک، قندیل ادب اٹک ص ۱۷۸
۴۴۔وقار احمد آس، ارشد سیماب ملک، سہ ماہی قندیل اٹک ۲۰۰۵ء ص ۵۰
۴۵۔ثقلین انجم، چھماہی ونگاں، جنوری توں جون، جمالیات پبلی کیشنز ۲۰۱۷ء ص ۴۱
۴۶۔سیماب، ارشد ملک، دستاویز، جمالیات پبلی کیشنز اٹک، ۲۰۱۹ء ص ۲۳۳
۴۷۔ایضا ص ۲۳۵
۴۸۔سیماب، ارشد ملک، دستاویز، جمالیات پبلی کیشنز اٹک، ۲۰۱۹ء ص ۳۳۶
۴۹۔ایضا ص ۳۳۷
۵۰۔ثقلین انجم، چھماہی ونگاں، جنوری توں جون، جمالیات پبلی کیشنز ۲۰۱۷ء ص ۴۹
۵۱۔سیماب، ارشد ملک، دستاویز، جمالیات پبلی کیشنز اٹک، ۲۰۱۹ء ص ۳۴۳
۵۲۔ثقلین انجم، چھماہی ونگاں جمالیات پبلی کیشنز جون توں دسمبر ۲۰۱۸ء ص ۳۵
۵۳۔سیماب، ارشد ملک، دستاویز، جمالیات پبلی کیشنز اٹک، ۲۰۱۹ء ص ۳۴۷
۵۴۔ایضا ص ۳۴۸

CambellPuri Boli

Arshad Semab Malik

چھاچھی بولی دیاں جڑاں علاقہ چھچھ وچ نیں مڈے ایہہ بولی رڑے چھچھ وچ ای نہیں پورے ضلع اٹک وچ بولی تے سمجھی ویندی اے۔ اس بولی نی ترقی وچ مندراں تے مسیتاں نال بھرے شہر اٹک بنارس نا چوکھا حصہ اے۔

''تزک جہانگیری'' مطابق چار سو اٹھاویہ سال پہلوں دریائے سندھ تے دریائے کابل نے دھائے تے مغل شہنشاہ جلال الدین محمد اکبر ۳۰ مئی ۱۵۸۱ء وچ اٹک قلعہ نی نینہہ رکھیاں ہویاں 'اٹک بنارس' بروزن 'کٹک بنارس' اک شہر آباد کیتا نے 'کٹک بنارس' چوں مُہانیاں تے ملاحواں واں 'اٹک بنارس' منگوا کے علاقے ٹولہ وچ آباد کیتا تاں جے دریاوں پار پیڑیاں تے بیڑے کے نوشہرہ آمد جاوند گی رہووے۔ اکبر مئی ۱۵۸۱ء تک نیں اتھے رہیا تے ۱۰ اگست ۱۵۸۱ء وچ کابل ٹرگیا۔

اسی تھاں تے بہوں کے تاریخی گرامی بھرا رضیات پانچی رتی نا ظفر دریافت کیتا گیا، تے ایہا جاگھا اے، جتھے چنگیز خوارزم شاہ نال جھگڑا کرنا چنگیز خان آیا سیا۔ خوارزم شاہ اپنے گھوڑے سمیت نوشہرہ دا نیں دریا وچ چھال کڈھ ماری تے تر ناتر نا نوشہرہ نے جنگلاں وچ گم ہو گیا۔ چنگیز خان اپنے پتر ہلاکو خان نال اتھے گھوڑا ترپ وچ رات گزاری تے پچھے پرت گیا۔ کئی سو سال پچھوں بعد 'اٹک بنارس' اجڑ گیا تاں اسی 'اٹک بنارس' نی عملداری نے علاقے وچ انگریزاں نی فوجی چھاونی نال 'کیمبل جیک' نے نقشے تے اسارے ہوئے شہر 'کیمبل پور' آں ۱۹۷۸ء وچ 'اٹک' ناں دے دتا گیا۔ مڑے مطابق 'اٹک' بنارس اس توں نکل نکل گیا کہ 'خیر آباد' علاقے نولے نے بنارسی مہانیاں تے ملاحواں نی اولاد ولایتی ہو گئی سی۔

'اٹک' تے 'شش' یونانی الفاظ ان۔ سکندر اعظم نی فوج جدوں اٹکاں تا دریا ترپ گئی تاں اُنہاں آکھیا ہوسی: 'اٹک' تے جدوں موضع حید کولوں گھوڑیاں تے دریا پار کر کے حضرو دا نیں آئیاں ہویاں پانی دیاں ڈھنڈاں ویکھیاں ہوسن تاں آکھیا ہوسی: 'شش'۔ اس طراں 'ٹشش' ''چھچھ'' بن گیا۔ یعنی چھاچھی بولی نا مُڈھ یونانی لفظ 'شش' اے۔

ارشد سیماب ملک ہوراں چاہ نال چھاچھی بولی وچ ضلع اٹک نے چھاچھی تے گھیبی لکھاریاں نا ایہہ تذکرہ مرتب کیتا اے۔ اک اچھا تذکرہ، جس وچ چھاچھی تے گھیبی نے پرانے تے نویں شاعر اپنی دوے نال موہڈا جوڑ کے کھلتے ہوئے نظری آنے دان۔ تے ایہہ پہلا تذکرہ وی اے، چھاچھی تے گھیبی بولی نے شاعراں تے کہانی کاراں نیاں لکھتاں نی نو مکلی انتھالوجی وی اے، جساں پڑھیاں ماجھے اپنے گراں 'کملا' نا بابا نور محمد ڈاہڈا یاد آیا، جس نے چھاچھی 'بیت' میں ۱۹۵۷ء وچ اپنے کناں نال سُنے سے، مڑے ہن یاد نہیں۔ تے جے اُنہاں لکھتاں واں اج اکٹھیاں نہ کیتا ونجے تاں ایہہ وی نکل نکل ونجن آ۔ ارشد سیماب ملک نا ایہہ چنگا کم ہمیشہ یاد رکھیا ونسی۔

ڈاکٹر مرزا حامد بیگ